خاوەنی ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا
لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

سەرپەرشتیارانی پرۆژەی چاپکردنی کتێب

د. لوقمان رەئوف
ئەرسەلان حەسەن
باوان عومەر
بابان ئەنوەر

نەوت بەرامبەر زەوی

ئاڵوێری گەورەی نێوان عێراق و کورد

(کرایسز گروپ)

وەرگێڕانی: سابیر عەبدوڵلا کەریم

2017

خاوەن ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا

لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

له بڵاوكراوەكانی دەزگای ئایدیا

زنجیره (154)

ناوی كتێب: نەوت بەرامبەر زەوی، ئاڵوێری گەورەی نێوان عێراق و كورد

بابەت: ئابوری - سیاسی

نوسینی: كرایسز گروپ

وەرگێڕانی: سابیر عەبدوڵڵا كەریم

بەرگ: ئومێد محەمەد

دیزاینی ناوەوە: جەلیل حسێن

تایپ و هەڵەچن: زریان رەحیم- كەیوان عمر- نیاز كمال

چاپخانە: حەمدی

ساڵی چاپ: 2017

چاپ: یەكەم

تیراژ: 500 دانە

نرخ: 3000 دینار

لەبڵاوكراوەكانی: دەزگای ئایدیا بۆ فكرو لێكۆڵینەوە

www.ideafoundation.co

ideafoun@gmail.com

www.facebook.com/dezgai.idea

07701955044 - 0533220180

سلێمانی - گردی سەرچنار- نزیك كۆمەڵگەی بەهاران

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی كتێبخانە گشتییەكان

ژمارەی سپاردن (1119)ی ساڵی 2017ی پێدراوە

نەوت بەرامبەر زەوی

ئاڵۆزیی گەورەی نێوان عێراق و کورد

(کرایسز گروپ)
وەرگێڕانی: سابیر عەبدوڵلا کەریم

2017

پێڕست

دەستپێك..7
هەنگاوەکان چۆن و بەرەو کوێ بنرێن؟..10
ڕاسپاردەکان...13
ڕاسپاردە بۆ حکومەتی عێراق و حکومەتی هەرێمی کوردستان..........14
ڕاسپاردە بۆ حکومەتی عێراق..14
ڕاسپاردەکان بۆ حکومەتی تورکیا.....................................16
ڕاسپاردە بۆ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا.................................17
ئاڵووێرە گەورەکە: نەوت بەرامبەر بە زەوی 18
گرفتی چارەسەرنەکردنی کێشەی کەرکوك...22
مەتەڵی زەوییە کێشە لەسەرەکان...28
یونامی چ ڕۆڵێکی بینی؟..41
کوردەکان پێشنیازەکە ڕەتناکەنەوە.....................................48
هەولێر - بەغدا و گرێبەستەکانی نەوت....................................56
نەوتی کوردستان و بونیادنانی ژێرخان.................................61
هێڵی کۆنترۆڵکردن، ململانێیەکی تاقەت پڕوکێن...........................72
کورد و دەرچوون لە بازنەی مەرکەزییەت.................................78
پێویستی هەرێم بە هێڵێکی بۆری نەوتی ستراتیژی.........................85
ڕێگەچارەکانی ئاڵووێری چاوەڕوانکراو...88
کلیلی چارەسەرەکە کەرکوکە...89
حکومەتی هەرێم پێویستی بە بەستنی پەیوەندییەکی باشتر هەیە........93
کەرکوکی فرەڕەگەز پێویستیشی بە چارەسەرێکی فرەڕەگەز هەیە........99
ئاڵووێرە گەورەکە و ڕۆڵی ئەمەریکا.......................................105
دەرەنجامەکان..108
کورتەیەك دەربارەی گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی..........................111
پەراوێزەکان..116

دەستپێك

گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی (INTERNATIONAL CRISE GROUP) توێژینەوەیەکی لە بارەی ئایندەی کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکان لە نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی بەغدا ئامادەکردوە. لەم توێژینەوەیدا بە شێوەیەکی فراوان باس لە هێڵە سەرەکییەکانی ململانێی مێژوویی نێوان کوردو حکومەتی عێراق کراوە. بە مەبەستی چارەسەرکردنی ئەو ناکۆکی و ململانێیانەش لە سایەی هێورکردنەوەی گرژی و ئاڵۆزییەکان و بەشداریکردنی هەمووان بە یەکسانی لە سامان و داهاتەکانی عێراقدا، پێشنیازی جۆرە پێکهاتنێك بۆ ماوەی (10)ساڵ کراوە لە نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی عێراقدا لەژێر ناوی "نەوت بەرامبەر بە زەوی، بەرەو ئاڵوویری گەورەی نێوان عێراق و کوردەکان"، بە مەرجێك کورد لەو ماوەیەدا واز لە داواکردنەوەی کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکانی تر بهێنێت لە بەرامبەر پێکهاتنی هەردوولا لەسەر کێشەکانی تایبەت بە یاساکانی نەوت و غاز. توێژینەوەکە چەندین ڕاسپاردە و پێشنیازی ئاڕاستەی حکومەتی ئەمەریکا، عێراق، کوردستان، تورکیا، ئەنجومەنی ئاسایش و نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق (UNAMI) کردوە.

ئەو ململانێ چاوەڕوانکراو و دورودرێژەی، کە لەسەر کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکان هەیە، هەڕەشەیەکە بۆ هەڵوەشانی ئەو ئارامییە شلوشێواو و ڕێژەییەی لە عێراقدا هەیە، ئەویش لە ڕێگەی پەکخستنی پرۆسەی یاسادانان و یەکلاییکردنەوەی بارودۆخی سیاسی. دوو روداو بە تایبەتی لەم روەوە بوونەتە کۆسپ ئەوانیش: خاوەخاونواندن بۆ ماوەی (2)مانگ لە تەموزەوە تا ئەیلولی 2008 بەهۆی خۆخەریککردن بە دانوستان دەربارەی یاسای هەڵبژاردنی پارێزگاکان و بارودۆخی ئاڵۆزی کەرکوك کە کۆسپی هەرە گەورە پێکدێنێت، هەروەها ئەو هەڵمەتەی کە سوپای عێراق لەو ماوەیەدا کردیە سەر ناوچەی خانەقین، کە یەکێکە لەو ناوچانەی کێشەیان لەسەرە و بەدەست کوردەوەیە. لە پێناوی خۆبەدورگرتن لە هەر دارمانێك سەبارەت بە مەسەلەی کەرکوك، دەبینین ئەو لێکنزیکبوونەوە لەسەرخۆیەی ئێستا لە ئارادایە، پێویستە زیاتر بخرێتەڕو لە پێناوی ئاڵووێرە گەورەکەدا، کە هەموو کێشە گرنگ و سەرەکییەکان دەگرێتەخۆ وەك: کەرکوك و ناوچە کێشە لەسەرەکان، دابەشکردنی داهاتەکان، یاسای نەوت، فیدراڵیەت و پێداچوونەوە دەستورییەکان. سەرەڕای بەدەستهێنانی هەندێك پێشکەوتن، بەڵام ئەجێندای یاسادانانی عێراق، کە لەلایەن ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکاوە پشتیوانی

لێدەکرێت لە پێناوی سودوەرگرتن لەو باشبوونەیك کە بارودۆخی ئەمنی بەخۆیەوە بینیوە، دەبینین کێشەی سەرەکی بریتییە لەو ناکۆکییانەی لەسەر ئەو زەویانەی کوردەکان لە روی مێژوییەوە بە زەوییەکی کوردستانی دادەنێن هەیە، لە کاتێکدا ئەو ناوچانە بە دڵنیاییەوە 13%ی یەدەگی نەوتی عێراقیان تێدایە. ئەو ململانێیە ڕەنگدانەوەیە بۆ دابڕانێکی قوڵ لە نێوان کورد و عەرەبدا، کە هەر لە سەرەتای دامەزراندنی عێراقی نوێ لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانی دەستیپێکردوە و بۆ ماوەی چەندین دەیەش ئەو ململانێیە هەر لە جۆشداندایە. ئەو ململانێیە لە ئەنجامی دروستبوونی بۆشایی و ئەو دەرفەتەوە کە لە دوای ڕوخانی ڕژێمی بەعس لە نیسانی 2003دا ڕەخسا، سەرلەنوێ جارێکی تر سەریهەڵدایەوە. لە ئەنجامی زەقبوونەوەی کێشمەکێشی ڕەگەزی و ڕێگەخۆشبوون بۆ ڕاکێشانی ڕۆڵبینی هەرێمی تری وەك تورکیا و ئێران و کاریگەری وێرانکەرانەیان بۆ سەر هەوڵەکانی بونیادنانی دەوڵەتێکی بنکەفراوان لە عێراقدا، ئەمەش هاوتایە لەگەڵ بازدانی بارودۆخەکە بەشێوەیەکی جێمشتومڕانە لە ئەنجامی دابەشبوونی نێوان شیعە و سوننە، کە لە ئەنجامی سەرهەڵدانی شەڕی تائیفی لە نێوان سالآنی 2005-2007 سەریهەڵداوە.

هەنگاوەکان چۆن و بەرەو کوێ بنرێن؟

ئەو سەرکردە کوردانەی لە ئەنجامی هەوڵەکانیاندا نەیانتوانی زەویە کێشەلەسەرەکان بە گرتنەبەری ئامرازە دەستورییەکان بە هەرێمی کوردستانەوە بلکێنن، ئاماژەیان بۆ ئەوەکرد کە گرەو لەسەر نیاز و ویستی سیاسی لە بەغدا دەکەن لە ئاست داواکارییەکانیاندا، لە هەمانکاتیشدا هێزی سەربازی هەڵکەوتو و گەشەکردوی حکومەتی عێراق هەڵدەستێت بە هەڕەشەکردن لە دەسەڵاتی کوردی کە کۆنترۆڵی ئەو ناوچانەی کردوە. دڵەڕەقی و تورەیی زیاد خۆی لە خۆیدا هەڕەشەیە بۆ سەر ئەو ئاشتییە ڕێژەییەی ئێستا بەرقەرار بووە، هەروەها هەڕەشەیە بۆ سەر هیواکانی یەکێتی نیشتمانی و سەروەری عێراق بەسەر خاکەکەیدا. ململانێ سەرەکییەکانی عێراق بە شێوەیەکی پێکەوەیی یان جیاکراوە، تایبەت بە نەوت و ناوچە کێشە لەسەرەکان و فیدراڵی و پێداچوونەوە دەستورییەکان بووەتە چەند مەسەلەیەکی ئاڵۆز، چونکە فیدراڵی بەدەر لە پێکهاتن لەسەر چۆنێتی بەڕێوەبردنی پیشەسازی نەوت و دابەشکردنی داهاتەکان ناتوانرێت جێبەجێبکرێت. هەروەها ناتوانرێت هیچ پێشکەوتنێك لە روی یاساکانی فیدراڵی تایبەت بە نەوت و یاسا هاوشێوەکانی تایبەت بە دابەشکردنی داهاتەکان بەدیبهێنرێت، بەبێ پێکهاتن لەسەر یەکلاییکردنەوەی مەسەلەی ناوچە کێشەلەسەرەکان، کە کێڵگە سەرەکییەکانی نەوتیان تێدایە بۆ نمونە کەرکوك. هەروەها پێداچوونەوەی دەستوریش لە ئەنجامی شکستهێنان لە وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانەدا ئەویش

پەکیکەوت، لە کاتێکدا کە وا پێویستدەکات لە ڕێگەی ئەنجامدانی چەند هەموارکردنێکی بونیادنراو لەسەر سازانێکی بەکۆمەڵ چارەسەرەکانی بەرجەستە بێت.

ئەگەر ڕێگەیەك هەبێت بۆ دەرچوون، ئەو ڕێگەیە خۆی لەو نزیکبوونەوە گشتگیرەدا دەبینێتەوە کە داواکارییەکانی سەرجەم لایەنە سەرەکییە بەشداربووەکان لەبەرچاودەگرێت. لە ڕاستیدا پێشکەشکردنی شایستەی ئەم داواکارییانە سەودایەکی گشتگیرانە پێشنیازدەکات، کە خۆی لە گۆڕینەوەی "نەوت بەرامبەر بە زەوی"دا دەبینێتەوە، لە بەرامبەریشدا دواخستنی داواکردنی کەرکوك بۆ ماوەی (10)ساڵ، هەروەها کوردەکان چەند زەمانەتێکی ئەمنی تایبەت بە سنورە ناوخۆییەکانی هەرێمەکەیان لەگەڵ ناوچەکانی تری عێراقدا بەدەستدەهێنن، ئەمە سەرەڕای بەدەستهێنانی مافیان لە بەڕێوەبردن و سودوەرگرتن لە سامانە کانزاییەکانیان. پێکهاتنێکی لەمجۆرە ئەو دەستکەوتە گرنگە ڕوندەکاتەوە کە کوردەکان لە ڕێگەی ئەو ئۆتۆنۆمیە سنوردارەوە بەدەستیانهێنا لە ئەنجامی جەنگی کەنداوی یەکەم لە ساڵی1991، بە تایبەتیش لە دوای نیسانی 2003، لە هەمانکاتیشدا ڕێز لە هێڵی سوری عەرەبی عێراق بگیرێت و دەوڵەتانی دراوسێش سەبارەت بە کەرکوك پابەند بکرێن. ئەم پێکهاتنە چەند دەستبەرداربوونێکی بەئێشی بۆ هەموو لایەنەکان گرتووەتەخۆ، بەڵام واپێدەچێت بەبێ دەستتێوەردانێکی نێودەوڵەتی بەهێز جێبەجێ نابێت. نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق ناسراو

بە (UNAMI) هەڵدەستێت بە پێشکەشکردنی یارمەتی تەکنیکی لە چەند مەسەلەیەکدا، هەر لە کۆتایی 2007ەوە هەستاوە بە بەگەڕخستنی زۆربەی هەوڵەکانی بۆ کێشەی سنورەکانی ناوخۆ، کە جێی مشتومڕن، بەڵام (UNAMI) پێویستی بە پشتیوانی بەهێزتر هەیە لەلایەن هەریەك لە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا و هاوپەیمانەکانیەوە، ئەوانەی کە پابەندن بە هێنانەدی سەقامگیری عێراق و لە هەمانکاتیشدا ڕۆڵی تەماشاکەریان بینیوە، ئەوەش لە ئەنجامدا بووەهۆی تێکچوونی نێوانی لایەنە عێراقییە بەشداربووەکان و هاندانیان بۆ زیادکردنی داواکارییەکانیان. بۆیە پێویستە لەسەر ویلایەتە یەکگرتوەکان ئاڕاستەکردنی لایەنە سیاسییەکانی عێراق بەرەو بەشداریکردنێکی گەورەتر بکاتە کارە لە پێشینەکانی خۆی، چونکە ئەو لایەنانە ناتوانن بە تەنها خۆیان بگەنە ئەو ویستە، بۆیە ئەو هەنگاوە پێویستە بۆ بەدەستهێنانی ئەنجامەکانی لە ڕێگەی پشتیوانیلێکردنی دارایی و سیاسی و دیبلۆماتییەوە. کاتەکە کورتە و لەدەستدەچێت، هێزەکانی ئەمەریکاش ئامادەن لە ماوەی (2) ساڵی داهاتودا عێراق جێبهێڵن، بەو پێیەش پێگەی ئەمەریکا کەمدەبێتەوە، ئەمە لە پاڵ بوونی دەرفەتی ئەو سەودایانەی کە قابیلی جێبەجێکردنن. ئەمە هیچ خزمەتێك بە بەرژەوەندی کەس ناکات. ئەو ئەڵتەرناتیڤەی کە ئەگەری سەرهەڵدانی هەیە بریتییە لە ڕودانی ململانێیەکی توندوتیژ لەسەر ئەو داوایانەیك، کە لە سایەی سیستمێکی دەسەڵاتی پەرشوبڵاو کەوتوە ژێرباری ترس و پاشاگەردانیەوە، لەسەریان پێکنەهاتون.

ڕاسپاردەکان

بۆ نێردەی نەتەوەیەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق (UNAMI):

1. دەستەبەرکردنی پاڵپشتی بۆ لایەنە سیاسییە بەشداربووەکان لە پڕۆسەی دانوستانەکاندا، لەپێناو گەیشتن بە ئاڵووێرە گەورەکە.

2. دیاریکردنی سنورە ناوخۆییەکان لەنێوان هەرێمی کوردستان و ناوچەکانی تری عێراقدا، ئەویش لە ڕێگەی چەند ڕاسپاردەیەکی دیاریکراو بۆ باری کارگێڕی ئەو قەزا و ناحیانەی کە کێشەدارن، ئەوەش بە بەکارهێنانی ئەو پێوەرەی کە لە بەشی یەکەمی پێشنیازەکەی (5)ی حوزەیرانی 2008دا بەکارهێنراوە.

3. یارمەتیدانی ئەو لیژنەیەی کە پێشنیازی پێکهێنانی کراوە بەپێی مادەی (23) لە یاسای هەڵبژاردنی پارێزگاکان ساڵی 2008، کە ڕادەسپێرێت بە بنەماکانی تایبەت بە هەڵبژاردنەکانی کەرکوك بۆ دابەشکردنی کورسییەکان لەنێوان کورد، عەرەب، تورکمان و مەسیحییەکان، بەپێی هاوکێشەی ڕێژەی سەدی (24، 24، 48، 4%) یاخود (23، 23، 46، 8%) پێش ئەو هەڵبژاردنانەی کە لەناو هەر گروپێکدا ئەنجامدەدرێت.

ڕاسپاردە بۆ حکومەتی عێراق و حکومەتی هەرێمی کوردستان (KRG)

1. بە ڕەسمی داواکردن لە ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی کە دەسەڵات بداتە (UNAMI) بۆ ئاڕاستەکردنی دانوستانەکانی ئاڵووێرە گەورەکە.

2. تا کاتی گەیشتن بە ئاڵووێرێکی لەمجۆرە:

أ- خێرا بەڕێوەچوونی دانوستانەکان لەسەر یاسا فیدراڵییە پەیوەندارەکان بە نەوت و خۆبەدورگرتن لە جموجوڵی یەکلایەنە، لە نێوانیشیاندا ئیمزاکردنی گرێبەستەکانی نەوت و غاز، هەروەك سەبارەت بە هەرێمی کوردستان هەیە، کە هەڵدەستێت بە پەرەپێدانی کێڵگەکانی نەوت و غاز لە ناوچە کێشەلەسەرەکان.

ب- گەیشتن بە پێناسەیەکی دیاریکراو بۆ ناوچە و زەویە کێشە لەسەرەکان، بە یارمەتی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان(UNAMI) بۆ یارمەتیدانی عێراق.

ت- گەیشتن بە ڕێککەوتنێکی کاتی، هەر بە یارمەتی (UNAMI)، لەپێناو ئاسایش و بەڕێوەبردنی ناوچە کێشە لەسەرەکان بە هاوبەشی، هەرچەندە لەلایەن کوردەکانەوە داوا دەکرێنەوە.

ڕاسپاردە بۆ حکومەتی عێراق:

1. وەك بەشێك لەو ئاڵووێرە گەورەیە پێویستە:

أ. کارپێکردن و جێبەجێکردنی ڕاسپاردەکانی (UNAMI) سەبارەت بە سنورە ناوخۆییەکان لەنێوان هەرێمی کوردستان و ناوچەکانی تری عێراق.

ب. دامەزراندنی پارێزگای کەرکوک وەك پارێزگایەکی سەربەخۆ، یاخود وەك هەرێمێکی تایبەت بۆ ماوەیەکی ئینتیقالیك کە بۆ ماوەی (10) ساڵ درێژدەبێتەوە.

ت. دۆزینەوەی سیستمێك بۆ دابەشکردنی دەسەڵاتەکان لە کەرکوك، بە مەرجێك بگونجێت لەگەڵ ناوەرۆکی مادەی (23)ی یاسای هەڵبژاردنی پارێزگاکان، کە لە ڕێگەی ئەو مادەیەوە کورسییە باڵا و جێبەجێکارییەکان وەك (پارێزگار و جێگری پارێزگار) و کورسییە کارگێڕییەکان وەك (بەڕێوەبەرە گشتی و یاریدەدەرەکانیان) دابەشدەکرێن. هەروەها کورسییە نیمچە تەشریعییەکانیش لە (قەزاو ناحیەکان و ئەنجومەنەکانی شارەوانی) لەنێوان عەرەب و کورد و تورکمان و مەسیحییەکاندا بەپێی هاوکێشەی ڕێژەیی سەدی (32، 32، 32، 4%) دابەشدەکرێت.

پ. کارپێکردن و جێبەجێکردنی ئەو ڕاسپاردانەی تایبەتن بە کەرکوك و لەلایەن لیژنەیەکی پێکهاتو بەپێی مادەی (23)ی یاسای هەڵبژاردنی پارێزگاکان دەردەچن.

ج. دارشتنی یاسایەکی فیدراڵی بۆ نەوت و هاوشێوەکانی لە یاساکانی دابەشکردنی داهاتەکان، کە پەرەپێدانێکی یەکسان بۆ هەریەکە لە نەوت و غاز لە سەرتاسەری عێراقدا پابەنددەکات بە هەرێمی کوردستانیشەوە، هەروەها ڕازیبوون بە یاسای نەوت و غازی حکومەتی هەرێمی کوردستان و پێدانی مافی بەڕێوەبردنی کێڵگە خۆییەکان بە حکومەتی هەرێمی کوردستان، لەگەڵ مافی لە ناردنە دەرەوەی نەوت و غازدا.

2. پێداگری لەسەر ئەنجامدانی هەڵبژاردنی پارێزگاکان لە پێش 31ی کانونی دووەمی 2009، بەپێی یاسا تازەکە و

بەشێوەیەکی پاك و ئازادانە و ڕاستەوخۆ و شەفاف.

3. داننانی ئاشکرا بەو تاوانانەی مافەکانی مرۆڤك کە لەلایەن ڕژێمی پێشووەوە ئەنجامدراون لەڕێی پەیڕەوکردنی سیاسەتی تەعریب، شاڵاوەکانی ئەنفال لە ساڵی 1988، هێرشکردنە سەر مەدەنییە کوردەکان بە تایبەت لە هەڵەبجە بە گازی کوشندە، دانتان بە مەرگەساتەکانی قوربانیان و پێدانی قەرەبوی دارایی بە دەربازبووانیان.

4. هەڵسوکەوتکردن لەگەڵ بایەخپێدانەکانی تورکیا لەمەڕ پارتی کرێکارانی کوردستان و تواناکانی لە بەکارهێنانی زەویی هەرێمی کوردستاندا وەك گۆڕەپانێك بۆ ئەنجامدانی هێرشەکانی لەناو تورکیادا، ئەویش لەڕێی دیاریکردنی جموجوڵەکانی و بەرگرتن لە بەکارهێنانی زەویی هەرێم لەو هێرشانەدا، هەروەها ڕێگە نەدرێت دەستی بگاتە بەکارهێنانی هۆیەکانی ڕاگەیاندن، چەکدارەکانیشی لە ناوچەکانی ژێر کۆنترۆڵی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە چەك دابماڵرێن.

ڕاسپاردەکان بۆ حکومەتی تورکیا

1. لە چوارچێوەی ئەم ئاڵووێرە گەورەیەی عێراقدا پێویستە کاربکرێت بۆ :

أ. پێکهێنانی چەند پەیوەندییەکی سیستماتیکی لەگەڵ حکومەتی هەرێمی کوردستان.

ب. کارکردن لەگەڵ حکومەتی عێراقی و حکومەتی هەرێمی کوردستان بۆ ڕێگەدان بە گواستنەوەی نەوت و غاز لە هەرێمی کوردستانەوە بەرەو تورکیا و لەوێشەوە بۆ شوێنی تر.

ج. هەوڵدان بۆ سیاسەتێکی ئابوری سنوری کراوە لەگەڵ عێراقدا لەگەڵیشیا هەرێمی کوردستان.

ح. هاندانی وەبەرهێنان لەلایەن بازرگانانی تورکیاوە لەناو هەرێمی کوردستان، هەروەها ڕاگرتنی هەموو چالاکییە سەربازییەکان لەناو عێراقدا، مادام حکومەتی هەرێمی کوردستان هەستاوە بەو ڕێوشوێنانەی کە پێشتر باسیان لێوەکراوە.

ڕاسپاردە بۆ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا

1. بەهێزکردنی چەمکی ئاڵووێری گەورە و پشتیوانیکردنی هەوڵەکانی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق (UNAMI) و هەوڵەکانی حکومەتی عێراق و حکومەتی هەرێمی کوردستان و سەرجەم لایەنەکانی دیکەی بەشداربوو لەپێناو گەیشتن بەو ئەنجامە.

2. ناردنی ئاماژەیەکی ڕون بۆ سەرکردایەتی کوردی بە ناڕەزایی بەرامبەر هەوڵەکان بۆ لکاندنی کەرکوك و نیشاندانی ئامادەیی بۆ دانانی چەند ڕێوشوێنێکی ئەمنی گونجاو بۆ هەرێمی کوردستان، بەتایبەتیش پێشکەشکردنی چەند زەمانەتێك بۆ پارێزگاریکردن لەو سنورانەی ناوخۆك کە پێکهاتنیان لەبارەوە کراوە.

لەسەر داوای حکومەتی عێراق، نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق (UNAMI) ڕێگەی بۆ خۆشبکرێت تاوەکو دانوستانەکان بەرەو ئاڵووێری گەورە ئاڕاستە بکات.

کەرکوك، برۆکسل - 28ی تشرینی یەکەمی 2008

ئاڵووێره گەورەكە: نەوت بەرامبەر بە زەوی

1. پێشەكی

لەو كاتەدا، كە زۆرێك لە ناوچەكانی عێراق گەڕانەوەی دۆخێك لە ئارامیی ڕێژەییان لە ساڵی 2008 بەخۆیانەوە بینی، بەڵام ئەو ململانێیەی لەسەر زەویە كێشە لەسەرەكان لە ئارادایە درێژەی هەیە و كەشی دانوستانەكانی لەمەڕ تەشریعاتە تەوەرییەكان پیسكردوە، وەك یاسای نەوت و پێداچوونەوە دەستورییەكان. لە كاتێكیشدا لە چەند بەشێكی تری عێراق ململانێ لەسەر بەدەستهێنانی دەسەڵاتە كارگێڕییەكان هەیە، بەڵام شەڕی ئێستاكە لەسەر ئەو زەویانەیە، كە كوردەكان خۆیان بە خاوەنی دەزانن. ئەم درێژبوونەوە بەرفراوانەكە بە پانتایی (5) پارێزگای نزیك لە سنورەكانی سوریاوە لە باكوری خۆرئاوا تاوەكو سنورەكانی ئێران لە خۆرهەڵاتی بەغدا دەگرێتەوە و بە نیشتمانی كۆمەڵێكی زۆری دانیشتوانی عێراق دادەنرێت كە كورد، توركمان، عەرەب، شەبەك، كلدۆئاشورییەكان دەگرێتەوە، بەڵام كوردەكان داوایاندەكەن، چونكە لەڕوی مێژویی و جوگرافیەوە بەشێكن لە كوردستان. كەركوك لەناو دڵی ئەو ناوچانەدایە، ئەو شارەی یان ئەو پارێزگایەی، كە لەسەر 13%ی پوختەی یەدەگی نەوتی عێراق ڕاوەستاوە. بوونی نەوت كێرڤی گرژی و ئاڵۆزییەكانی بەرزكردوەتەوە، ئەو هەولانەشی ئاڵۆزتركردوە، كە خراونەتەگەڕ بۆ دۆزینەوەی چارەسەرێكی ئاشتیانە بۆ بارودۆخی كەركوك.

هێزەکانی پێشمەرگە لەناو چوارچێوەی ئەم ناوچانەدا لە پێش هاتنەناوەوەی هێزەکانی ئەمەریکا پێشڕەوییانکرد و لە نیسانی 2003دا کۆنترۆڵی واقیعەکەیان کرد، ستراتیژی سەرەکی پارتە کوردییەکان لە پێناوی ئەوەدا بوو کە بەشێوەیەکی فەرمی ئەو ناوچانە بە هەرێمی کوردستانەوە بلکێننەوە، بەڵام ئەو کارە بەزۆری لاوەکی بوو نەوەك بەشێوەیەکی گشتی و کۆتایی، بەڵکو یاسایی و ئاشتیانە بوو. لەمیانی خاڵە سەرەکییەکانی پێشکەوتنە سیاسی و دەستوورییەکانی وڵاتێکدا، کە کوردەکان چەند بڕگەیەکی پراکتیکی ئامادەکراوییان بۆ ئاسانکاریکردن بۆ داواکارییەکانیان تێدا دانا، هەروەها لەمیانی ئەو پڕۆسەیەدا کوردەکان هەستان بە دروستکردنی تۆمارێکی یاسایی بۆ ئەوەی ببێتە شاهید لەسەر شەرعیەتی داواکارییەکانیان و ئەو ڕێگە ناتوندوتیژیانەی، کە بەکارهێنراون بۆ هێنانەدی داواکارییەکان. چەکی سەرەکی دەستی کوردەکان ئەو دەستورەیە، کە زۆرینەی دەنگدەران لە ڕێگەی ڕیفراندۆمی تشرینی یەکەمی 2005دا پەسەندیانکرد. بە تایبەتی مادەی (140) ڕێگەخۆشدەکان بۆ چەند هەنگاوێکی یەك لەدوای یەك، "ئاساییکردنەوە، ئەنجامدانی سەرژمێری و ڕیفراندۆم لەپێش 31ی کانونی دووەمی 2007"، کە کوردەکان پێیانوایە جێبەجێکردنی ئەو مادەیە بە تەواوەتی هیوا و ئاواتەکانیان دەهێنێتەدی. قادر عەزیز، نێردراوی سەرۆکایەتی هەرێمی کوردستان بۆ جێبەجێکردنی مادەی (140)، (3)جۆر زەماناتی

دەستنیشانکرد، کە یارمەتیدەربوون بۆ خاوکردنەوەی بێمتمانەیی کوردەکان بە حکومەتی عێراق "ئەو حکومەتەی کە پارتە کوردییەکان نوێنەرایەتییان تێیدا هەیە، بەڵام وەکو کەمینە". مادەی (22) لە بەیاننامەی تەوافوقی دەسەڵاتدار لە ساڵی 2006 وادەیەکی کۆتایی بۆ پرسەکانی "ئاساییکردنەوە، سەرژمێری و ڕیفراندۆم" دیاریکرد و ئەنجومەنی نوێنەرانیش ڕەزامەندی لەسەر دەربڕی. پێشەکی دەستور بواری مشتومڕێك دەداتە کوردەکان بەوەی، کە ئەگەر دەستور جێبەجێنەکرا ئەوا بۆیان هەیە لە چوارچێوەی دەوڵەتی عێراق دەربچن، هەروەها دواوادەش بۆ ئەنجامدانی ڕیفرانۆم کانونی یەکەمی 2007 کە لە هەمان مادەدا هەیە. سەرکردە کوردەکان ئەم ڕێگەیەیان هەڵبژارد، چونکە باوەڕییان بەوە هەیە، کە لە ڕێگەی هاوپەیمانێتیان لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا و بوونیان بەشێوەیەکی سەرەکی لەناو دامودەزگا حکومییەکاندا، وادەکات بتوانن پێداگری بکەن لەسەر جێبەجێکردنی مادەی (140)، هەروەها ئەوان زۆر بە توندی باوەڕییان بە ڕەوایی مەسەلەکەیان هەیە، لەوەشدا هەموو کەسێکی بەویژدان لەگەڵیاندا کۆکە، هەرچەندە جێبەجێکردنی دواخستنی بێ پاساو و ناپێویستی چەشتوە، کە جێگەی سازشکردن نییە. لەگەڵ ئەمەشدا ئەم ڕێگەیەی کە کوردەکان بۆ خۆیان هەڵبژارد ئەو ئەنجامانەی نەهێنایەدی، کە لێیدەخوازرا، ئەوەبوو دوا وادەی کانونی یەکەمی 2007 بەبێ ئەنجامدانی ڕیفراندۆم تێپەڕیکرد. لە دوای ناوبژیکاری نوێنەری

تایبەتی ئەمینداری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان و سەرۆکی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق (ستیفان دیمستۆرا)، (5) لە سەرکردە پایەبەرزە عێراقییەکان ڕازیبوون لەسەر دواخستنی مادەی (140) و پێشنیازەکەی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق (UNAMI)یان پەسەندکرد، بە مەبەستی کارئاسانیکردن بۆ جێبەجێکردنی لە ماوەی (6) مانگدا، بەڵام لەو ماوەیەدا هیچ گۆڕانکارییەك ڕوینەدا، لەبەرئەوەش دواوادەی کۆتایی30ی حوزەیرانی 2008 نەك هەر تێپەڕیکرد، بەڵکو بەبێ هیچ درێژکردنەوەیەك یان هەرجۆرە لێدوانێکیش گوزەریکرد، بۆیە ڕێڕەوی مادەی (140) بەلای زۆربەی لایەنە پەیوەندیدارەکانەوە مرد، جگە لە کوردەکان کە سورن لەسەر ئەو ڕایەی، ئەوە تەنها دواکەوتنێکە نەوەك هەڵوەشاندنەوەی. بە ڕوبەڕوبونەوەی شکستی سیاسی لەناو ماڵی خۆیاندا، سەرکردە کوردەکان هەستان بە کێشانەوەی کارتە براوەکەیان واتا: دەسەڵاتی مافی ڤیتۆ بەرامبەر بە پرۆسەی تەشریعی، تەنانەت لە بەرامبەر حکومەتی بەغداش. بەپێی لێدوانی بەرپرسێکی کورد، کە دەڵێت: "کوردەکان دەتوانن لە حکومەتی عێراق بکشێنەوە، بەڵام سەرکردە کوردەکان ئامادەنین، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە توانامندایە تاکتیکی گوشارخستنە سەر حکومەتی فیدراڵی بەکاربهێنین، هەروەك لە توانامندایە ڕەزامەندبین لەسەر پێکهێنانی حکومەتێکی نوێ تەنها لەسەر بناغەی ڕازیبوون لەسەر جێبەجێکردنی مادەی

(140). بەرپرسێکی دیکە بە ڕاشکاوییەکی زیاتر وتی: "ئەگەر بەپێی شێوازی خۆم ئەوەم بەدەستنەهێنا، ئەوا کار بۆ پەکخستنی دەکەم، ئەگەر مەسەلەی کەرکوکیش چارەسەرنەکرا ئەوا هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی پارێزگاکان لە کەرکوکدا ئەنجامنادرێت، هەروەك پێداچوونەوەی دەستورو.. هتد.. نییە".

گرفتی چارەسەرنەکردنی کێشەی کەرکوك

بەر لە هاتنی دواوادەی جێبەجێکردنەکە لە حوزەیرانی 2008، گرفتی چارەسەرنەکردنی مەسەلەی کەرکوك و زەوییە جێناکۆکەکان دەستیکرد بە تێکدانی ڕەوشی دانوستانەکان دەربارەی چەند بەشێك لە یاساکاندا، وەك یاسای نەوت، کە کاتێکی زۆر چاوەڕوانی لێکرا، هەروەها یاسای هەڵبژاردنەکان سەرەڕای چاوپێداخشاندنەوە بە دەستوردا، کە هەر لە ساڵی 2006وە(21) تائێستا چاوەڕوانی دەکرێت. ئەوەی زیاتر مایەی سەرسوڕمانە بریتییە لە پەککەوتنی یاسای هەڵبژاردنی پارێزگاکان لە تەموزی 2008دا، کاتێك ئەنجومەنی نوێنەران هەوڵی بەڕێکردنی مادەیەکیدا، کە ڕێگەی خۆشدەکرد بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکان لەسەر ئاستی پارێزگاکان لە (1)ی تشرینی یەکەمدا، ئەوەبوو هاوپەیمانییەکی کاتی لە چەند یاسا داڕێژەرێکی پەیوەندیدار بەو مەسەلەیە بە سەرۆکایەتی ئەندامانی کەمینەی تورکمانی پێکهات، هەستان بە دانانی هەموارکردنێك لەپێناوی دەرهێنانی هەڵبژاردنەکانی کەرکوك لە پێکهاتەکە،

بۆیە پێشنیازی ئەوەیان کرد، کە هەڵبژاردنی لەوجۆرە لە کاتێکدا بکرێت کە لایەنە گەورە پەیوەندارەکان پێکدێن لەسەر دابەشکردنی کورسییەکانی ئەنجومەنی پارێزگا بە یەکسانی لەنێوان خۆیاندا، هەروەها لەسەر پێدانی هەندێك کورسی بە مەسیحییەکان(22). عەرەب و تورکمانەکانی کەرکوك دژایەتی ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکانی پارێزگای کەرکوك دەکەن، ئەوەش لە ترسی دۆڕانیان لە ئەنجامی ئەو دەستکاریکردنە دیمۆگرافیەی لەلایەن کوردەکانەوە هەر لە ساڵی 2003وە کراوە. ئەوان ئەنجامەکانی دۆڕانیان چەشت، کاتێك کوردەکان لە پێشخستنی بەرژەوەندییەکانیان سەرکەوتنیان بەدەستهێنا دوای ئەوەی، کە لە کانونی دووەمی 2005 بەدواوە دەستیان بەسەر ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوکدا گرت، بۆیە نایانەوێت ئەوە دووبارەبێتەوە(23). لەباتی ئەوە ئەوان سوربوون لەسەر ئەو ڕێژەیەی، کە پێشتر لەسەری پێکهاتون (32، 32، 32، 4%)بۆ دابەشکردنی دەسەڵاتەکان لە ڕێگەیەوە پێگە تەنفیزیە باڵاکانی پارێزگای کەرکوك، ئەمە سەرەڕای دابەشکردنی کورسییەکانی هەریەك لە ئەنجومەنی پارێزگا و پۆستەکانی تری شارەکە بە یەکسانی لەنێوان هەریەك لە کورد و عەرەب و تورکمان دابەشدەکرێن، لەگەڵ بەشدارکردنێکی بچوکی مەسیحییەکان. سەرباری ئەمەش ئەوان دەڵێن سەرکۆماری عێراق (جەلال تاڵەبانی) کە کوردە لەکاتی سەردانێکیدا بۆ کەرکوك لە کانونی دووەمی 2008 ڕەزامەندی لەسەر ئەم هاوکێشەیە

دەربڕیوە(24). بەپێچەوانەوە سەرکردە کوردەکان پابەندبوون بە بێلایەنیان سەبارەت بە ئەنجامدان یان دواخستنی هەڵبژاردنەکان لە کەرکوك، بۆیە ئەوان تەواو لەو باوەڕەدان لە هەموو بارەکاندا سەرکەوتن لە هەڵبژاردنەکاندا بەدەستدەهێنن، بەڵام ئەگەر بێتو دوابخرێت ئەوا هەر کوردەکان کۆنترۆڵی ئەنجومەنی ئێستای پارێزگایان کردوە، کە لەسەر بەڕێوەبردنی ئەرکەکانی بەردەوامدەبێت. لەکاتی ڕازیبوونیشیان بە هاوکێشەی دابەشکردنی دەسەڵاتەکان کە لەلایەن عەرەب و تورکمانەکانەوە پێشنیازکراوە، دەبینی بە توندی دژایەتیدەکەن کاتێك پەیوەندی بە ئەنجومەنی پارێزگاوە هەبێت، بەڵام لەسەری ڕەزامەندن تەنها کاتێك پەیوەندار بێت بە بەڕێوەبردنی پارێزگاکەوە، ئەگەر سەرجەم پۆستەکان بەدەستبهێنن نەك بە تەنها پۆستە باڵاکان(25).

ڕزگار عەلی، سەرۆکی ئەنجومەنی پێشووتری پارێزگای کەرکوك، کە کوردە وتی: "پێدەچێت ڕازیبن لەسەر دابەشکردنی دەسەڵاتەکانی ئەنجومەن، بەڵام نەك بەپێی ئەو هاوکێشەیە کە لەلایەن عەرەب و تورکمانەکانەوە پێشنیازکراوە، بەڵێ ئێمە ڕازین بە دابەشکردنی دەسەڵاتەکان، بەڵام نەوەك لەسەر حسابی لەدەستدانی زۆرینەی کورد، کە لە هەڵبژاردنەکانی کانوونی دووەمی 2005دا بەدەستمانهێناوە"(26). ئەنجومەن هەستاوە بە بەڕێکردنی یاساکەو لە پاڵیشیدا هەموارکردنەکەی سەبارەت بە کەرکوك لە دوای کشانەوەی کوردەکان

له (22)ی تەممووزدا، له دەرەنجامدا لەلایەن دوان له ئەندامانی ئەنجومەنی سەرۆکایەتی کۆمارەوە ڤیتۆ له بەرامبەری بەکارهات، ئەوانیش سەرۆك کۆمار جەلال تاڵەبانی و جێگری سەرۆك کۆمار عادل عەبدولمەهدی (لێپرسراوی باڵا له ئەنجومەنی باڵای ئیسلامی له عێراق و هاوپەیمانی لیستی هاوپەیمانی کوردستان) بوون، پاشان گەڕێنرایەوە بۆ ئەنجومەن و دەربارەی بڕگەی کەرکوك به هەڵپەسێردراوی مایەوە، دوابەدوای ئەوەش ماوەی مۆڵەتی هاوینەی ئەنجومەنی نوێنەران دەستیپێکرد بەبێ ئەوەی هیچ وادەیەك بۆ هەڵبژاردنی پارێزگاکان دیاری بکرێت، سەرەڕای نواندنی گوشارێکی توند لەلایەن ئیدارەی بوشەوە. له کۆتایی ئەیلولدا نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق کەوتە ناوبژی له پێناوی یەکلاییکردنەوە.

لەو بارەیەوە یاسادانەران هەستان به بەڕێکردنی یاساکە بەبڕیاردان لەسەر ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکان له (14) پارێزگادا له پێش 31ی کانونی دووەمی2009(27). له مادەی (23)دا هاتوە "بەمەرجێك پرۆسەیەکی بەجیا له کەرکوك بکرێت، بەڵام بەبێ حوکمدانێکی لەپێشینە بۆ دوا ڕێکخستنی دابەشکردنی دەسەڵاتەکان". سەرەڕای ئەوەی که ئەم هەنگاوە کێشەی هەڵبژاردنی پارێزگاکانی له سەرجەم پارێزگاکانی تری عێراقدا چارەسەرکردوە، بەڵام دەربارەی باری کەرکوك شتێکی ئەوتۆی نەکردوە. عەرەب و تورکمانەکان بەردەوام گوشار دەنوێنن تایبەت به هاوکێشەی (32، 32، 32، 4%)ی ئەنجومەنی

پارێزگا، بەڵام کوردەکان دەتوانن لەو لیژنەیەدا ڕێگری لێبکەن کە وابڕیارە پێکبهێنرێت بۆ گەیشتن بە بڕیارێکی تەوافوقی(28). پێشنیازی بنەڕەتی بۆ دەربازکردنی کێشەی کەرکوك لە یاسای هەڵبژاردنەکان، کە لە دواخستنی بۆ ماوەی زیاتر لە دوو مانگ بە پێشنیازی تورکیا سەرکەوتنی بەدەستهێنا.

ئەنقەرە لە ڕێگەی هاوپەیمانەکانییەوە لە ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراقدا ئەو دەستپێشخەرییەی بەڕێکرد. ئەم ئاماژەیە ڕونی دەکاتەوە مەسەلەی کەرکوك تا چ ئاستێك بووەتە کێشەیەکی نێودەوڵەتی بە کاریگەری دەوڵەتانی وەك تورکیا(29)، (لە هەندێك باری تریشدا ئێران) و ئەوەی لەوەوە دەکەوێتەوە(30). لە ناوەڕاستی مانگی ئابدا و لە بۆتەی ئەو نائارامیە زێدەیەی لە بارەی یاسای هەڵبژاردنەکانەوە سەریهەڵدا، نوری مالیکی سەرۆك وەزیران، کە دەستیکردبوو بە جێگیرکردنی هەڵوێستی خۆی لەبەردەم لایەنەکانی دەرەوەی حکومەت (سوپای مەهدی سەر بە موقتەدا سەدر، قاعیدە لە عێراق، ئەنجومەنەکانی ڕابوونی سوننە)، بۆ گۆڕینی تێڕوانینیان بەرامبەر زەویە کێشە لەسەرەکان. بەبیانوی مافی سەروەرییەکانی دەوڵەت بەسەر تەواوی هەموو زەویی عێراقدا و بە بەکارهێنانی هەڵمەتی بەردەوام لە دژی چەکدارەکانی قاعیدە لە پارێزگای دیالە وەك پەردەپۆشێك، هێزە فیدراڵییەکانی عێراق چوونەناو (3) ناحیەوە کە کوردەکان بە ناوچە کێشە لەسەرەکان دەیاندەنە قەڵەم و هەر لە نیسانی

2003وە کەوتونەتە ژێر ڕکێفی حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە، هەروەها ئەو هێزانە هەڕەشەیانکرد بە ڕاگواستنی نوێنەرانی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەو ناوچە کێشەدارە بە (خانەقین)یشەوە. دەکرێت ئەو (3) ناحیەیە (جەلەولا، سەعدیە و قەرەتەپە) بەو ناوچانە بدرێنە قەڵەم، کە خاوەنی پێکهاتەیەکی دانیشتوانی تێکەڵاون لە عەرەب، کورد و تورکمان(31)، بەڵام خانەقین زۆرینەی هەرە زۆری دانیشتوانەکەی کوردە و لەلای کوردەکان بە سیمبوڵێکی ئەو هەڵمەتی ڕاگواستنە دادەنرێت، کە سەدام حسێن ئەنجامیدا(32). هەنگاوەکەی مالیکی، کوردەکانی سەرسامکرد و ئەوەیان بە زەنگی دەوڵەتی ناوەندی دایە قەڵەم، کە سەرلەنوێ لە پێناوی چەوساندنەوەیان سەریهەڵداوەتەوە(33). سەرباری ئەمەش کوردەکان مەترسی ئەوەیان لەلا دروستبووە، کە هەر دەستبەرداربوونێکیان لە پارێزگای دیالەدا وادەکات مالیکی بەرەنگارییان بێتەوە، دوای ئەوەش لە نەینەوا و کەرکوکیش دژایەتیاندەکات. هەندێك لەو بڕوایەدان دەستی ئێران لە پشت هەڕەشەکانی مالیکیەوەیە، هەندێکی تریش سەرکۆنەی ئەو هەڵوێستەیانکرد کە هاوپەیمانانی کورد وەك تەماشاکارێك بەرامبەر بە ئەمەریکا گرتویانەتەبەر(34). ئەو کەلێنە تەشریعیە قورسانەی لەبارەی کەرکوك و دەستتێوەردانی سەربازی حکومەتی فیدراڵی لە ناوچە کێشە لەسەرەکاندا هەیە، ئەو دوو دەرهاویشتەن کە ڕونیدەکەنەوە

چۆن مەسەلەی زەوی بووەتە چەقی سیاسەتی عێراق و ئەو مەترسیانەش کە دەیاننوێنێت بۆسەر ئارامی و سەقامگیری، ماوەدرێژن.

مەتەڵی زەوییە کێشە لەسەرەکان

ئەو سیاسەتی دەرکردن و ڕاگواستنەی، کە ڕژێمی سەدام پەیڕەویدەکرد بووەهۆی هەڵایسانی ململانێییەکی کوردی-عەرەبی، کە لە ڕەسەنایەتی داوای کوردەکان بە نیشتمانێکی سنور دیاریکراودا خۆی دەبینێتەوە. ئەمە لە کاتێکدا ڕژێمی پێشو لە حەفتاکاندا دانینا بە هەرێمێکی خۆیی بۆ کورد، کە بە تەنها (3) پارێزگای دەگرتەخۆ (سلێمانی، هەولێر و دهۆك) کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی کوردن لەگەڵ بوونی ژمارەیەکی پەرشوبڵاو و کەم لە کلدۆئاشوری و تورکمانەکان. ئەم ململانێیەی ئێستا هەیە لەسەر ئەو زەویانەیە، کە دەکەونە نێوان پارێزگا کوردییەکان و ناوجەرگەی عەرەبیی عێراقەوە، واتا ئەو زەویانەی کە پێکهاتەیەکی تێکەڵاویان لە عەرەب، کورد، تورکمان، کلدۆئاشوری و خەڵکانی تریش. سەرەڕای ئەوەی کە ئەم ناکۆکییە ناوچەییە روداوی دورودرێژی بەخۆوە بینیوە، بەڵام بەواتای ئێستای دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمێکی نزیك واتا نیسانی 2003 (35).

ئەو ناوچانەی جێی مشتومڕن تەنانەت پێش ئەو دەرکردنەی کە ڕژێمی پێشو پەیڕەویکرد زەوی نەبوون، بەڵکو ناو و سنوری زانراویان نەبوو. ناکۆکییەکە تەنها تایبەتە بە پارێزگایەك (کەرکوك) و چەند بەشێکی

(4) پارێزگای دیکە ئەوانیش (نەینەوا، سەڵاحەدین، دیالە، واست)ن، کە دەستکاری سنورەکانیان کراوە لە ناویشیدا قەزا و ناحیەکانیان لەسەر دەستی ڕژێمی پێشو کە دەستیکرد بە دەرکردنی کوردەکان و خەڵکی تری ناعەرەب، وەك بەشێك لە سیاسەتی تەعریب (36). بەڵام لە کاتێکدا کە دانراوە بە بوونی خەڵکانی غەیرە کورد، کوردەکان پێیانوایە ئەم ناوچانە دەگەڕێنەوە سەر زەویە کوردستان، کە ئەوە ئاواتێکی تیۆرییە بۆ نەتەوە و دەوڵەتێك کە بە بڕوای کوردەکان لە سنوری تورکیا و ئێرانەوە تاوەکو سنوری شاخاوی یەکەمی خوارەوە بە ئاڕاستەی باکوری خۆرهەڵاتی بەغدا درێژدەبێتەوە کە بە (حەمرین) ناودەبرێت.

زاراوەی کوردستان لە مێژودا خاوەنی ڕابردوی خۆیەتی و لەسەر چەندین نەخشەی سەدەکانی ڕابردو ناوی هەیە، بەڵام هەرگیز دەوڵەتێك بە ناوی کوردستانەوە نەبووە، یاخود تەنانەت هەرێمێکیش بەو ناوەوە نەبووە، کە خاوەنی سنورێکی دانپێدانراو بووبێت، تەنانەت سنوری هەمیشەیی نەبووە. هەرێمە عوسمانییە یەك لەدوای یەکەکانی وەك ویلایەتەکانی موسڵ و شارەزور، کە کوردەکان پێیانوایە سنوری هاوبەشیان لەگەڵ کوردستاندا بووە، بۆ ماوەیەکی کورت و ڕێژەیی ژیاون، هەروەك گونجانیشیان لەگەڵ پێکهاتەی کوردیدا لاوازبووە (37). کوردەکان لە شەڕێکی مێژوییدا بوون لە پێناوی بەدەستهێنانی سەربەخۆییاندا لە سایەی قەوارەیەکی دیاریکراو بە سنورێك، کە دەکاتە

بەرامبەر نیشتمانێکی تەقلیدی لەژێر کاریگەری بوونی زۆرینەیەکی کوردیدا، یان بەلانیکەم کاریگەر بێت. ئەم ململانێیە هەتا ئێستا لەسەر زەوی درێژەی هەیە، واتا (کێ خاوەنداریێتی دەکات، کێ فەرمانڕەوایی دەکات؟)، دانیشتوانەکەشی (کێن ئەوانەی مافی ژیانیان هەیە لەسەر ئەم زەویەدا؟)، سامانەکەشی (کێ هەڵدەستێت بە پەرەپێدان و سودلێوەرگرتنی؟

لەدوای دۆزینەوەی نەوت لە بیستەکانی سەدەی ڕابردو، ئەم ململانێیە شێوازی توندوتیژی ناسراو بە دووبارەبوونەوەی یاخیبوونی کوردی بەخۆوە بینی لە دژی دەسەڵاتی ناوەندی. سەرجەم ئەم هەوڵانە بە چەند سیاسەتێکی ڕەگەزی دڕندانە وەڵامدرانەوە بۆ بەگژداچوونەوەی یاخیبوون بوو، کە ئامانجیان کەمکردنەوەی دانیشتوانی غەیرە عەرەب بوو، بە تایبەتیش ئەو کوردانەی کە گەورەترین کۆمەڵەی نیشتمانی و ڕکابەری هەرە گەورە پێکدەهێنن. کوردەکان بە تەوسەوەن بۆ شکاندنی ئەم خولگەیە، ئەوەبوو لە دوای ڕوخانی ڕژێمی سەدام و هاوپەیمانیان لەگەڵ ئەمریکییەکاندا هەستیان بە قۆستنەوەی ئەو دەرفەتە کرد.

کوردەکان بڕوایان بە واتای زەویە کێشە لەسەرەکان هەیە، بۆیە بەپێی وتەی ئەوان، ئەو زەویانە بەپێی یاسای ئینتیقالی 2004 بۆ بەڕێوەبردنی دەوڵەت دیاریکراون (38)، کە دواتر لە چوارچێوەی دەستوری 2005 جێگەی کرایەوە (39). مادەی (53) بڕگەی (أ) لە یاساکە ئاماژەی

پێدەکات و دەڵێت: "حکومەتی هەرێمی کوردستان بە حکومەتی فەرمی بۆ زەویی هەرێم دادەنرێت واتا ئەو زەویانەی لە 19ی ئاداری 2003وە بەڕێوەبراون لە پارێزگاکانی دهۆك، هەولێر، سلێمانی، کەرکوك، دیالە، نەینەوا (40)"، لە کاتێکدا کە ئەو زەویانەی کێشەیان لەسەرە دیارینەکردون، بەڵام ئەوەی پێشنیازکردوە، کە ئەو زەویانە پێش ڕوخانی ڕژێم کەوتبوونە دەرەوەی سنوری هەرێمی کوردستان. سەرباری ئەوەش مادەی (58) ئاماژە بەوە دەکات "هەندێك لە هەرێمەکان بە کەرکوکیشەوە کە ڕژێمی پێشو هەستا بە گۆڕینی سیمای دیمۆگرافیان لە ڕێگەی پیادەکردنی ڕاگواستن و دەرکردنی خەڵکەکەی لە زێدی خۆیان بە ناچارکردنیان بە کۆچکردن لەو ناوچانەوە بەرەو هەرێم و نیشتەجێکردنی خەڵکانی نامۆ بە هەرێم و بێبەریکردنی دانیشتوانەکانیان لە کاروپێشەکانیان و گرتنەبەری ڕاستکردنەوەی ڕەگەزنامە و دەستکاریکردنی سنورە ئیدارەییەکان بۆ چەند ئامانجێکی سیاسی"(41). لە کاتێکدا ئەم شێوازە جگە لە مەسەلەی کەرکوك، بە شێوەیەکی تایبەتی لێڵ و تەمومژاوییە، بەرپرسە کوردەکان لەو باوەڕەدان کە دەرەنجامی تۆکمەی دەبێت بە تایبەتی ئەوەندەی پەیوەندارە بە دیاریکردنی شوێنی ئەو زەویانەی کێشەیان لەسەرە.

زەویە کێشە لەسەرەکان ئەو ناوچانەن کە توشی گۆڕانکاری دیمۆگرافی بوون یان لە کەرکوك دابڕێنراون. ئەی بۆچی نوسینگەی مادەی (140) لە خانەقین هەیە؟ (42)، چونکە زەوییەکە کێشەی لەسەرە. دەتوانن

لەمبارەیەوە بڕواننە پێگەی نوسینگەکانی سکاڵانامەی موڵکدارێتی، کە لەسەر بنەمای دەستوری داڕێژراون(43). هەمان شت لە دهۆك ڕوینەداوە، چونکە زەوییێکی کێشە لەسەر نییە، بەڵام سەبارەت بە حیللە (ناوچەی فوراتی ناوەڕاست) و دبس (پارێزگای کەرکوك) نوسینگەی سکاڵانامەکانی موڵکدارێتی هەیە، دانیشتوانی ئاڵتون کۆپری دەڕۆن بۆ دبس بۆ بەرزکردنەوەی سکاڵاکانیان (44)، ئەمانە هەمووی ڕاستین و لە دەستورەوە وەرگیراون(45). پێناسەکردنی ئەم بارە هیچ سودێکی نییە، بەهۆی ئەوەی کە نوسینگەکانی سکاڵانامەی موڵکدارێتی لە سەرتاسەری عێراقدا بوونیان هەیە ئەویش لەبەر زۆری سکاڵاکانی موڵکایەتی، کە بە زۆری پەیوەندییان بە حاڵەتی زەویە کێشە لەسەرەکانەوە نییە، لەسەرو ئەمەشەوە مەسەلەی نوسینگەکان و کارمەندانی مادەی (140) لە گومان بەدەرنین. ڕەشنوسی دەستوری هەرێمی کوردستان ئاماژەیەکی بەسودی بۆ زەویە کێشە لەسەرەکان گرتوەتەخۆ(46). سەرەڕای ئەوەش ئەم پێناسەیە شتێکی یەکلایەنەیە و جێی مشتومڕە.، بەڵکو تەنها ڕەنگدانەوەیە بۆ ئەو زەویانەی کە کوردەکان داوایان دەکەن، نەوەك ئەو زەویانەی کە دەکرێت بکەونە ژێر حوکمی مادەی(140)ەوە، وەك چەند بەشێکی پارێزگای ئەنبار کە هەریەك لە پارێزگاکانی کەربەلا و نەجەف داوایاندەکەن (47). بەرپرسە کوردەکان دەڵێن 26 شوێن (زەوی) هەیە کە کێشەیان لەسەرە(48).

تەنانەت ئەگەر پێناسەی دەستورە کوردییەکە

پەسەندبکرێت بەلانیکەم وەك ئاماژەپێکردنێك بەو زەویە کێشەدارانەی کە لەلایەن کوردەکانەوە داوایان دەکرێت، بەڵام لە هەموو حاڵەتێکدا ئەم پرسیارە دەوروژێت: ئەو پێوەرە چییە کە دەکرێت پشتی پێببەسترێت لە پێناوی دیاریکردنی ناوچەیەکی دیاریکراودا ئەگەر لەڕوی تیۆریشەوە هی هەرێمی کوردستان بێت؟. هەموو نەخشە و بەڵگەنامەکان لە هەموو لایەکەوە خرانەکار بۆ پاڵپشتی کێشە ناچوونیەکەکانیان و ڕاستییەك دەسەلمێنن، کە بە بێگومان ناکۆکی هەیە. سەرژمێری عێراق لەساڵی 1957 وەك بناغەیەکی زانستیانە پێشنیازکراوە بۆ دیاریکردنی ئەو لایەنەی کە زۆرینە پێکدەهێنێت و لەو کاتەدا ئەو زۆرینەیە لەکوێیە، بەڵام ئەمە پێش زیاتر لە (50) ساڵ بووە، بۆیە ناتوانێت گۆڕانکارییەکانی نیو سەدە لەڕوی زۆربوونی سروشتی دانیشتوان و ڕاگواستنی بێ بوونی پەیوەندی بە گۆڕانکارییە دیمۆگرافییەکان، کە بناغەیەکی ڕەگەزی و هۆکاری سیاسیان هەیە. پێویستە لێرەدا هەڵوەستەیەك بکەین لەوەدا کە زۆرینە یاخود تێکڕای دیمۆگرافی کۆمەڵگەیەکی ڕەگەزی (ئیتنی) کە بۆ ماوەیەکی زۆر لە ناوچەیەکی دیاریکراودا بوونیان هەبووە، یان لە هەر کاتێکی ڕابردو، ئەوە دەکرێت ببێتە ئەو بارە بڕیار لەسەردراوەی کە دەکرێت بۆ دیاریکردنی باری سیاسی ئەو ناوچەیە لەمڕۆدا. بە تێڕوانین لەو دەسەڵاتە لەخۆوە هەڵچووانەی لەو ململانێیانەدا هەیە، کە بناغەیەکی ڕەگەزییان هەیە و چەندین سەدە درێژەیان هەبووە، دەبینین پێناچێت ململانێی نێوان

سیان نەك دووان لە گروپە ئیتنییەکانی عێراق واتا (عەرەب، کورد و تورکمان)، بە جارێك هەموویان پێی ڕازیبن. ئەوەی لەم بارودۆخەی ئێستادا زۆر ئەگەری ڕودانی هەیە بریتییە لە ڕێککەوتنێکی کاتی، کە هەندێك ناوچەی جوگرافی دەگرێتەوە، ئەمەش بۆ خۆی دەکرێت ڕێککەوتنێکی لەبارەی سنورەکانی هەرێمی کوردستانی لێبکەوێتەوە، دەکرێت ببێتەهۆی هێنانەدی ئاشتی بۆ نەوەیەك یان زیاتر.

نەتەوە یەکگرتوەکان لە 2007وە چووەتە ناو ئەم ململانێیەوە و ئەم ئامانجەشی لەدیدی خۆیدا داناوە.

ب- ڕۆڵی نوێی نەتەوە یەکگرتوەکان

نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق (UNAMI) دەستیکرد بە گەڕان بەدوای چەند ئەڵتەرناتیڤێکی گونجاودا، کاتێك لە سەرەتاکانی ساڵی 2007دا دەرکەوت، کە پڕۆسەی جێبەجێکردنی مادەی (140) ئەگەری ئەوەی لێناکرێت بەرەو ئەنجامدانی ڕیفراندۆم هەنگاو بنێت لە دوا وادەی دیاریکراوی خۆیدا کە کانونی یەکەمی ئەوساڵە بوو، بۆیە مەترسی ئەوەش زیادیکرد کە جێبەجێنەکردنی مادەکە لەوانەیە ببێتە هۆی زیادبوونی نائارامی ناکۆکی لە زەویە کێشە لەسەرەکاندا، بەتایبەتیش کەرکوك، چونکە لەوێ پشکەکان بەرزن هاوکات لەگەڵ بەرزبوونەوەی ئاستی ناکۆکی نێوان کورد–عەرەب و ئەگەری بانگەشەکردن بۆ دەستێوەردانی سەربازی لەلایەن دەوڵەتانی دراوسێ، ئەم دەرەنجامە

بووە هاندەرێك بۆ پێشكەشكردنی پێشنیازێكی نافەرمی بۆ حكومەتی فیدراڵی عێراق و سەركردەكانی حكومەتی هەرێمی كوردستان، بەوەی كە لە سەریانە بانگی نەتەوە یەكگرتوەكان بكەن بۆ چاودێریكردنی پڕۆسەی ئەنجامەكان، كە بریتییە لە دیاریكردنی سنوری هەرێمی كوردستان، ئەوەش لە ڕێگەی دیاریكردنی ناوچەكانی درێژایی ئەو سنورانە دەكرێت، كە یان دەگەڕێنەوە بۆ ژێر دەسەڵاتی حكومەتی فیدراڵی یان دەگەڕێنەوە بۆ حكومەتی هەرێمی كوردستان، هەموو حاڵەتێك لەسەر چەند پێوەرێك دادەمەزرێت، بە ئەنجامەكانی هەڵبژاردنە پەڕلەمانییەكەی كانونی یەكەمی (2005)یشەوە لەسەر ئاستی قەزاكان بۆچوونی پێشو لەنێوان زۆرینەی ئەو عێراقیانەی كە لەو ناوچانەدا نیشتەجێن وابوو كە دەنگبدەن بەپێی ئیتنیكی خۆیان لەگەڵ لەبەرچاوگرتنی ئەوەی، كە زۆربەی ئەو حزبانە خاوەن زۆرینەیەكی عەرەبی یان كوردی یان توركمانین، بەم پێیەش بڕیاروابوو بەشێوەیەكی ناڕاستەوخۆ باری سیاسیی و ناوچەیی ئەو ناوچانە بۆ ئەوان بڕەخسێنرێت (49) ئەنجامە بنیادنراوەكان لەسەر ئاستی ناوچەیی بڵاونەكرایەوە، بەڵام لەبەر دەستی نێردەی نەتەوە یەكگرتوەكان بۆ یارمەتیدانی عێراق (UNAMI) دابوو، ئەویش لە ڕێگەی بەشداریكردنەوە لەگەڵ كۆمسیۆنی باڵای هەڵبژاردنەكان وەك لایەنی ڕێكخەری هەڵبژاردنەكانی 2005 (50).

دوو قۆناغ هەبوو بۆ هەنگاونان بەرەو پێشەوە: فراوانكردنی فەرمی ڕۆڵی نێردەی نەتەوە یەكگرتوەكان

بۆ یارمەتیدانی عێراق و پێدانی ڕۆڵێکی دیارتر کاتێك دوا وادەی هەڵبژاردنەکان تێپەڕیکرد، لە 10ی ئابی 2007 ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیەکگرتوەکان بڕیاری ژمارە (1770)ی دەرکرد، ئەم بڕیارە نێردەی نەتەوە یەکگرتوکان و نوێنەری تایبەتی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ عێراق ئاڕاستەی دەکات لەسەر داوای حکومەتی عێراق، بۆ پێشکەشکردنی ڕاوێژ و یارمەتیدان و پاڵپشتیکردن بە حکومەتی عێراق و ئەنجومەنی نوێنەران، سەبارەت بە پێشخستنی پڕۆسەیەکی شایستە لەلایەن حکومەتی عێراقەوە لەپێناو چارەسەرکردنی ناکۆکییەکانی تایبەت بە سنورەکانی ناوخۆ (51)، لەدوای تێپەڕبوونی مانگێك (بان کی مۆن) سکرتێری گشتی نەتەوەیەکگرتوەکان (ستیڤان دی مستۆرا)ی بەڕەگەز سویدی لە جێی (ئەشرەف قازی) بە ڕەگەز پاکستانی دامەزراند تاکو ببێتە نوێنەری تایبەتی خۆی لە عێراق، یەکەم کار دی مستۆرا پێی هەستا بریتیبوو لە ڕازیکردنی سەرکردە عێراقییەکان بۆ دواخستنی جێبەجێکردنی مادەی (140) لە کاتێکدا کە دوا وادەی جێبەجێکردنی تێپەڕیکرد، ئەم هەنگاوە بواری لە بەردەم تێڕوانینێکی تازەدا کردەوە، لە ئەستۆگرتنی ئەم ڕۆڵە نوێیە لە توانای (UNAMI)دا نەبوو، بەبێ پشتیوانیەکی چالاکانەی نەتەوە یەکگرتوەکان، وەك بەشێك لە پڕۆسەی زیادکردنی ژمارەی هێزەکان، ستراتیژیەتی واشنتۆن لەساڵی 2007دا سەرلەنوێ پێکهێنانەوەیەکی گشتگیری دەسپێکرد، لەنێوانیشیدا هاوپەیمانیکردن لەگەڵ ئەو یاخیبووە سوننە عەرەبانەی

کە ئەنجومەنی ڕابوون (سەحوە)یان دروستکرد (52). ئەم هاوپەیمانێتیە دەرەنجامی خۆی هەبوو لە بۆتەی پەیوەندییەکانی نێوان ویلایەتە یەکگرتوەکان و هاوپەیمانەکانی لە قۆناغی دوای 2003 و هەڵوێستیان لە حزبە دەسەڵاتدارەکان کورد بەشێوەیەکی ڕون هەستی بەم ڕاستییە کرد، بۆیە زنجیرەیەك ڕودا و گۆڕانکاری پێشنیازکرد لە نیوەی دووەمی ئەوساڵەدا، بەوەی کە ویلایەتە یەکگرتوەکان ئاڕاستەی پشتیوانیکردنی بەرامبەر بە کوردەکان سەبارەت بە مەسەلەی کەرکوك گۆڕیوە (واتا کێشەکە لە جێبەجێکردنی مادەی 140 دەگۆڕێت بۆ پشتیوانیکردنی یەکلاییکردنەوە لە ڕێگەی دانوستانەوە)، بڕیارەکەی ئەنجومەنی ئاسایش یەکێکبوو لەم روداوانە، واتا ئاڕاستەی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بە دانانی "ڕێوشوێنەکان" مانای وایە تەنها هەرمادەی (140) نییە لەلای حکومەتی عێراق پەسەندکراو بێت.

ناوی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەجیاتی حاڵەتی ناوچە کێشە لەسەرەکان بەکارنەهاتوە (هەروەك لە دەستوردا هاتوە)، لە چارەسەرکردنی ئەو سنورە ناوخۆییانەی کێشەیان لەسەرە. ڕێگەدان بە دۆزینەوەی چەند ڕێوشوێنێك لە دەرەوەی مادەی (140)، کۆمەڵی نێودەوڵەتی و بە تایبەتیش واشنتۆن لەبەرئەوەی داڕێژەری سەرەکی دەقەکەیە، ئاماژەیەکی داوە بەوەی، کە تەواو پشت بە دەستور نەبەسترێت، بەڵکو وازی لێبهێنرێت. بەم شێوەیەش کورد دوو گورزی خوارد: لەڕوی ئاگادارکردنەوەوە چیتر نەتەوە یەکگرتوەکان

پابەند نییە بە دەستورێك، كە كوردەكان لە چوارچێوەی بڕگە كاراكانی دەربارەی ئەو زەویانەی كێشەیان لەسەرە ئامانجە خۆییەكانیان بەشێوەیەكی كردەیی دارِشت، بەڵام لەڕوی كردەییەوە ناكرێت ئەنجامی هەوڵەكانی نەتەوە یەكگرتوەكان بخەملێنرێت، بە پێچەوانەی میكانیزمی مادەی(140)وە كە كورد بەوردی دایانرِشت بۆ ئەوەی زەویە كێشە لەسەرەكانیش بگرێتەوە، كە ئەوان دەڵێن ئەو زەویانە لەناو سنوری هەرێمی كوردستاندان. بۆ نمونە دەكرێت دانوستانەكان سازشێك بسەپێنێت كە تیایدا كوردەكان بە هەندێك لەو زەویە كێشەدارانە ڕازیبن، بەڵكو تەنانەت جگە لە كەركوكیش، یاخود ئەوەتا ئەوان لەم بارودۆخەی ئێستادا دەستبكەن بە سستی نواندن. سەرەڕای ئەوە پێدەچێت دانوستانەكان كاتێكی زۆر بخایەنن، بەڵام خودی كوردەكان پەلەیاندەكرد بۆ جێبەجێكردنی میكانیزمەكانی مادەی (140) لە وادەی دیاریكراوی خۆیدا. هەروەها كوردەكان بەدەست كۆسپێكی ترەوە هەر لە سەرەتای مانگی كانونی یەكەمەوە گیرۆدە ببوون، كاتێك سەپێنرا بەسەر نوێنەرانی حزبەكاندا لە كەركوك كە ڕازیبن بە ڕێككەوتنێكی دیاریكراو بەپێی ناوبژیوانییەكی ئەمریكی بۆ دابەشكردنی دەسەڵاتەكان لەگەڵ سیاسەتوانە عەرەبەكانی ئێستادا (53). پاڵپشت بە بنەمای مامەڵەكردن وەك بەرامبەر، ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمەریكا هەستا بە تێكەڵاوكردنی ئەوانە لە پرۆسەی سیاسیدا، هەرچەندە متمانەیان پێنەدەكرا، چونكە لەگەڵ هاوپەیمانی هەڵگەڕاوەكان بوون، ئەم

هەنگاوەش دوای ئەوەبوو، کە سەرۆك عەشیرەتەکانی جبور لە تشرینی دووەم ئەنجومەنی ڕابوونیان لە ناوچەی حەویجەدا پێکهێنا و هەستان بە ڕوبەڕوبوونەوەی چەکدارەکانی قاعیدە لە عێراق (54). سەرکردە کوردەکان ماوەیەکی دورودرێژ لەبەردەم گەیشتن بە ڕێککەوتنێك لەگەڵ حزبە عەرەبی و تورکمانییەکاندا کە پشتیوانیان لە پێگەی مادەی(140) نەکرد، خۆیان ڕاگرت، بەڵام ڕێککەوتنی دووەم کە لە کانونی یەکەمدا بەدیهات، ئاماژەی بەم مادەیە نەکردوە. بەشێوەیەکی لاوەکی دەکرێت ئەمە والێکبدرێتەوە کە ڕێککەوتننامەکە جەختی لەسەر دابەشکردنی دەسەڵاتەکان کردوە لەجیاتی دیاریکردنی باری زەویە کێشە لەسەرەکان، بەڵام ئەوە لەپێشدا ڕێگەی لە کوردەکان نەدەگرت لەکاتی خستنەڕوی مادەی(140)دا. ڕێککەوتنەکە جێگەی خۆشحاڵی بوو، چونکە ئەوە یەکەمین ڕێککەوتنی ناوخۆیی فەرمی بوو لەدوای دەستپێکردن بە پڕۆسەی زیادکردنی هێزەکان، ئەوەبوو وەزیری دەرەوەی ئەمەریکا کۆندۆلیزا ڕایس سەردانی کەرکوکی کرد بۆ پیرۆزباییکردن لە سەرکردە ناوخۆییەکان، بەڵام سەبارەت بە کوردەکان ئەو ڕاستییەی کە ناچاریکردن ئیمزای ئەو ڕێککەوتننامەیە بکەن، نیشانەیەکی دیار و ئاشکرا بوو بە کۆتاییهاتنی هاوپەیمانێتی نابینایان لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتوەکان دەربارەی کەرکوك. ئەم پەیامە بۆ کورد مایەی بریندارکردن بوو، لە ناوەڕاستی کانونی یەکەمدا بوو هەڵمەتی بۆردومانەکانی تورکیا بە ئامانجی لێدانی

حەشارگە گومانلێکراوەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان (PKK) لە هەرێمی کوردستاندا دەستیپێکرد، لە کاتێکدا تورکیا ڕایگەیاند کە تەواوی سەرنجەکانی لەسەر (PKK) چڕ دەکاتەوە (55)، بەڵام وتەبێژە کوردەکان وتیان ئامانجی ڕاستەقینە لەوەدا حکومەتی هەرێمی کوردستانە(56)، گومانیش نییە لەوەدا کە واشنتۆن ڕەزامەندی لەسەر هەڵمەتەکە دەربڕیوە(57). کوردەکان لەم ئاماژەیە تێگەیشتن بەوەی کە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا دەستیکردوە بە دیاریکردنی حوکمی ئۆتۆنۆمی کورد و تەئکیدکردنەوەی لەسەر پاراستنی یەکێتی زەویی عێراق، سەرباری بیرهێنانەوەی ئەوە کە یارمەتی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا بۆ کورد بەو مەرجەیە کە کوردەکان ڕازیبن لەسەر ئەجێندای ئەمەریکا، بۆ نمونە سەبارەت بە ئەنجومەنەکانی ڕابوون(58).

لێپرسراوە ئەمریکییەکان نکۆڵیدەکەن لە بوونی پلانێکی گەورە بۆ دامرکاندنەوەی هیوا و ئاواتەکانی کورد لەو زەویانەدا کە کێشەیان لەسەرە، بۆیە جەختیان لەسەر ئەوە کردەوە، کە سەرجەم لایەنەکان پێویستیان بەوەیە لە چوارچێوەیەکی دەستوریدا کاربکەن(59)، لە هەمانکاتیشدا ویلایەتە یەکگرتوەکان پاڵپشتی خۆی بۆ هەوڵەکانی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەك دووپاتکردەوە، لە ڕێگەی گوشارخستنەسەر بارودۆخەکە، کە بەشێوەیەکی کتوپڕ ئەو هێڵە دەگۆڕێت، کە بەلای کوردەکانەوە باشە(60).

یونامی چ ڕۆڵێکی بینی؟

لە حوزەیرانی 2008دا پێش (3) هەفتە لە وادەی کۆتایی بۆ دەستپێکردنی ڕیفراندۆم، نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق بەشی یەکەمی لە پڕۆسەیەکی (3) هەنگاوی پێشکەشی حکومەتی عێراق کرد، کە تایبەت بوو بە گرتنەبەری چەند ڕێوشوێنێکی گونجاو بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ئەو سنورە ناوخۆییانەی کێشەیان لەسەرە، ئەوەش بەپێی چوارچێوەی پشکنینی ئاڕاستە و بۆچوونەکان، بۆیە نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق (UNAMI) چوار نمونەی "قەزای" دەستنیشانکرد وەك بەشێك لە ستراتیژەکە بۆ پەرەپێدانی میتۆدێکی گونجاو بۆ جێبەجێکردنی بەسەر ئەو زەویانەدا، کە کێشەیان لەسەرە بۆ جێبەجێکردنی لەلایەن حکومەتی عێراقەوە. یونامی بەپێی وتەی دی مستۆرا تەئکیدی کردوەتەوە، کە "تەنها حکومەتی عێراق بەرپرسیارێتی سەروەری هەیە بۆ بڕیاردان لەسەر پڕۆسەکە و ئەو شێوازەی بەکاردەهێنرێت بۆ دیاریکردنی ئەو سنورە ناوخۆییانەی کێشەیان لەسەرە. ئامانجی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق لە ئامادەکردن و پێشکەشکردنی ئەم شیکارەدا تەنها بەشداریکردنە لە پێشخستنی پڕۆسەکان بە مەبەستی چارەسەرکردنی ئەم مەسەلە ئاڵۆز و هەستیارانە (61).

ئەم پێشنیازە جێگەی وروژاندن بوو لە ئەنجامی ئەوەدا، کە قەزاکانی دەستنیشانکردوە، لەگەڵ هەڵبژاردنی ئەو پێوەرەدا، کە زانیاری دەدات بۆ هەڵسەنگاندنی باری

گونجاوی خۆی و حوکمدانی سەبارەت بە هەر حاڵەتێك، کەمترین ڕێگەش کە پێشکەشبکرێت بە ئامانجی خۆلادان لە ململانێکە لەسەرو ڕۆڵی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق لە ڕێگەی گرتنەبەری دیبلۆماسیەتێکی ناڕونەوە. بۆ نمونە، لەجیاتی دەربڕینی ڕاسپاردەکان، نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق چەند واتایەکی ناڕاستەوخۆی هەڵبژاردوە، کە ڕێزگرتن لە سەروەری عێراق و وشیاری بەرامبەر بە دەسەڵاتە سنوردارەکانی دەردەخات(62). سەرەڕای ئەوە پێشنیازەکانی باسی پێکەوەلکاندنی ئیداری ئەو (4) قەزایە دەکەن بە پارێزگاکانەوە، نەك (بەلانیکەم و بە ڕاشکاوانە) حاڵەتی ئەو زەویانەی، کە یان لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی فیدراڵیدان یان دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمی کوردستان، بەڵام لە ڕێگەی پێشنیازکردنی چەند ڕێوشوێنێکی ئیدارییەوە لە بەرچاوان دورکەوتەوە لەگەڵ ئەگەری ئاڵۆزتربوونی ململانێی ژەهراوی عەرەبی-کوردی. سەرباری ئەوەش پێشنیازەکانی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق (UNAMI) بەڕاستی ڕاسپاردە بوون، هەرچەندە لە شەقامی کوردیدا وەك بڕیار لێکدراونەوتەوە(63).

ئەو (4) ناحیە سەرەتاییە بریتین لە (ئاکرێ، حەمدانیە، مەخمور و مەندەلی). تەنها ئاکرێ لەنێوان ئەم ناحیانەدا دەکەوێتە سنوری هەرێمی کوردستانەوە، لەبەرئەوەشە، کە حکومەتی هەرێمی کوردستان بە زەوێکی جێمشتومڕی ناداتە قەڵەم (بڕوانە خوارەوە). نێردەی نەتەوە

یەکگرتوەکان ئاکرێی هەڵبژارد لەبەرئەوەی، کە لە ساڵی 1991وە لەلایەن پارێزگای دهۆك-وە بەڕێوەدەبرێت، بەڵام لەڕاستیدا بە فەرمی سەر بە پارێزگای نەینەوایە، بۆیە بڕوای نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان ئەوەیە کە ئیدارەکەی بە شێوەیەکی فەرمی بگوازرێتەوە بۆسەر پارێزگای دهۆك، ئەوەش کارێکی درەنگوەختە بەبێ هیچ کاریگەرییەکی مادی، یاخود تەنها ڕونکردنەوەیەکە بۆ واقیعێکی بەرجەستە. ئەو (3) ناوچەیەی دیکەش تاوەکو نیسانی 2003 لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقیدا بوو، لەبەرئەوە ئەم ناوچانە بە نمونەیەك دادەنرێن بۆ ئەو زەویانەی کە زۆرترین کێشەیان لەسەرە (بە تایبەتیش بەپێی پێناسەی کوردەکان). لەدوای ڕوخانی ڕژێمی بەعسەوە ئاستی حوکمکردنی ئەو ناوچانە لەلایەن دەسەڵاتی کوردییەوە جۆراوجۆر بووە: لەحاڵەتی مەخموردا بە فەرمی و ڕاستەوخۆ بووە، چونکە زۆرینەی کوردن و لەڕوی ئیداریشەوە سەر بە پارێزگای هەولێرە (ئەگەرچی لە 1991-2003 لەلایەن پارێزگای نەینەواوە بەڕێوەدەبرا) و لە ناوچە تێکەڵاوەکاندا کەمترین ئاستی هەیە وەك حەمدانیە و مەندەلی (64). نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق ڕایسپاردوە، کە بەڕێوەبردنی قەزای مەخمور لەلایەن پارێزگای هەولێرەوە بێت، جگە لە ناحیەی قەراج کە زۆرینەیەکی عەرەبی لێیە و پێشتر ئیدارەکەی پێشنیازیکردبوو، کە لەڕوی ئیداریەوە بە قەزا و پارێزگای دراوسێی خۆیەوە بلکێنرێت "زۆرترین بۆچوون بەلای نەینەوا یان کەرکوکدایە" (65).

هەروەها نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق پێشنیازیکردوە، کە پارێزگای نەینەوا بەردەوام بێت لەسەر بەڕێوەبردنی حەمدانیە و پارێزگای دیالەش مەندەلی بەڕێوەببات.

هەڵبژاردنی قەزاکان لە قۆناغی یەکەمدا ئاماژەیەکە بۆ جۆرێك لە بە باشتردانان، سەبارەت بەو ناوچانەی کێشەیان لەسەر نییە: ئەگەر بەپێی مافی خۆیان دیاریبکرێن ئەوا ئەگەری ڕودانی هیچ کاردانەوەیەکی بەهێزی لێناکرێت، بە تایبەتیش کە زۆرینەیان کوردە (ئاکرێ، مەخمور، جگە لە قەراج)، یاخود ئەوانەی تاوەکو ئێستا دیارینەکراون (حەمدانیە و مەندەلی). سەرباری ئەمە و لە چوارچێوەی ئەو هەوڵانەی خراونەتەگەڕ بۆ نیشاندانی دیمەنێکی هاوسەنگ، نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق هەستاوە بە دیاریکردنی (2) ناوچە و گێڕانەوەیان بۆ ژێر دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمی کوردستان و (2) ناوچەش بۆ ژێر دەسەڵاتی حکومەتی فیدراڵی. پێوەری نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق (لەو زنجیرەیەی تیایدا هاتوە): مێژوی ئیداری ناوچەکە، ئەو گۆڕانکارییانەی لە ئاداری2003ەوە ڕویانداوە، گەیاندنی خزمەتگوزارییە حکومییەکان، لایەنی دیمۆگرافی، هەڵبژاردنە پەڕلەمانییەکانی کانونی یەکەمی2005، بوارە ئابوری و کۆمەڵایەتییەکان "وەك ئاماژەیەك بۆ کۆنترۆڵکردن"، سکاڵانامەکان و قەرەبوکردنەوە (وەك ئاماژەیەك بۆ دەستتێوەردانی پێشو) و بارودۆخی ئەمنی دەگرێتەوە. هەروەها پێداگریشیان کرد لەسەر ئاستی

کاریگەری تەعریب لەسەر واقیعی ئیداری و دیمۆگرافی (زیاتر لە ڕێوشوێنەکانی بونیادنانی حکومی لەسەر بناغەیەکی ئیتنی دروستنەبووە). لەو کاتەدا کە دانرا بە ئەنجامەکانی هەڵبژاردنەکانی کانونی یەکەمی 2005دا و بەلانیکەم وەك پێشنیازێك بۆ دیاریکردنی باشترینی سیاسی بۆ دانیشتوانی ناوخۆ درایە قەڵەم، نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق لە خەملاندنی ڕەفتاری هەڵبژاردندا لە ئەنجامدانی ڕیفراندۆم لە ناوچەیەکی دیاریکراودا، هەمان بەیاناتەکانی هەڵبژاردنی پێشوی بەکارهێنا(66).

لەجیاتی ئەو ڕیفراندۆمەی کە نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق وای نیشاندا، کە کاتی تەواوی نەداوە و چەندین گومانی لەسەر دروستبووە تایبەت بە هۆکارە ئەمنییەکان، بۆیە هەستا سەرژمێریکردنی باشترینی دانیشتوان لە ڕێگەی زنجیرەیەك ڕاوێژکردنی ناوخۆییەوە.

ج. وەڵامی پێشنیازەکانی یونامی

لەو کاتەدا کە نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق لە 5ی حوزەیراندا پێشنیازەکەی خۆی بڵاوکردەوە، بەڵام بە هەڵچوون و تۆمەتبارکردنی گشتی لەلایەن عەرەبەکانی عێراق و کورد و تورکمانەکانەوە وەڵامدرایەوە، نەتەوەی تورکمانی یەکیگرت لە ڕەتکردنەوەی ئەو ناوبژیوانیە نێودەوڵەتیەی، کە هەوڵیداوە لە پێناوی دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەکی

سەرچاوە خۆجێیی(67)، ئەم وەڵامدانەوە مەبدەئیانەیە ڕێگەیەکی سەختی نیشاندا بەرەو پێشەوە، کە هەڕەشەیە بۆ بێلایەنی بەبێ مەبەستی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان. مشتومڕەکان لەگەڵ لایەنە سەرەکییەکان ئەوەی نیشاندا، کە لە پشت هەموو ئەو ناڕەزاییانەوە شێوە قبووڵکردنێك هەیە بۆ ڕێگەچارەکەی نەتەوە یەکگرتوەکان، بەو پێیەی کە تەنها ئەو ڕێگەیە قابیلی جێبەجێکردنە. دەربارەی چەند ڕاسپاردەیەکی دیاریکراو، سەرکردە کوردەکان نیگەرانی خۆیان نیشاندا، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی نا. ئەوان ڕەخنەیان لە پێوەرەکانی (UNAMI) گرت و پێیانوایە ئەو پێوەرانە ڕەنگدانەوە نییە بۆ ڕێککەوتنی پێشو. بۆ نمونە محەمەد ئیحسان لێپرسراوی فەرمی دۆسێی زەویە کێشە لەسەرەکان لە حکومەتی هەرێمی کوردستان، ئاماژەی بۆ "پەیپەرێکی مەنهەجی" کرد، بەپێی قسەی ئەو ئەو پەیپەرە لە کۆتاییەکانی 2007دا لەلایەن هەموو لایەنەکانەوە پەسەندکراوە، ڕونیشیکردەوە کە بۆچوونەکانی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان دەکرێت لەڕوی مەبدەئیەوە لەسەر ئەنجامی هەڵبژاردنە پەڕلەمانییەکان، کە لەسەر ئاستی قەزاکان لە کانونی یەکەمی 2005 ئەنجامدرا، دامەزرێنرێت(68). بە ڕێگەیەکی هاوشێوەش، نوێنەری تایبەتی مەسعود بارزانی بۆ جێبەجێکردنی مادەی(140) دووپاتیکردەوە کە "ڕێککەوتنی ئێمە لەگەڵ دی مستۆرا ئەوەبوو، کە ئەگەر بێتو ڕیفراندۆمەکە سەرکەوتو نەبوو، ئەو کاتە لەجیاتی ئەوە پشت بە هەڵبژاردنەکانی کانونی

یەکەمی 2005 دەبەستین، بەڵام لە ڕاسپاردەکانیدا کاری بەمە نەکردوە" (69). وەك هەر دیاردەیەك لە دیاردەکانی مەسەلەی زەویە کێشە لەسەرەکان، بەکارهێنانی ئەنجامی هەڵبژاردنەکانی 2005 کێشە و ئاژاوەی لێدەکەوێتەوە. هەروەك کورد پێیانوایە کە ئەو هەڵبژاردنانە بەڵگەیەکی حاشاهەڵنەگر دەستەبەردەکەن بە باشتردانانی پاڵدانە پاڵ هەرێمی کوردستان لەلایەن گروپە ئیتنییەکانەوە یاخود مانەوەیان لەژێر سایەی دەسەڵاتی بەغدا.

لەبەرئەمە ئەوان دەڵێن، ئەگەر کوردەکان لە مەندەلی 25%ی دەنگەکان بەدەستبهێنن مانای ئەوەیە کە 25%ی دانیشتوانەکەی کوردن، لەسەر ئەم بناغەیەش قورسە گومان لە ڕاسپاردەکانی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق بکرێت بۆ هێشتنەوەی مەندەلی لەژێر ئیدارەی پارێزگای دیالەدا (واتا لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی فیدراڵیدا). بەهەمان شێوازیش، ئەگەر تەنها 5%ی دانیشتوانی شاری زومار، کە سەر بە پارێزگای نەینەوایە، دەنگیان بە حزبە عەرەبییەکان دا و کۆی دەنگەکانی تریش بۆ حزبە کوردییەکان بوو، ئەوا شتێکی ئاساییە کە دەرەنجامەکەی لکاندنی ناحیەی زومار بۆ سەر هەرێمی کوردستان بێت (70).

کۆسرەت ڕەسول عەلی جێگری سەرۆکی هەرێمی کوردستان، داوای لە نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق کرد، کە ئەنجامی هەڵبژاردنەکان لەسەر ئاستی قەزا ڕابگەیەنرێت(71). لەگەڵ ئەمەشدا، سیاسییە کوردەکان گوماندەکەن لە بەکارهێنانی

ئەنجامەکانی هەڵبژاردنی 2005 و دووپاتیدەکەنەوە کە هەڵبژاردنەکان ساختەیان تێداکراوە یان پێشوەخت گۆڕانکاری دیمۆگرافی ڕویداوە کە کاریگەری بۆ سەر ئەنجامی هەڵبژاردنەکان هەبووە: "پێکدێین لەسەر ئەوەی ئەگەربێتو 70% لە ناوچەیەك هی کورد بێت، ئەوا بۆ حکومەتی هەرێمی کوردستان دەبێت، بەڵام دەڵێین هەموو ئەم زەویە کێشەدارانە هەر لە نیسانی 2003وە لە دەستتێوەردان و گۆڕینی دیمۆگرافیەوە نزیکبوون، لەبەرئەوە یەکەم پێویستمان بەوەیە ئەم گۆڕانکاریانە پێچەوانەبکەینەوە، ئەو کاتەش دەتوانین بگەڕێینەوە بۆ دیاریکردنی حاڵەتی ئەم زەویانە، سەرباری ئەوەش ئەگەربێت و هەڵبژاردنەکان وەك بناغەیەك بەکاربهێنرێت بۆ هەموو ئەم کارانە، ئەوا کورد زیاتر لە پاساوێکی لەبەردەستدا دەبێت بۆ دەستوەردان لە هەڵبژاردنەکانی داهاتودا. چەندین سکاڵا لەسەر هەڵبژاردنەکانی 2005 هەبوون" (72).

کوردەکان پێشنیازەکە ڕەتناکەنەوە

ئێستا واپێدەچێت کە کوردەکان بڕیاریان دابێت دەربارەی چەند مادەیەکی دیاریکراو لە قۆناغی یەکەمی ڕاسپاردەکاندا مراوەغە بکەن، بەڵام هیچ هەڵوێستێکی فەرمی وەرناگرن. کوردەکان بە ئاشکرا دژی لکاندنی ئاکرێ و ئەو پێشنیازانە بوون کە تایبەت بە قەراج، حەمدانیە و مەندەلی پێشکەشکراون(73)، چونکە چەند ناوچەیەکن لەڕوی مێژوییەوە بە بەشێك لە کوردستان دەیدەنە

قەڵەم، بە چاوپۆشین لە پێکهاتەی دانیشتوانی ئێستای (کە بە دەرەنجامی دەستتێوەردانی دیمۆگرافی دەزانن). لەجیاتی ئەمە کوردەکان دەیانەوێت پێشنیازەکە بە تەواوەتی ببینن، واتا هەرسێ قۆناغەکەی لە نێوانیشیاندا کەرکوك، هەروەك کۆسرەت ڕەسوڵ عەلی دەڵێت: "پێویست بوو لەسەر نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان یارمەتی تەکنیکیمان بداتێ، نەك دەستەبەرکردنی ڕێگەچارە سیاسییەکان، بۆیە ئەم پێشنیازە مەسەلەکان زیاتر ئاڵۆزدەکات. ئێستا ئێمە لە چاوەڕوانی قۆناغەکانی دووەم و سێیەمداین، پێدەچێت باشتر بێت. ئێمە تاوەکو هەموو مەسەلەکان نەبینین ناتوانین پرۆژەکە ڕەتبکەینەوە. لە ڕاستیدا باشتروایە لە ئێستادا هەموو قۆناغەکان ئاشکرا بکرێن و ناشبێت بەشێوەیەکی جیا مامەڵە لەگەڵ کەرکوکدا بکرێت" (74).

بەرپرسێکی تری کورد لەسەر ئەم ڕایە کۆکبوو. لێپرسراوێکی پایەبەرز لە حکومەتی هەرێمی کوردستان وتی: "ئێمە دژی ڕاپۆرتەکە نین، بەڵام دەمانەوێت بە یەکجار مامەڵە لەگەڵ پێشنیازەکانی نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا بکەین، دوای ئەوە ئینجا سازشدەکەین" (75). بە واتایەکی تر پێدەچێت ئەوان پێشنیازی ئاڵوویرێکی چاوەڕوانکراو دەربارەی زەویەکان بکەن. سیاسەتمەدارە عەرەبەکان سەبارەت بە پێشنیازەکانی نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان بیروبۆچوونی تریان هەیە، ئەوەش دەکرێت ببێتەهۆی لەدەستدانی پێکەوەیی و وابەستەیی ناوخۆیی و دیالۆگ. ڕاکان سەعید،

جێگری پارێزگاری کەرکوك کە لەدوای ڕێککەوتنی نێوان کورد و عەرەبەکان لە کانونی یەکەمی 2007دا لەو پۆستەدا دانرا بە "پلانی دابەشکردن" ناوزەدیکرد، وتی: "ئێمە ڕەتیدەکەینەوە، چونکە نێردەکە ڕاوێژی بە ئێمە نەکردوە، قسەمان لەگەڵدا کردن، بەڵام دەربارەی زۆرلایەن و کەمینەکانی ئەو ناوچانە نەبوو" (76)، پێشنیازدەکەم باشترین ڕێگە بەرەو پێشەوە ئەوەبێت کە نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان پێکهاتنێك لەسەر هەڵبژاردنەکانی پارێزگای کەرکوك بەدەستبهێنێت. دوای ئەوەی جارێکی دیکە بە توندی و لە ڕێگەی پاڵپشتی ئەمەریکا بۆ ئەنجومەنەکانی ڕابوون، هەست بەوەکرا کە عەرەبەکانی کەرکوك هیواخوازن ئەدایەکی باشتر بنوێنن لە هەڵبژاردنی پارێزگاکاندا لەچاو هەڵبژاردنەکانی کانونی یەکەمی 2005دا، کە لەبەر هەر هۆیەك بێت زۆرێك کەس دەنگیان تێدا نەدا. لە ڕێگەی نوێنەرایەتیەکی گەورەترەوە لە ئەنجومەندا ئەوان بەنیازن پێگەی کوردەکان بەرەو دواوە پاڵبنێن و مەسەلەی لکاندنی بە هەرێمی کوردستانەوە لە ڕێگەی مادەی (140)ەوە، بەپێی مەنهەجی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان یان بەپێی هەر مەنهەجێکی تر بێت، ئاڵۆز بکەن. سەرکردەیەکی تری عەرەبی زۆر ئەرێنی، ئەو پێشنیازەی بە هاوسەنگ دایە قەڵەم، بەڵام قسەکانی سەرکردە کوردەکانی وتەوە بەوەی کە ئەوەی لە کۆتاییدا گرنگە کەرکوکە(77).

لە بەرامبەریشدا سەرۆکی ئەنجومەنی ڕابوون لە حەویجە ئاماژەی بۆ ئەوە کرد، کە بە هەندێك بڕگەی

پێشنیازەکە سەرسامە، بۆ نموونە ئەوەندەی پەیوەندی بە قەراجەوە هەیە، بەڵام نیگەرانی خۆشی دەربڕی لە ئاست هەوڵەکانی کورد بۆ "کڕینی خەڵك لە قەراج و حەویجە لە بەغداش" (78). لەوە دەچێت ناڕەزایی هەرە بەهێز لە تورکمانەکانەوە بێت. حەسەن تۆران، ئەندامی ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوك ڕەخنەی لە نێردەکە گرت، لەبەرئەوەی پشتی بە ئەنجامی هەڵبژاردنەکانی کانونی یەکەمی 2005 بەستوە (بڕوانە سەرەوە)، هەروەها دی مستۆرای بەوە تاوانبارکرد، کە لایەنگیری کوردەکان دەکات بە داواکردنی بۆ دواخستنی جێبەجێکردنی مادەی (140) (لەجیاتی دانانی بە بێبنەما و هەڵوەشاوە)، هەروەها بەوەش تاوانباریدەکات، کە لەیەکلاوە زەویە کێشە لەسەرەکانی ناوزەدکردوە(79). لەگەڵ ئەوەشدا ئەو پشتیوانی ئاڕاستەی گشتی نێردەکە دەکات، مادامەکی داوای ڕەزامەندی ئەنجومەنی نوێنەرانی کردوە بۆ پێناسەکردنی زەویە کێشە لەسەرەکان و مامەڵەکردن لەگەڵ هەمووواندا (بەو واتایەی ئەو ناوچانەش بگرێتەوە کە لە کوردستانەوە دورن وەك ئەنبار، کەربەلا، نەجەف و بەغدا بەرامبەر بە سەلاحەدین سەبارەت بە دوجێل.

دەربارەی کاری نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان، دەبینی شکستهێنانی لە دیاریکردنی هەموو ئەو سنورە ناوخۆییانەی، کە کێشەیان لەسەرە، بەپێی قسەی تۆران ئەوا "گومانەکان دەربارەی ئامانجەکانی زیاددەکات"(80). هەڵوێستی حکومەتی فیدراڵی بە ناڕونی ماوەتەوە. بەو پێیەی ئەندامێکی سەربەخۆی کورد لە ئەنجومەنی

پارێزگای کەرکوك وتی: "پێشنیازەکەی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان پەسەندە"، داواشی لە حکومەت کرد دەستی درێژبکات. پێویستە ئەوە دووپاتبکەینەوە، ئەگەر مالیکی ئامادەبێت بۆ جێبەجێکردنی، وتیشی: "ڕاسپاردەکانی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان: ئایا تۆ ئامادەیت مامەڵەی لەگەڵدا بکەیت؟، پێویستە مەرامەکانی ئەویش و مەرامەکانی ئەنجومەنی سەرۆکایەتی تاقیبکەینەوە. ئەمە دۆکیۆمێنتێکی نێودەوڵەتیە و مەسەلەکە جدیە، بۆیە ناتوانین هەروا بە ئاسانی ڕەتیبکەینەوە، چونکە ئەمە گەمەیەکی گەورەیە لەگەڵ ڕۆڵبینی گەورەدا"(81).

لەگەڵ ئەوەشدا، کە نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان دواندویەتی، بەڵام هیچ ئاماژەیەك نییە لەسەر ئەوەی کە حکومەتی مالیکی لە "لێکدانەوەی یەکەمیدا" هەر هەنگاوێکی گرتبێتەبەر لەپێناو جێبەجێکردنی ئەم پێشنیازەدا. زۆر چاوەڕواندەکرێت کە حکومەتی عێراق بڕیاری دابێت چاوەڕوانبێت تاوەکو وادەی جێبەجێکردنی قۆناغی دووەم (قەزاکانی تەلەعفەر، تلکێف، شێخان، سنجار لە پارێزگای نەینەوا و قەزای خانەقین لە پارێزگای دیالە)، هەروەها قۆناغی سێیەم "کەرکوك" (82)، کە نێردەکە دەڵێت گوایا ئەو مەسەلەیە لە یەك ڕاپۆرتدا ڕێکخراوە و هیوادارە لەکۆتایی تشرینی دووەمی 2008 بڵاویبکاتەوە. لە هەموو بارەکاندا، شتێکی لۆژیکییە هیچ کارێك ئەنجامنەدرێت: حکومەت بەرژەوەندی هەیە لە هێشتنەوەی بارودۆخی ئێستا، بە تایبەتی ئەوەندەی تایبەتە بە کوردەکان و بارودۆخیان لە بارێکی ناوادەدا،

چونکە لەسەرییانە حکومەت ڕازیبکەن هەڵوێستێك نیشانبدات. لە تەممووزدا، بارودۆخی ئاڵۆزی یاسای هەڵبژاردنی پارێزگاکان پێشنیازە چاوەڕوانکراوەکەی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکانی تایبەت بە کەرکوك تێپەڕاند، لەمانگی ئابیشدا سوپای عێراق چووە ناو زەویە کێشە لەسەرەکانی سەر بە پارێزگای دیالەوە.

شتێکی ئاشکرایە، کە متمانەی گەورە بە حکومەتی مالیکی و ئەو ڕۆڵە ڕێژەییە نێگەتیڤەی، کە ویلایەتە یەکگرتوەکان گێڕای هۆکارێك بوون بۆ بێهیوابوونی کوردەکان سەبارەت بە کەرکوك و داواکردنی ئەو زەویانەی تر، کە جێی مشتومڕن، بەبێ گەیشتن بە هیچ چارەسەرێك. جارێکی تریش بۆچوونەکان ئەوەبوو، کە نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان هەڵسێت بە پێشکەشکردنی پێشنیازی نوێ بۆ شکاندنی ڕچەی ئەو چەقبەستوییە. سەرەڕای ئەوەی، کە لەدوای (2) مانگ ئەمە یارمەتیدەربوو بۆ جڵەوگیرکردنی ئەو قەیرانەی، کە لەسەر یاسای هەڵبژاردنی پارێزگاکان دروستبوو لەڕێگەی پێشنیازکردنی میکانیزمێکی جیاواز بۆ کەرکوك، بۆیە ئەزمونەکە ئەوەی نیشاندا، کە پێویست بە گەڕان دەکات لەدوی "سەودایەکی مەزن"، کە دەکرێت ببێتە هۆی پاڵنانی یاسای نەوت و پێداچوونەوە دەستورییەکان.

3. زیادبوونی ململانێ لەسەر نەوت

نەوت بە تاکە سەرچاوەی داهاتی عێراق دادەنرێت، لەبەرئەوە نەوت و غاز ڕۆڵێکی نائاسایی لە بواری

سیاسەتدا دەبینن، بۆیە پرسیارەکان لەسەر ئەوەیە کە ئایا کێ دەبێتە خاوەنی؟ کێ بەڕێوەی دەبات؟ کێ دەستبەسەر هەناردەکانیدا دەگرێت؟ کێ پشکەکانی داهات وەردەگرێت؟ (83). هەر لە نیسانی 2003وە ئەم پرسیارانە بوونەتە مایەی ئاژاوە و دووبەرکی، ئەوەبوو وڵات دەستیکرد بە لەدەستدانی ناوەندێتی خۆی، گیرۆدەبوونی بە توندوتیژی ڕەگەزی و مەزهەبی، بڵاوبوونەوەی گەندەڵی و تاوانکاری لە نێوانیشیدا بە قاچاغبردنی نەوت و لەدەستدانی متمانە بەشێوەیەکی قوڵ.

سەرهەڵدانی هەرێمی حوکمی خۆیی لە کوردستان بەشێوەیەکی تایبەتی و بەڕونی زۆر یارمەتیدەربوو لە وروژاندنی پرسیارەکانی دەربارەی نەوت. کوردەکان بەپەرۆشبوون بۆ پەرەپێدانی ناوچەکەیان، کە بۆ ماوەی چەندین دەیە بێبەری و پەراوێزخرابوو، بەڵام نەبوونی سەرچاوەی داهاتی تایبەت بە خۆیان وایکردوە بە شێوەیەکی تەواو پشت بە بودجەی فیدراڵی ببەستن. ئەمە وایکرد مەسەلەکان ئاڵۆزبن و پەیوەندییەکانیان لەگەڵ بەغدا نائارام بێت، بودجەی ساڵانەشیان بەڕێژەی 17% دیاریکراوە، بۆیە گلەیی ئەوە دەکەن، کە ئەو بڕە داهاتە وەرناگرن، کە پشکی خۆیانە، یاخود لە وادەی دیاریکراوی خۆیدا وەریناگرن. بۆ خۆدزینەوە لەم حاڵەتە، حکومەتی هەرێمی کوردستان بە پەرۆشە بۆ پەرەپێدانی دوو سەرچاوەی ئایندەیی: سامانی نەوت، کە پێدەچێت لە هەرێمی کوردستاندا هەبێت، لە ڕێگەی لکاندنی

زەویە کێشە لەسەرەکانیشەوە، واتا ئەو کێڵگە نەوتییانەی کە بە دڵنیاییەوە لە کەرکوك دان یان نەوت و غازێکی تر، کە بوونیان لەناو زەویە کێشە لەسەرەکاندا بسەلمێنرێت. هەموو ئەمانە بوونەهۆی دروستبوونی چەندین کۆسپی نوێ. پرۆسەی مادەی (140) پەکیکەوت، هیواکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەپێناوی بەرهەمهێنانی نەوت و غازی تایبەت بە هەرێم لە ئەنجامی نەبوونی یاسای فیدراڵی نەوت و یاسای هاوپێچکراو بۆ دابەشکردنی داهاتەکان لەخشتەبرا، ئەم دوو یاسایەشە، کە دەبنە مایەی دروستبوونی دامودەزگاکان و بنەما کارگێڕییەکان و گەشەپێدانی سەرچاوە کانزاییەکانی وڵات و دابەشکردنی داهاتەکان لە ئەنجامی فرۆشتنیدا (84).

دانوستانەکان لەبارەی ئەم یاسایانە بەبێ هیچ ئامانجێك شکستیانهێنا لەو کاتەوەی کە هەریەك لە وەزارەتی نەوتی حکومەتی فیدراڵی و حکومەتی هەرێمی کوردستان لە سەرەتای ساڵی 2007دا دوو ڕەشنوسی ناکۆك و ناچوونییەکیان لەگەڵ یاسای نەوت دارِشت. حکومەتی هەرێمی کوردستان لە مانگی ئابی 2007 هەستا بە بەڕێکردنی یاسای تایبەت بە نەوت و غاز و بەجیا دەستیکرد بە ئیمزاکردنی گرێبەستەکانی لەگەڵ کۆمپانیا بیانییەکاندا لەپێناو دامەزراندنی ژێرخانێکی سەرەکی بۆ دۆزینەوە و بەرهەمهێنانی نەوت.

هەولێر - بەغدا و گرێبەستەکانی نەوت

ئەم بارودۆخە یارمەتیدەربوو بۆ تێکدانی پەیوەندییەکان لەگەڵ بەغدا (کە لە ساڵی 2008 وەڵامی درایەوە بە ئیمزاکردنی گرێبەستی جیا دەربارەی کێڵگەکانی نەوت و غاز لە ناوچەکانی تری وڵاتدا)، ئەمە لە کاتێکدا کە کۆسپی داهاتوی حکومەتی هەرێمی کوردستانی ڕونکردوەتەوە. هەرێم تەنانەت ئەگەر سەروەت و سامانیش لە دەرهێنانی نەوتدا بەدەستبهێنێت ناتوانێت بەبێ دەستەبەرکردنی تێپەڕبوونی بە تورکیادا لەسەر کەناری دەریای سپی ناوەڕاست بیفرۆشێت. سەرباری مەترسییەکانی تورکیا لە سەربەخۆیی کوردەکان بە پاڵپشتی نەوت، بەڵام تورکیا پێیخۆش نییە ڕێگەبدات بە حکومەتی هەرێمی کوردستان نەوت بە زەویەکەیدا هەناردەبکات بەبێ بوونی یاسای فیدراڵی نەوت، کە پەیوەندییەکانی هەرێمی کوردستان بە دەوڵەتی عێراقەوە زیاتر دەکات. لە ڕاپۆرتێکی پێشودا، گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی هەستاوە بە تاووتوێکردنی "چوارچێوەی کارێکی شەفاف و تەواو و هاوسەنگ بۆ بەڕێوەبردنی سامانی نەوت و غاز کە قابیلی گفتوگۆ لەسەرکردن بێت و بە بەردی بناغەی هەرە گرنگ دادەنرێت"، بەڵام نەبوونی چوارچێوەیەکی کاری ئاوەها نابێتەهۆی هاندانی وەبەرهێنانی نێودەوڵەتی لە پیشەسازی نەوتدا، بەڵکو چەند لایەنێکی وەك حکومەتی هەرێمی کوردستان هاندەدات کە بەجیا کاری خۆی بکات" (85). دانوستانەکان لەسەر یاسای نەوت پەکیکەوتوە و کەلێنێکی

گەورەی تایبەت بە ڕۆڵی دەوڵەت لە بواری ئابوریدا دروستکروە، ئەمە سەرباری ململانێی نێوان هەردوو نەتەوەی کورد و عەرەب. کوردەکان دەیانەوێت ڕۆڵی دەوڵەتی فیدراڵی لە بەڕێوەبردنی کەرتی نەوتدا بچوك بکەنەوە و بە مافی خۆیان دەزانن دوا بڕیاریان هەبێت سەبارەت بە پەرەپێدانی کێڵگەکان لەسەر زەویی خۆیان. ئەمە ڕەنگدانەوەیە بۆ نەبوونی متمانە لەلایەن بەغداوە تا ئاستێکی قوڵ، کە لەسەر ئەزمونە مێژووییەکانی ڕابردو ئێستا بنیادنراوە، لەنێوانیشیدا بەکارهێنانی سامانی نەوت لەلایەن ڕژێمە یەك لەدوا یەکەکان بۆ چەوساندنەوەیان و دەستواڵاکردنی ناڕێکخراوی داهاتەکانی بودجە کە لەلایەن حکومەتی ئێستاوە پەسەندکراوە. سەرەڕای ئەمەش ئاشکرایە کە کوردەکان وادەخوازن پشت بە ئابوری خۆیی ببەستن لە پێناوی زیادکردنی دەسەڵاتیان و لەوانەشە ئەگەری جیابوونەوەیان لە ئایندەدا.

به پێچەوانەی ئەمەوە، زۆربەی عێراقییەکانی دیکە لە نێوانیاندا هەندێك لە سەرکردە سیاسییە شیعەکان وەك نوری مالیکی سەرۆك وەزیران، دروستبوونی ئەو دەوڵەتە بە هەڕەشەیەك دانانێن. ئەوان دەخوازن لەڕوی ئابوری و دامەزراوەییەوە بەهێزیبکەن و کۆنترۆڵیشی بکەن. ئەوان دژی هەستی نیشتمانی کوردن، بەڵام لەجیاتی ئەوە بەباشی دەزانن کە پێی دەوترێت نیشتمانیبوونی سەرچاوەکان (داهاتەکان)، ئەوەش واتایەکە خۆی دەردەبڕێت، بە تایبەتی لەمیانی ئەو گفتوگۆیانەوە کە دەکرێت دەربارەی ئایا کێ خاوەندارێتی نەوت دەکات (کێڵگەکان لە کام

زەویدان)، ئەگەر بکرێت بەرامبەر بە خزمەتگوزارییەکان زیاتریان پارەبدرێت بە کۆمپانیا بیانییەکان (بڕوانە خوارەوە). ململانێ لەسەر نیشتمانپەروەری و ڕۆڵی دەوڵەت بازنەیەکی پەیوەندی لەنێوان ناکۆکییە جیاوازەکانی دیکە دروستکردوە، کە لەسەر ئەو زەویە کێشەدارانە پەیدابوون، کە کوردەکان داوایاندەکەن و دەنگی ئەوە هەیە، کە ئەو زەویانە یەدەگێکی بێشوماری نەوتیان تێدایە. دانوستانەکان تەنها دەربارەی یاسای نەوت نەبوو، بەڵام بێهیوابوونی کوردەکان دەربارەی داواکردنیان بە جێبەجێکردنی مادەی (140)، پاڵپێوەنان بۆ وەستاندنی هاوکارییەکانیان سەبارەت بە هەریەکە لە یاسای نەوت و کۆمەڵێك تەشریعاتی تری پەیوەندیدار. سەرەڕای ئەمەش هەوڵەکانیان بۆ پێچەوانەکردنی چەند دەیەیەك لە پشتگوێخستنیان و جیاکردنەوەیان بەهۆی تەعریبەوە، بۆیە حکومەتی هەرێمی کوردستان لە ئێستادا هەستاوە بە سەپاندنی دەسەڵاتی خۆی بەسەر هەندێك لە زەویە کێشە لەسەرەکان و گرتنەبەری چەند هەنگاوێکی بەرایی بۆ گەڕان و پەرەپێدانی هەریەك لە سەرچاوەکانی نەوت و غاز کە لەو زەویانەدا بوونیان هەیە. ناکۆکی لەسەر نەوت و زەویە کێشە لەسەرەکان بەناو یەکداچووە و ئێستا بووەتە گرفت و قابیلی تەقینەوەیە.

أ. پەرەپێدانی سامانی نەوتی کوردستان

حکومەتی هەرێمی کوردستان ڕووبەڕوی چەند کۆسپێکی گەورە دەبێتەوە لەڕوی دۆزینەوەی سامانەکانی هەرێم

کە سودیان لێنەبینراوە. کەمی شارەزایی و سەرچاوەکان و پاڵپشتی سیاسی لەلایەن بەغداوە، وایکردوە ڕێگەی ئەم کاروانەی هەرێم لە پێناو جێگیرکردنی دەسەڵاتی خۆیی کوردیدا بە پشتبەستن بە بناغەیەکی ئابوری خۆماڵی دورودرێژ. ئەو سەرچاوانەی هەرێم هەیەتی ئایندەیی و بێگومانە (86). سەرەڕای ئەوەی، کە ژمارە جەخت لەسەرکروەکان جێگەی سەرسوڕمانە (87)، بەڵام هەندێك لە بەرپرسە کوردەکان گەشبینن بەوەی کە بڕێکی زۆری نەوت غاز دەدۆزرێتەوە. بەپێی لێدوانی (ئاشتی هەورامی) وەزیری سەرچاوە سروشتییەکان لە حکومەتی هەرێمی کوردستان، کە دەڵێت: "من پێموانیە، کە کەرکوکێکی دووەم بدۆزینەوە (واتا نزیکەی 15 بلیۆن بەرمیل)، بەڵام من پێموایە کە ئێمە زۆرێك کێڵگەی تر دەدۆزینەوە سەرەڕای کەرکوك" (88). هەندێکی تریان کەمتر گەشبین و دەڵێن: "بەڵێ نەوتی حکومەتی هەرێمی کوردستان بەلای ئێمەوە گرنگە، بەڵام ئەوە نابێتە بەدیلی نەوتی کەرکوك" (89).

لەساڵی 2008 بەرهەمێکی کەم هەبوو، هەمووی هی یەك کێڵگە بوو لە پارێزگای دهۆك، کە لەلایەن کۆمپانیای (DNO)ی نەرویجیەوە بەڕێوەدەبرێت، کە ڕۆژانە نزیکەی (10000) بەرمیل پوختەدەکات بۆ بەکارهێنانی لە ناوخۆدا، هەروەها توانای هەناردەکردنی نایاسایشی هەیە بۆ ئێران بە تەنکەری گواستنەوە (90). شارەزایانی نەوت دەڵێن، کۆمپانیای (DNO)ی نەرویجی لە توانایدایە دە بەرامبەر بەرهەم زیادبکات ئەگەر بێتو کەناڵێك بۆ ناردنە

دەرەوەی دەستەبەربکرێت (91). هەناردەکردنی نەوت بەهۆی ناکۆکییەکانی حکومەتی هەرێم لەگەڵ وەزارەتی نەوتی حکومەتی فیدراڵی و شکستهێنانی بەردەوام لە گەیشتن بە ڕێککەوتنێك لەسەر یاسای نەوت وەستێنراوە. ئەگەر بێتو بگەنە ڕێگەچارەیەك لەسەر ئەم مەسەلەیە، ئەوا لێپرسراوانی هەرێم ئەوەیان خەملاندوە، کە کۆی گشتی بەرهەمهێنانی ناوخۆی سەرجەم کێڵگەکانی هەرێم لەوانەیە لەگەڵ هاتنی ساڵی 2013 لە ڕۆژێکدا بگاتە یەك ملیۆن بەرمیل. لەگەڵ ئەمەشدا شارەزا نێودەوڵەتییەکانی بواری نەوت بە وردییەکی زیاترەوە بەرهەمهێنانیان بە نزیکەی نیو ملیۆن بەرمیل لە ڕۆژێکدا خەملاندوە لەگەڵ هاتنی ساڵی 2013دا، بۆیە ئەوان گەشبینن بەوە، کە هەرێم دەرفەتێکی ئابوری گەورە پێشکەشدەکات (92). سەرکردە کوردەکان و هەوڵدانیان بۆ پەرەپێدانی ئەم سامانە نەوتیەیە، کە پاڵنەری زۆری هەیە:

یەکەم شت حکومەتی هەرێم دەیەوێت دەسەڵاتی ئابوری خۆی لە بەرامبەر حکومەتی فیدراڵی عێراقدا زیادبکات، چونکە لە تەواوی داهاتەکانیدا پشتیپێبەستوە(93). حکومەتی فیدراڵی ساڵانە 17%ی بودجەکەی بۆ هەرێمی کوردستان تەرخانکردوە، بەڵام ئەم تەرخانکردنە بەهەر هۆیەك بێت لێی دەبڕدرێت و کەمدەکاتەوە "بۆ دابینکردنی خەرجییە سیادییەکان، کە پەیوەندیی بە پرۆسەکانی حکومەتی فیدراڵیەوە هەیە" (94)، بەڵام کۆمەڵە سیاسییەکان ڕوبەڕوی ئەوە دەبنەوە بەو پێیەی کوردەکان لە ڕێژەی دانیشتوانی عێراقدا

کەمایەتی پێکدەهێنن (95). تەنانەت ئەگەر حکومەتی هەرێم داهاتەکانی هەناردەکردنی نەوتی تایبەت بە خۆی لەگەڵ حکومەتی فیدراڵی عێراقدا دابەشبکات، کە گەلێکجار تەئکیدی لەسەرکراوەتەوە، ئەوا پێدەچێت ئەو داهاتە لە دژی هەر هەوڵدانێکی حکومەتی فیدراڵی عێراق بەکاربهێنرێت بۆ پەکخستنی پشکی حکومەتی هەرێم، کە خۆی بە شایەنی دەزانێت (96).

لەبەرئەوەی لەڕوی ئابورییەوە کەمتر پشت بە حکومەتی فیدراڵی دەبەستێت، حکومەتی هەرێم لە توانایدایە پێویستییە سەرەکییەکانی دانیشتوانەکەی وەك سوتەمەنی و کارەبا دابینبکات (ئەوانەش لەمە جیادەبنەوە وەك ئاوی خواردنەوە و ئاوەڕۆ و شتی تریش). هەموو ئەمانە لە هەرێمدا دەستەبەرنەبوون، ئەوەش بووەتەهۆی سەرهەڵدانی ناڕەزایی گشتی. هیچ پاڵاوگەیەك و تەنانەت وێستگەکانی بەرهەمهێنانی وزەی کارەباش نییە بەجۆرێك، کە بتوانرێت لە هەرێمدا پشتیان پێببەسترێت (97).

نەوتی کوردستان و بونیادنانی ژێرخان

لەڕێگەی فرۆشتنی نەوت و غازەوە، حکومەتی هەرێمی کوردستان دەتوانێت دارایی پێویست بۆ بونیادنانی ژێرخانی سەرەکی و کەرەسە سەرەکییەکان بۆ خۆی دابینبکات، ئەمەش بەڕۆڵی خۆی پشتبەستنی لەسەر هاوردەکردنی سوتەمەنی پاڵێوڕاو لە تورکیا یاخود لە هەر شوێنێکی ترەوە کەمدەکاتەوە، کە بە

نرخی نەگونجاو دەست هاوڵاتیانی ئاسایی دەکەوێت (98). لە دواییدا و بە ئاڕاستەی پەرۆشی سەرکردە کوردەکان بۆ سەربەخۆیی، بەڵام ئەوان پێویستییان بە بنەمایەکی ئابوری بەهێز هەیە، کە دەکرێت سامانی نەوتی هەرێم بۆیان دەستەبەربکات. سەرەڕای ئەوەش ئەوان ڕایانگەیاندوە، کە حەزدەکەن لە چوارچێوەی عێراقدا بمێننەوە، بەڵام سەبارەت بە جێبەجێنەکردنی مادەی (140)و چەند لایەنێکی تری دەستور چەندین هەڕەشەیانکردوە، لە پێناوی ڕازیکردنی زۆرێك لە عێراقییەکان بەوەی، کە کوردەکان تەنها چاوەڕوانی دەرفەتێکن بۆ جیابوونەوە(99). لەم تێڕوانینەوە کە بەلای حکومەتی هەرێمەوە گرنگە، ئەوە لە داهاتەکاندا پشکێکی دادپەروەرانە نییە (چونکە هێشتا ئەوان ئەمڕۆ پێویستیان پێیەتی، بەڵام لەدوای سەربەخۆیی گرنگییەکی ئەوتۆی نابێت)، بەڵام خاوەندارێتی و کۆنترۆڵکردنی کێڵگەکانی نەوت گرنگە. لە ڕێگەی بە ئاگابوون لەم ئامانجانە، حکومەتی هەرێم ستراتیژێکی هێرشبەرانەی پەیڕەوکردوە بۆ ڕاکێشانی وەبەرهێنانی بیانی بە سەرپەرشتی وەزیری سەرچاوە سروشتییەکانی حکومەتی هەرێم (ئاشتی هەورامی)، کە لە ئاداری 2006 لەو پۆستەدا دامەزراوە. لەکاتی وەستانی وتوێژەکانی تایبەت بە یاسای نەوتی فیدراڵی لە 2007دا، ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان هەستا بە بەڕێکردنی یاسای نەوت و غازی تایبەت بە هەرێم، کە لەسەر خوێندنەوەی هەرێم بۆ دەستوری فیدراڵی داڕێژراوە (100). یاساکە و

نمونەی ئەو گرێبەستەی گرتویەتیەخۆ (لەلایەن نوێنەرانی پیشەسازییەوە لێکدانەوەی بۆ کراوە)، بە جۆرێك کە لەبواری پیشەسازیدا باشترینە (101)، لەبەرئەوەش، کە ساز و ئامادەن، حکومەتی هەرێم دەستیکردەوە بە دانوستان لەبارەی کۆمەڵێك لەو گرێبەستانەی، کە لەپێشدا ئیمزای کردبوون (102)، هەروەها ئیمزاکردنی چەند گرێبەستێکی ئامادەکراو لەگەڵ ئەو کۆمپانیایانەدا، کە ئارەزودەکەن سەرکێشیبکەن. لە ئەیلولی 2008دا هەرێم زیاتر لە (20) گرێبەستی ئەنجامدا (103). بەپێی ئەو سەرکێشیە چاوەڕوانکراوانە "بوونی نادڵنیایی نەوت و غازی بازرگانی، کە بۆ دەرهێنان بشێت، نەبوونی ژێرخان، لەدەستدانی سیستمی دارایی و نەبوونی توانای هاوردەکردن لە ئەنجامی نەبوونی یاسای نەوتی فیدراڵی" (104)، ئەوانەی گرێبەستەکانیان بەدەستهێنا سەر بە کۆمپانیا بچوکەکان بوون، کە ئەو سەرچاوە گەورەیەیان لەبەردەستدا نییە تاوەکو بتوانن لەبواری ئەم پیشەسازییەدا بەجیا پێشڕەوبیکەن. سەرەڕای دەستکردن بە دۆزینەوەی نەوت لە ڕێگەی هەڵکەندنی ئیختیاری بیرەکان، جارێك بەلانیکەم، پاشان هەڵقوڵانی نەوت، بۆیە ئیمزاکردنی گرێبەستەکان بەشێوەیەکی ڕەمزی و سیاسی زیاتر لەلایەنی ئابوری باشتربوون (105). حکومەتی هەرێم ئاماژەی بۆ ئەم گرێبەستانە کردوە، کە بەڵگەن لەسەر مافی هەرێم لە وەبەرهێنانی بیانیدا لە پێناوی هێنانەدی گیانی کێبڕکێی بونیادنراو لەسەر گریمانەکردن، ئەگەر بێتو ئەنجامەکان گەواهی

دەوڵەمەندبوون بدەن، ئەوا هیچ کۆمپانیایەکی نەوتی مامناوەندی نامێنێت دور بێت لە وەبەرهێنان. حکومەتی هەرێم ئاگادارییەکانی لە بارەی دۆزینەوە بەراییەکانەوە بەکارهێنا لە پێناوی ڕاکێشانی کۆمپانیا گەورەکان، لە ڕێگەی چەند گرێبەستێکی هاوبەشەوە لەبارەی چەند بڕگەیەکی پێشتر تەرخانکراو، هەروەها لە ڕێگەی تەرخانکردنی گرێبەستی تری نوێوە (106). ئەگەر بێتو یەکێك لە وەبەرهێنەران لەلایەن یەکێك لە کێبڕکێکارە گەورەکانەوە دوربخرێتەوە، ئەوە دەبێتەهۆی زیادکردنی دەسەڵاتی حکومەتی هەرێم (107). ئامانجی سەرەکی بریتیبوو لە هێنانی کۆمپانیا گەورەکانی نەوت، هەروەك پسپۆڕێکی بواری نەوت پێیوایە ئێستا "ئاشتی هەورامی کۆمپانیا بچوکەکانی ناوێت لە هەرێمی کوردستاندا، بەڵکو ئەو کۆمپانیایانەی دەوێت، کە شارەزاییان زیاترە و دەشیەوێت ڕاستییەکان لەسەر زەوی دەربکەون" (108). گەورەکان لە ئەنجامی ئەو کەشە نادڵنیاییەی هەرێمی کوردستان بۆ وەبەرهێنان دوودڵ بوون، لەوەش گرنگتر هەڕەشەکردنی حکومەتی فیدراڵییە بەوەی، کە هەر کۆمپانیایەك گرێبەست لەگەڵ حکومەتی هەرێمی کوردستاندا ئیمزا بکات، ڕێگەی پێنادرێت گرێبەست لەگەڵ وەزارەتی نەوتی حکومەتی فیدراڵیدا ئیمزابکات، کە گەورەترین بیرە نەوتەکانی لە باشوری عێراقدا کۆنترۆڵکردوە (بڕوانە خوارەوە). حکومەتی هەرێم هەوڵدەدات بۆ گرێبەستکردن لەگەڵ کۆمپانیای گەورەتردا لە پێناوی دەستەبەرکردنی سەرچاوەی گەورەتر

و لەوەش گرنگتر لە پێناوی دەسەڵاتی سیاسیدا (109). قادر عەزیز نوێنەری سەرۆکی هەرێم بۆ مادەی(140)، کە مەبەستی سەرکردە کوردەکان بوو وتی: "ئەوان بڕوایان بەوەیە، کە لەگەڵ هاتنی کۆمپانیاکان بۆ کوردستان، ئەوا ئەو کۆمپانیایانە، کە لەلایەن دەوڵەتە گەورەکانەوە پشتیوانیان لێدەکرێت، هەڵدەستن بە پارێزگاریکردن لە هەرێم (110). گۆڤاری وۆڵ ستریت جۆرناڵ بەمشێوەیە کورتی کردووەتەوە: مەبەستی لێپرسراوە کوردەکان لەو زۆری ئەو گرێبەستە نەوتیانەی، کە ئیمزایاندەکەن ئەوەیە، کە دەبنە زەمانەتێکی دووسەرە، چونکە بەرپرسە کوردەکان بە گرێبەستکردنیان لەگەڵ کۆمپانیاکانی دەوڵەتە دورەکانی وەك ئوستراليا، بەریتانیا، فەڕەنسا، هیند، ڕوسیا، کۆریای باشور و تورکیا، سەرەڕای ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا، هیواخوازن پاڵپشتییەکی سیاسی نێودەوڵەتی بەدەستبهێنن لەکاتی بنبەستبوونی مەسەلەکان لەگەڵ بەغدا. لەکاتی دابەشکردنی عێراقیشدا کوردەکان دەبنە خاوەنی سەرچاوەیەکی بەردەوام و زۆر بەرفراوان. ئایا ئەمە مەسەلەیەکی بە مەبەستە؟ بە دڵنیاییەوە، "هەروەك ئاشتی هەورامی وەزیری سەرچاوە سروشتییەکانی کوردستان بەوپەڕی متمانە بەخۆبوونەوە دووپاتیدەکاتەوە" (111). هەرچەندێك جێگەی مشتومڕبێت ئەم سیاسەتە لۆژیکییە، بەڵام لەگەڵ ئەو ڕاستییە درەوشاوەدا لێکدەدات، کە هەرێمی کوردستان لە پێگەیەکی جوگرافی داخراودایە و تەنها لە ڕێگەی تورکیاوە نەبێت بۆی نالوێت نەوت و غاز

هەناردەبکات. ئەم مەسەلەیەش پێویستی بە دەربڕینی ڕەزامەندی حکومەتی فیدراڵی هەیە بۆ هەناردەکردنی نەوتی کورد لە ڕێگەی بۆرییە نەوتییەکانی کەرکوك-بێجی-جیهان، بەڵام لەم قەیرانەی ئێستادا حکومەتی هەرێمی کوردستان ناتوانێت ڕەزامەندی بەغدای دەستبکەوێت. تەنانەت ئەگەر حکومەتی هەرێم بەسەر ئەم کۆسپەدا زاڵبێت بە دامەزراندنی هێڵێکی بۆری ستراتیژی تایبەت بەخۆی لە زەویی کوردستانەوە بەرەو سنوری تورکیا، بەڵام هەر پێویستی بە ڕەزامەندی تورکیا دەبێت بۆ گواستنەوەی بۆ دەریای سپی ناوەڕاست (112). واپێدەچێت هەندێك لە بەرپرسانی حکومەتی هەرێم گرەو لەسەر ڕەزامەندی کۆتایی ئەنقەرە بکەن، لەبەرئەوەی زۆر پێویستی بە وزەیە (113). لەمبارەیەوە پسپۆڕێکی بواری نەوت لە لێدوانێکدا وتی: "ئەگەر حکومەتی هەرێمی کوردستان دەربارەی پڕۆژەکانی سەبارەت بە ملیۆنێك بەرمیل نەوت لە ڕۆژێکدا و بۆ ماوەی (5) ساڵی داهاتو ڕاستبکات، ئەوا ئابورییە حوکمی ئەوە دەدات کە تورکیا دەستیدەستی لەگەڵ حکومەتی عێراقیدا بکات و ڕاستەوخۆ لەگەڵ حکومەتی هەرێمدا مامەڵە دەکات. تورکیا لە ڕۆژێکدا پێویستی بە (800000) بەرمیل نەوتی خام هەیە، لەبەرئەوەی خۆی لە ڕۆژێکدا (43000) بەرمیل بەرهەمدێنێت، کە بەرهەمێکی لاوازە و بەشێوەیەکی ڕێژەیی نەوتێکە گران دەوەستێت، لەبەرئەوە بۆ تورکیا باشە ئەگەر بێتو حکومەتی هەرێمی کوردستان بڕیاربدات ئەوەندە بەرهەمبێنێت، کە بەشی

توركیا بکات (114). لێپرسراوانی ئەنقەرە ڕایانگەیاندوە، کە هیچ بوارێك بۆ ئەوە نییە، چونکە ئەوان پێیانوایە، کە یاسای نەوت بە بەردی بناغەی عێراقێکی یەکگرتوە دادەنرێت، کە هەرێمی کوردستانیش دەگرێتەخۆ، هەروەها دەڵێن تاکاتی دانانی یاساکە لەجێی خۆیدا، دژایەتی هاوردەکانی کورد دەکەن (115). لەبەرئەمە و لەبەر چەند هۆکارێکی عەمەلی، بەشێوەیەکی گشتی نەوتی کورد هەر لە چاوەڕوانی چارەسەرکردنی گرفتی یاسای نەوتدا دەبێت، ئەمە لە کاتێکدایە کە ئەو کۆمپانیایانەی گرێبەستیان لەگەڵدا کراوە ڕیزییان بەستوە بۆ دەستکردن بە بەرهەمهێنان.

ب- نەوتی کەرکوك و ناوچە کێشە لەسەرەکانی تر

ئەوەی مشتومڕی سەبارەت بە نەوت و زەویە کێشە لەسەرەکاندا دروستکردوە بوونی نەوتە لەم زەویە کێشەدارانە و بەتایبەتیش لە کەرکوك، "ئەگەر کەرکوك نەوتی تیانەبوایە ئەوا کەس لەسەری ناکۆك نەدەبوو" ئەمە بەپێی وتەی قادر عەزیز، نوێنەری سەرۆکی هەرێمی کوردستان مەسعود بارزانی بۆ جێبەجێکردنی مادەی (140)، (116)، ناکۆکی لەسەر کەرکوك لەو کاتە دەستیپێکردوە، کە کۆمپانیای "ڕۆیال داتچ شێل" لە بیستەکانی سەدەی ڕابردو نەوتی تێدا دۆزییەوە، هاوکات لەگەڵ هەڵسانەوەی بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردی لەسەر خۆڵەمێشی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا (117)، خەباتی کورد دژی فەرمانڕەوایی بیانی پێویست بوو بۆ داوای ئازادی ئابوری و بەردەوام.

لەکاتێکدا یەدەگی سامانی نەوتی هەرێم زامنێکە بۆ دابینکردنی ئابورییەکی خۆیی و تەواوکار، بۆیە قەبارەی یەدەگی نەوتی کەرکوك بێگومان ئەوە بە ئەنجام دەگەیەنێت و لە پشکی هەمووان بەرزدەکاتەوە.

سەبارەت بە هێڵی سوری هەریەکە لە تورکیا و ئێران دەربارەی لکاندنی کەرکوك بە هەرێمەوە، بەرپرسێکی حکومەتی هەرێم وتی: "ئەوان کەرکوك بە بنکەیەك بۆ سەربەخۆیی کوردەکان دەدەنە قەڵەم، هەروەك ئێمەش دەزانین، ئێمە بەبێ کەرکوك نابینە خاوەنی دواڕۆژێکی باش" (118)، کێڵگەکانی کەرکوك کە ژمارەیان زۆرە بە 13%ی یەدەگی نەوتی دڵنیایی عێراق پێکدەهێنێت بە ڕێژەی (15 بلیۆن لە کۆی 155 بلیۆن بەرمیل نەوت پێکدەهێنێت" (119)، ئەمە سەرەڕای جیاوازی لە خەمڵاندنەکاندا (120)، وەك زۆرێك لە کێڵگەکانی نەوت لە عێراقدا چاودێری نەوتی کەرکوك بە لاوازی ماوەتەوە تەنانەت بە خراپیش بەکارهێنراوە و پشتیبەستوە بە تەکنیکی کۆن لە دەرهێنانی نەوتدا (هەڵکەندنی ستونی لە بەرامبەر ئاسۆییدا)، ئەوەش بووە هۆی زیانلێدانی لە ڕێگەی سەرلەنوێ کوتاندنەوە نەوتی خاو "مردو"، یان هەڵقوڵانی بە زەبری ئاوی سوێر، کە دەبێتە هۆی داچۆڕاندنی خێرا، بە واتایەکی تر لەگەڵ تێپەڕبوونی کاتدا بەهای کەرکوك وەك دیدوبۆچوونەکان دەربارەی چوارچێوەی زەمەنی دابەشبوون.

هەندێك دەڵێن کە نەوتی کەرکوك کۆتاییپێدێت، وەك زۆرێك لە کێڵگە نەوتییەکانی ئێستا، بەڵام لە

20 تا 50 ساڵی ئایندەدا (121)، ئەوە پاساوێکی دایە دەست سەرکردە کوردەکان کە داواکردنی کەرکوك و داوایان بۆ سەربەخۆیی هیچ پەیوەندی بە نەوت یاخود سەربەخۆیبوونیانەوە نییە، لە دیدی کوردەکاندا مەسەلەکە گرنگ نییە، چونکە ئەوان بەپێی دەستور ڕێککەوتون لەسەر ئەوەی کە حکومەتی هەرێم لەگەڵ حکومەتی فیدراڵدا هەڵدەستێن بە بەشدارییکردن لە بەڕێوەبردنی کێڵگەی کەرکوك، ئەگەرهات و کەرکوك خرایە سەر هەرێمی کوردستان و داهاتەکانی لەگەڵ هەموو عێراقییەکاندا دابەشکران، بۆ نمونە کەریم سنجاری وەزیری کاروباری ناوخۆ لە حکومەتی هەرێمی کوردستان ڕایگەیاند؛ "کەرکوك بەلای ئێمەوە زۆر گرنگە، مەسەلەکە پەیوەندی بە نەوتەوە نییە، چونکە مەسەلەی نەوت بەپێی دەستور چارەسەرکراوە کێڵگەکانی نەوت لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی فیدراڵیدا دەمێننەوە، ئەگەر کەرکوك بخرێتەوە سەر هەرێم یان نا، ئێمەش لە هەرێم نەوتی تەواومان هەیە بۆ ئەوەی چەندین ساڵ بمێنینەوە، هەولێریش لەسەر دەریایەك نەوت وەستاوە" (122)، هەندێکی تر پێیانوایە کێڵگەکانی کەرکوك هەرگیز بەمزوانە وشکناکەن، هەروەك "ئەگەری ئەوەش هەیە کە کێڵگە نەوتییەکانی کەرکوك گەورەترین کێڵگە نەوتییەکانی جیهان بن" (123)، ئەم تێبینە گرنگە ئەگەر ڕاست بێت یان نا، بەڵام بووەتە مایەی نیگەرانی تورکیا، کە نەوتی کەرکوك بە بەردی بناغەی بووژاندنەوەی کوردستانێکی سەربەخۆ لە نزیك سنورەکانی دەداتە قەڵەم.

سەرباری ئەوەش، ئاماژەکردن بۆ کۆتاییهاتنی نەوتی کەرکوك لە چەند ساڵی داهاتودا بە هۆکارێکی تەواو تەماشادەکرێت، کە حکومەتی هەرێمی کوردستان پەلەبکات لە لکاندنی کەرکوك بە هەرێمەوە "هۆکارێکی تریش بریتییە لە سودوەرگرتن لە زۆربوونی ڕێژەیی هێزی سیاسی حکومەتی هەرێمی کوردستان سەبارەت بە عێراق لەمڕۆدا"، واتا بەر لەوەی هیچ نەمێنێت بۆ ئەوەی دەوڵەتی سەربەخۆی لەسەر بوونیات بنرێت، کێڵگەی کەرکوك کە ئێستا لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی فیدراڵدایە، لەدوای چەند شکستێك لە دوای ساڵی 2003 بەهای خۆی سەلماندوە، سەرەڕای ئەوەش کە تائێستا لە توانای خۆی کەمتر بەرهەمدێنێت، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ چەند کێشەیەکی پەیوەندیدار بە پاراستنی بۆری (79) کیلۆمەتری لە کەرکوکەوە بەرەو بێجی (لە باکوری عێراق) کە لەوێشەوە بە هێڵی سەرەکییەوە دەبەسترێتەوە بەرەو جیهان (124)، لە سەرەتای 2008دا کەرکوك بە ڕێژەی (600000) بەرمیل نەوتی لە ڕۆژێکدا بەرهەمدەهێنا واتە نزیکەی سێیەکی وزەکەی لە پێش شەڕ، زۆرینە واتا (400000 بۆ 500000) بەرمیل نەوت لە ڕۆژێکدا لە ڕێگەی هێڵی (جیهان)وە بەپێی پێویست هەناردە دەکرا (125)، بەڵام بەشەکەی تری دەنێردرا بۆ گەورەترین پاڵاوگەی عێراقی لە بێجی بە مەبەستی بەکارهێنانی لە ناوخۆدا (126)، مشتومڕێکی دیاریکراو دەربارەی یەك بەش لە نەوتی کێڵگەی کەرکوك خورمەڵە دۆم سەریهەڵدا کە بۆ ناو پارێزگای هەولێر تێپەڕیکرد

(127)، له تشرینی دووەمی 2007، حکومەتی هەرێم گرێبەستێکی خزمەتگوزاری بۆ دروستکردنی پاڵاوگەیەکی نەوتی وەرگیراوی لە خورمەڵە بەخشیە کۆمپانیای نەوتی نیشتمانی کوردستان کە ناسراوە بە (KNOC) و تازە دامەزراوە (128)، لە کۆتایی ئەو مانگەدا و جارێکی دیکە لە حوزەیرانی 2008دا، هێزەکانی پاسەوانی حکومەتی هەرێم ڕێگەیان بە کرێکارەکانی سەر بە حکومەتی فیدراڵی نەدا کێڵگەکە نوێبکەنەوە (129)، ئاستەنگەکان گەورەن، چونکە بەرهەمی کێڵگەکە لە ڕۆژێکدا دەگاتە (70000) بەرمیل نەوت بۆ بەکارهێنانی ناوخۆیی ئەمە بەشێوەیەکی لاوەکی مانای بەدەنگەوە هاتنی پێویستییەکانی هەرێمی کوردستانە بۆ سوتەمەنی لەکاتی پێکەوە بەستنی پاڵاوتەکەدا (130).

حکومەتی هەرێم لەوبڕوایەدایە، کە لەبەرئەوەی ئەو کێڵگەیە درێژدەبێتەوە بۆ ناو پارێزگای هەولێر، بۆیە زیاتر لەناو زەویی هەرێمدایە لەچاو بوونی لەناو زەویە کێشە لەسەرەکاندا، لەبەرئەوە کوردەکان مافی تەواویان تیایدا هەیە (131)، سەرەڕای ئەوەش بەپێی لێدوانەکانی حکومەتی هەرێم، کێڵگەی خورمەڵە کە پێشتر نەوتی تێدا بەرهەمنەهێنراوە بۆیە بە کێڵگەیەکی نوێ دەژمێردرێت و بەپێی دەستوریش حکومەتی هەرێم مافی ئەوەی هەیە بەتەواوەتی بەڕێوەیببات. لە دواییشدا باسی ئەوە دەکات کە گرنگ نییە ئەگەر حکومەتی هەرێم یان حکومەتی فیدراڵی، کە نەوت دەردەهێنێت و هەڵدەستێت بە (هەناردەکردنی و کاتێکیش پاڵاوگەکە

دروستدەكرێت دەستدەكات بە پاڵاوتنی و فرۆشتنی لە بازاڕەكانی ناوخۆدا)، لە هەموو حاڵەتەكاندا سودەكەی بۆ هەموو عێراقییەكان دەبێت. ئاشتی هەورامی وتی: "ئێمە نەوت نادزین، بەڵكو ئەوە نەوتی خۆمانە، نەوتی عێراقە و ئێمەش مافمان تێیدا هەیە. ئەگەر بەغدا بیتوانیابا كاری باشتر بكات با بفەرموێت لەگەڵ ئێمەدا كاربكات و لەڕووەوە هیچ كێشەیەكمان نییە، بەڵام ئەوان ناتوانن ڕێگەمان لێبگرن، چونكە ئەوە نیە ڕۆحی دەستور و هاوكارییكردن" (132).

هێڵی كۆنترۆڵكردن، ململانێیەكی تاقەت پڕوكێن

لێپرسراوانی عێراق پێچەوانەی ئەم قسانەن و مشتومڕ لەسەر ئەوە دەكەن، كە كێڵگەی (خورمەڵە) بە بەشێكی تەواوی كێڵگەی كەركوك دەژمێردرێت كە بەشێكە لە زەویە كێشە لەسەرەكان و بەلانیكەم لەژێر دەسەڵاتی حكومەتی فیدراڵیدا دەمێنێتەوە تا كاتی گەیشتن بە یەكلاییكردنەوەیەك. سەرەڕای ئەمەی كە ئەم هەنگاوە شتێكی تازە نییە هەروەكو دەڵێن، بەڵكو كێڵگەیەكی چالاكی بە بەرهەمە و هێشتا (35000) بەرمیل نەوت لە ڕۆژێكدا دەردەكات هەر لە 2004وە تاوەكو ئێستا، لەبەرئەوە بە تەواوەتی ناكەوێتە ژێر كۆنترۆڵی حكومەتی هەرێم بەپێی مادەی "112"ی دەستور (133). ئەو ململانێ تاقەتپڕوكێنە لە ئەنجامی لێكدان و ڕووبەڕووبوونەوە لەسەر نەوت و زەوی و ڕاستییەكان لەسەرزەمینی واقیع دروستبووە. هەروەك پێشتریش باسكرا، پێناسەكردنی

زەویە کێشە لەسەرەکان ناڕونە و هەمان پێگەکانی جێگەی مشتومڕە. ئایا دەکرێت چەند بەشێکی (3) پارێزگاکەی هەرێم بکرێنە جێگەی ناکۆکی؟، واپێدەچێت کە حکومەتی هەرێم بە پێچەوانەی ئەمەوە دەدوێت. لە ئاماژەیەکیدا بۆ هێڵی کۆنترۆڵکردن لەکاتی هەستانی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا بە هێرشکردنە سەر عێراق لە نیسانی 2003 کاتێك کە هەرێمی کوردستانی لە هەموو عێراق جیادەکردەوە بە زەویە کێشە لەسەرەکانیشەوە، ئاشتی هەورامی دەڵێت: "لە دەستوردا هێڵی سەوزم بۆ ڕونبۆوە، کە کەس بە فەرمی ئیمزای لەسەر نەکردوە، زۆرێك لەو هێڵە سەوزانە هەن، بەڵام ئەوەی بەڕاستی گرنگە ئەوەیە کە ئێستا لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمی کوردستاندایە" (134).

لەگەڵ ئەوەشدا لە سایەی بارودۆخێکی تردا، حکومەتی هەرێمی دان بەوەدا دەنێت، کە چەند ناوچەیەك هەن پێشتر لە ئەنجامی تەعریبدا خراونەتە سەر پارێزگا کوردییەکان و ئەو ناوچانەش سەر بە پارێزگای کەرکوك بوون، بۆ نمونە چەمچەماڵ خراوەتە سەر سلێمانی، بەڵام پێویستدەکات بگەڕێتەوە بۆ سەر پارێزگای کەرکوك (135). ئەمە پێچەوانەی ئەو بنەمایەیە کە دەڵێت: "زەویە کێشە لەسەرەکانی ناو هەرێمی کوردستان ناکرێت بە زەویە کێشە لەسەرەکان دابنرێن". ژمارەیەك کێڵگەی بەرهەمهێن یان ئەوانەی چاوەڕواندەکرێت بەرهەمیان هەبێت بوونیان هەیە، یان بە درێژایی هێڵی سەوز درێژدەبنەوە، یاخود وەك کلکەیەك لێی نزیکبوونەتەوە

(136). ئەمە ئەوە نیشاندەدات، لەبەرئەوەی هێڵی سەوز بە دیارینەکراوی ماوەتەوە، ئەوا ناکۆکییەکانی وەك ناکۆکی لەسەر خورمەڵە دۆم بەردەوام سەرهەڵدەدات (137).

بەڕاستیش کێشەیەکی تر سەریهەڵداوە و بەشێك لەو پشکە دەگرێتەخۆ کە دراوەتە (هینت ئۆیڵ)ی ئەمریکی لە ناوچەیەکی سەر بە پارێزگای دهۆك (138). سەرەڕای ئەوەش ڕوبەری ئەو کەرتەی کە بەو کۆمپانیایە دراوە ڕون نییە، بۆیە گرێبەستەکە مشتومڕێکی ناوەتەوە، بۆیە هەندێکیان وتیان(-K7عین سفنە) لە دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمەوە سەریهەڵدا بۆناو زەویە کێشە لەسەرەکان لە پارێزگای نەینەوا (139). ئاشتی هەورامی لەڕێگەی گفتوگۆکەیەوە پاساوی بۆ هێنایەوە بەوەی کە سەرەڕای شوێنی دیاریکراوی پێکهاتەکە، داهاتەکان بوونە مافێك بۆ حکومەتی فیدراڵی لە پێناوی دابەشکردنی بەشێوەیەکی دادپەروەرانە لە بودجەی ساڵانەدا، بۆیە کارەکانی حکومەتی هەرێم زیان بە بەرژەوەندییەکانی حکومەتی فیدراڵی ناگەیەنێت (140).

سەرەڕای ئەوەش ئەو گرێبەستانەی ئەمڕۆ دەرچوون دەکرێت سبەینێ هەڵبوەشێنرێنەوە (گریمانەی ئەوەی بۆ حکومەت بەبێ تێچوون نییە). لەگەڵ ئەمەشدا، لە حاڵەتی کێڵگەی (عین سفنە)دا، ئەو پارچەیە بەڕاستی بەرەولای زەویە کێشە لەسەرەکان درێژدەبێتەوە، بۆیە حکومەتی هەرێم لە ئابی 2007دا چاوپۆشی لە یاساکەی دەربارەی نەوت و غاز کرد، کە بەبێ

ڕەزامەندی حکومەتی فیدراڵی ڕێگە لە حکومەتی هەرێم دەگرێت لە دەرچواندنی گرێبەستەکان لەناو زەویە کێشە لەسەرەکاندا. لە جیاتی ئەمە ڕونە، کە هەر لە ئابی2006ەوە پشتی بە ڕەشنوسێك بەستوە کە ڕەزامەندی لەسەر نەکراوە، ئەو ڕەشنوسە ڕێگەی بە حکومەتی هەرێمی کوردستان داوە بۆ بەڕێوەبردنی کێڵگەکانی نەوت لە هەموو ئەو زەویە کێشەدارانەدا کە کوردەکان داوایان دەکەن و بەپێی زۆرترین ئەگەرەکانیش بەپێی مادەی(140) دەخرێنە سەر هەرێمی کوردستان (141). ڕێگەی تێدەچێت حکومەتی هەرێمی کوردستان هەستێت بە دەستەبەرکردنی پاساوی ئابوری بۆ پەرەپێدانی کێڵگەکان لەناو زەویە کێشە لەسەرەکاندا، بە مەبەستی بەرچاوڕونی بۆ سیاسەتە یەکلایەنەکەی لە ڕێگەی درکاندنی ئەوەی، کە ئەم هەنگاوە بە شێوەیەکی نێگەتیڤ کارناکاتە سەر بەرژەوەندییە داراییەکانی حکومەتی فیدراڵی، هۆکارە سەرەکییەکانیش بۆ پرێسکردنی ئەو پڕوپاگەندانەیە کە لەسەر ئەو زەویانە دەکرێت، پاشان بۆ دەرکردنی حوکمێکی پێشینەیە لەسەر مافی بەکارهێنانی دەسەڵاتی کۆتایی.

بەم شێوەیەش ئەم سیاسەتە چەند ئاڵۆزییەکی ڕاستەقینە دەوروژێنێت. لە پێناوی فیتکردنی ویستی تاکڕەویانە بۆ حکومەتی هەرێم، وەزارەتی نەوتی فیدراڵی لە سەرەتای تشرینی یەکەمی 2008 ڕایگەیاند کە بە نیازە زیادکردنێك بۆ کێڵگەکانی ناو زەویە کێشە لەسەرەکانی پارێزگای دیالە ڕابگەیەنێت (142). بە ڕونی

و ئاشکرایی حکومەتی فیدراڵی لە توانایدایە هەمان ئەو هۆکارە ئابورییانە بداتە دەستەوە (واتا حکومەتی فیدراڵی زیان لە بەرژەوەندییەکانی حکومەتی هەرێم نادات)، سەرباری ئەوەش بە ڕاستییەك پاڵپشتی لێدەکرێت لەوەدا کە هێشتا خاوەنی سەروەری خۆیەتی بەسەر ئەو زەویانەدا، بەلانیکەم تا ئەو کاتەی کێشەکانی چارەسەردەکرێت. روداوەکانی خانەقین لە ئابی 2008دا نیشانیدا کە ناکۆکی ناوچەگەری پێدەچێت لەناو هەر یەکێك لەو زەویە کێشەدارانەدا سەرهەڵبدات، هاوکات لەگەڵ زیادکردنی فاکتەری گرنگی نەوت، بە تایبەتیش بەپێی تێگەیشتنێکی باشتر بۆ سنوری کێڵگەکانی دواڕۆژ و ئەو یەدەگەی لەناویاندا هەیە. ئەگەری بوونی نەوت لە ناوچەکانی تر جگە لە کەرکوك هێشتا نەزانراوە، چونکە کارێکی زۆر کەم لە بواری گەڕانی نوێ بەدوای نەوت و پەرەپێدانی ئەو کەرتە لە تەواوی ناوچەکانی تری وڵاتەکەدا کراوە. هەرگیز عێراق هاندەرێکی تیانەبووە بۆ دۆزینەوەی کێڵگەی تازەی نەوت، کاتێك کە (3) کێڵگەی زەبەلاحی هەبوو ئاستێکی باشی نەوتیان بەرهەمدەهێنا، بەو پێیەی بۆ پشکی عێراق لە ئۆپیك لەو سەردەمەدا بڕیاری لەسەر درابوو، هەروەها جگە لەوەش هیچ دیاریکردنێك نەبوو بۆ پێگەی کێڵگەکانی نەوت لەسەر نەخشە. دەوترێت نەوت بەلانیکەم لە خانەقین (143)، مەخمور (144) و زەویە کێشە لەسەرەکانی تر لە نەینەوا بوونی هەیە (145). بەبێ پێشکەوتنی دانوستانەکان لەبارەی ناوچە کێشە لەسەرەکانەوە، دەبینی ئەو

ڕوبەرانە هەروەك خاڵی گەرم و جێی ناكۆكی ئایندەیی لەنێوان حكومەتی هەرێمی كوردستان و حكومەتی فیدراڵیدا دەمێننەوە.

ج. شەڕكردن لەسەر یاسای نەوت

سەركردە كوردەكان بە سەركەوتنەكانیان لەبواری دۆزینەوەی نەوتدا و ڕاگەیاندنی ئەوەی، كە سامانی نەوت لە هەرێمەكەیان سود بە سەرجەم عێراقییەكان دەگەیەنێت خۆشحاڵن، لەو كاتەوەی كە حكومەتی هەرێم ڕەزامەندی لەسەر دابەشكردنی داهاتەكان دەربڕیوە. عەدنان موفتی، سەرۆكی پەرلەمانی كوردستان وتی: "ئێمە سیاسەتێكی ڕاستمان هەیە، نامانەوێت بۆ یارمەتی لە حكومەتی فیدراڵی بپاڕێینەوە، بەڵكو دەمانەوێت لەڕوی ئابوریەوە بەهێز ببین و سامانەكەمان لەگەڵ عێراقدا دابەشبكەین و بەشداریش لە بنیادنانی وڵاتدا بكەین" (146). بەهەمان شێوە وەزیری ناوخۆ كەریم سنجاری وتی: "دوای سكاڵاكردن دەمانەوێت هەناردەكانی عێراق زیادبكەین لەڕێگەی ناردنی نەوت لە هەرێمی كوردستانەوە، بەڵام حكومەتی فیدراڵی دەڵێت ئەوەندە بەسە و ڕاشیگەیاندوە كە دەیەوێت عێراق ئاوەدانبكاتەوە، لەبەرئەوە پێویستی بە پارە هەیە، بۆیە هیچ ڕێگەیەك نییە لەنێوان زاخۆ و بەسرەدا گیرابێتەبەر، بەڵام ئەگەر هەناردەكانی نەوت زیادبكات، ئەوا دەتوانین عێراق بۆ سود و قازانجی هەمووان بونیادبنێیینەوە" (147).

وەزارەتی نەوتی عێراقی فیدراڵی بەدەنگ ئەم هەستە گەرم و گوڕانەوە نەهات، ئەوەش بووەهۆی دروستبوونی تێڕوانینێکی ناڕون لەلایەن حکومەتی هەرێمەوە، کە ڕێوشوێنی تاکلایەنانە دەگرێتەبەر. لەو بارەیەوە حسێن شەهرەستانی وەزیری نەوت ڕایگەیاند؛ "گرێبەستەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان بێبنەما و هەڵوەشاوەن و ئەو کۆمپانیایانەشی لەگەڵ حکومەتی هەرێمی کوردستاندا هاوکاربوون خستنیە لیستی ڕەشەوە، هەڕەشەشی لەو کۆمپانیایانە کرد، کە بیر لە گرتنەبەری هەنگاوی هاوشێوە دەکەنەوە (148).

کورد و دەرچوون لە بازنەی مەرکەزییەت

جگە لەمەش، حکومەتی هەرێم سەرزەنشتکرا لەبەر پەکخستنی پێشکەوتن لە یاسای نەوتدا لە ڕێگەی دەرکردنی یەکلایەنانەی گرێبەستەکانی دابەشکردنی بەرهەمهێنان لەلایەن کوردەوە، بۆیە حکومەتی فیدراڵی هیچ بەڵگەیەکی لەبەردەستدا نابێت تەنها دەرچواندنی گرێبەستەکانی کێڵگە نەوتییەکان نەبێت بەپێی ئەو یاسایەی کە جێبەجێدەکرێت، کە بەشێکە لە میراتی جێماوی سەردەمی سەدام، کە جەخت لەسەر کۆنترۆڵکردنی مەرکەزیەتی پیشەسازی نەوت دەکاتەوە، ئەوەش بە نەفرەتێك لە دژی کوردەکان دادەنرێت (149). هەروەکو پێشتر باسکرا، دانوستانەکانی تایبەت بە یاسای نوێی نەوت بەهۆی بوونی چەند ناکۆکییەکی قوڵەوە لەبارەی ڕۆڵی ئابوری دەوڵەتەوە توشی شکستهات،

ئەمە سەرەڕای ئەو ململانێ و کێبڕکێیانەی کە لەنێوان نەتەوەکاندا هەیە. کوردەکان لەلایەکەوە هەوڵ بۆ بەدەستهێنانی حوکمێکی خۆیی بەرفراوان دەدەن بۆ دەربازبوونیان لە چەندین دەیە لە پشتگوێخستن و پەراوێزکردنی بونیادنراو لەسەر جیاوازی ئیتنی، جیاکاری، دواکەوتویی. بۆیە لە پێناوی هێنانەدی ئەوەدا، کوردەکان بانگەشە بۆ ئەوە دەکەن، کە مافیان هەیە بەبێ دەستتێوەردانی دەوڵەتی ناوەندی نەوتەکەیان دەربهێنن، کە لە مێژودا هەستاوە بە بەرپەرچدانەوەی پشتبەستنیان بە ئابوری خۆماڵی و خۆشگوزەران بوونیان. ئەوان پشکێکی دادوەرانەیان لە هەموو داهاتە نەوتی و غازییەکانی عێراقدا دەوێت، بەڵام لەوەش گرنگتر دەیانەوێت کۆنترۆڵی تەواوی هەموو سەرچاوە کانزاییەکانیان بکەن. کوردەکان ئەوە دەخوازن نەوەک لە پێناوی سود و قازانجی ئابوری مامناوەندیدا بۆ پیشەسازییەکی نەوتی تەواوکار (ژێرخان، وەبەرهێنان و بەگەڕخستن)، بەڵام حکومەتی هەرێم دەیەوێت ڕاستەوخۆ و لەگەڵ بەدەستهێنانی سەربەخۆییدا کۆنترۆڵی ئەو بوارانە بکات.

پسپۆڕێکی بواری وزە دەڵێت:" کوردەکان گرنگی بە خاوەندارێتی و بەڕێوەبردنی پیشەسازی نەوت دەدەن زیاتر لە گرنگیدانیان بە دابەشکردنی داهاتەکان، چونکە ئەوان دەخوازن سەروەری و بنیادنانی تۆمارێك لەئەزمون بە درێژایی سەردەمەکە دامەزرێنن بۆ ئەوەی حکومەتی هەرێم سەروەریەکی ڕاستەقینە پەیڕەوبکات و وەك

بناغەیەك بەکاریبهێنێت بۆ داواکردنی سەربەخۆیی بەپێی یاسای نێودەوڵەتی" (150). ئەگەر هاتو کوردەکان سەربەخۆییان بەدەستهێنا، ئەوا دابەشکردنی داهاتەکان سەرباری ئەو هەموو ڕێکەوتننامە پیرۆزانەی لە دەستور و یاسای فیدراڵیدا کراوە، دەبنە جێی مشتومڕ، هەروەکو گروپی قەیرانەکانیش پێشتر گفتووگۆی لەسەر کردون:

کوردەکان زۆرجار جەختیان لەسەر ئەوە کردوە، کە گرنگ نییە کێ دەستبەسەر کێڵگەکانی نەوتدا دەگرێت، حکومەتی فیدراڵی یاخود حکومەتی هەرێم، یان ئەگەر هاتو زەویە کێشە لەسەرەکان خرانەوە سەر هەرێمی کوردستان، چونکە حکومەتی هەرێم ڕەزامەندی لەسەر ئەوە دەربڕیوە، کە داهاتەکانی فرۆشتنی نەوت لە کێڵگەکانی هەرێمی کوردستان بداتە حکومەتی فیدراڵی، بەڵام سەرەڕای ئەوەی، کە ئەمڕۆ ئەوە گرنگ نییە، بەڵام ئەگەر کاتێك کوردستان سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند ئەو کاتە گرنگ دەبێت. بۆچی کوردستانێکی سەربەخۆ لەسەریەتی ڕەزامەندبێت لەسەر پێدانی داهاتەکانی نەوت و غاز بە دەوڵەتێکی دراوسێی (عێراق)، لە کاتێکدا کە ئەم داهاتانە کلیلی مانەوەی بێت؟ (151).

کوردەکان پێویستیان بە یاسای نەوت هەیە لە پێناو بەدەستهێنانی چەند کەناڵێکی کاریگەر بۆ هەناردەکردن، بەڵام سەرەڕای ئەوەش واپێدەچێت کوردەکان بیانەوێت بەبێ ئەو کەناڵە بمێننەوە، بەلانیکەم لە ئێستادا، ئەگەرهات و مەرجەکان سەبارەت بە کۆنترۆڵکردن و بەڕێوەبردن بەس نەبوون. لەنێوان ئەو ناڕەزاییانەی

تردا، حکومەتی هەرێم دژی دامەزراندنی ئەنجومەنێکی فیدراڵیە بۆ نەوت و غاز کە دەسەڵاتی ڕەتکردنەوەی گرێبەستەکانی هەبێت یان دەسەڵاتی ڕەتکردنەوەی هەموو ئەو پاشکۆ پێشنیازکراوانەی هەبێت کە لەلایەن وەزارەتی نەوتەوە دەردەچن، واتا ئەوانەی کە کێڵگەکان پۆلێندەکەن بۆ کێڵگەی بەرهەمهێن و نابەرهەمهێن. پاشان جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە ئەم پێوەرانە هێزێکی گەورەتر بە حکومەتی فیدراڵی دەدات بە بەراورد لەگەڵ هەرێمدا، هەروەها چەند کێڵگەیەکیش دەداتەوە بە حکومەتی فیدراڵی لەجیاتی ئەوەی لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمدا بمێننەوە (152).

لە لایەکی ترەوە کۆمەڵێك لێپرسراو لە ناوەوە و دەرەوەی حکومەتی فیدراڵیدا هەن، کە کێرڤی نەتەوەیی عێراقی بەرزدەکەنەوە، لە هەمانکاتیشدا نیگەرانی خۆیان دەردەبڕن سەبارەت بە:

یەکەم: یاسای ئایندەیی ڕێگە بە فرۆشتنی سەرچاوە سروشتییەکانی وڵات دەدات بە وڵاتان و کۆمپانیا بیانییەکان، ئەویش لە ڕێگەی گرێبەستی هاوبەشی بەرهەمهێنانەوە.

دووەم: نەبوونی ناوەندێکی توندڕەوی ڕێگەپێدراو لەلایەن دەستورەوە، کێبڕکێیەکی ناڕێکوپێك لەنێوان ناوچە فیدراڵییەکاندا هەڵدەگیرسێنێت لەسەر بەرهەمهێنان و هەناردەکردنی نەوت، هەروەها هەڕەشەش لە یەکێتی عێراق دەکات. پێنج ساڵی ڕابردو دەریانخست، کە نەتەوەگەری عێراقی چەکێکی کاریگەرە

و زیاتر لە جارێك ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمەریكای تێكەوت و ڕەگوڕیشاڵی قوڵی هەیە. نەتەوەگەری لە ساڵی 1972 بووەهۆی خۆماڵیكردنی پیشەسازی نەوت. یاساكە ڕێگەی لە هەر كەرتێكی تایبەت یاخود بیانی گرتووە لە بەدەستهێنانی هەر پشكێكی نەوت یان غاز، كە هێشتا لە ناخی زەویدایە. لە ئەنجامی ئەمەشدا وەزارەتی نەوت هەستا بە دەركردنی چەند گرێبەستێك بۆ خزمەتگوزاریە تەكنیكییەكان، لەو كاتەشەوە لە بەرامبەر خزمەتگوزارییەكانیاندا پارە بە كۆمپانیا بیانییەكان دەدات لەجیاتی بەدەستهێنانی پشكێك لە ئەنجامی دەرهێنانی نەوتەوە. بە پێچەوانەشەوە، ڕەشنوسی یاساكە لە شوباتی 2007دا ئەوە دەستەبەر دەكات كە پێیدەوترێت ئەو گرێبەستانەی جێگەی مەترسین كە بە (PSCs) دەناسرێن، هەروەها گرێبەستەكانی بەشداریكردن لە بەرهەمهێناندا كە پشك بە شێوەی سەنەداتی نەوتی بەرهەمهێنراو لە كێڵگەكان بۆ كۆمپانیا بیانییەكان دەستەبەردەكات وەك قەرەبویەك لە بەرامبەر كاركردن و وەبەرهێنانیان و ئەو سەركێشیە سیاسی و بازرگانیانەی، كە گرتوویانەتەبەر (153). سەرەڕای ئەوەی وەزارەتی نەوت دەستیكردوە بە دوركەوتنەوە لە جێبەجێكردنی گرێبەستەكانی بەشداریكردن لە ئەنجامی ئەو نارەزاییە سەرهەڵداوانەی لەلایەن (سەندیكاكانی كرێكاران و پسپۆڕانی نەوتەوە) بەدەركەوتون (154). چونكە هەردوو ڕەشنوسی یاسای نەوتی فیدراڵی ڕێگە بەمجۆرە گرێبەستانە دەدەن، بە دڵنیاییشەوە حكومەتی

هەرێم سورە لەسەر ڕەشنوسەکان (155). هەریەکە لە حکومەتی هەرێم و کۆمپانیا بیانییەکان گرێبەستەکانی بەشداریکردنیان پێباشە، هەریەکە و لەبەر هۆکاری تایبەتی خۆی. کۆمپانیاکان ئەوەیان پێباشە، کە نەوتیان پێبدرێت، چونکە ئەوە لە ڕێژەی پشکەکانیان زیاتر دەکات و بەهای پشکەکانیان بەرزدەکاتەوە(156). بەڵام حکومەتی هەرێم گرێبەستەکانی بەشداریکردن بە ئامرازێك دەداتە قەڵەم، کە ناکرێت لە گەڕان بەدوای نەوتدا وازیلێبهێنرێت، چونکە بە یەکێك لە ئامانجە لەپێشینەکانی کوردەکان دەژمێردرێت بەهۆی نەبوونی هیچ پێشخستنێك لە هەرێمەکەیاندا (157).

حکومەتی هەرێم دەستوری 2005 بەکاردەهێنێت بۆ مشتومڕکردن لەسەر ئەوەی، کە خۆماڵیکردنی نەوتی عێراق لەلایەن بنەما سەرەکییەکانی بازاڕەوە بەپێی مادەی"112" تێپەڕێنراوە (158)، ئەو مادەیە ڕێگە بە گرێبەستەکانی بەشداریکردن دەدات و یاسای نەوت و غازی حکومەتی هەرێم بۆ ساڵی 2007 ناچوونیەکی یاسا فیدراڵییەکان (مادەی 115) چارەسەردەکات (159). سەرەڕای ئەمەش کوردەکان پێیانوایە گرێبەستەکانی بەشداریکردن کارەکە باشتر بەڕێوەدەبات. کۆمپانیا دەیەوێت بەرهەمهێنانی زیاتر بکات لە ڕێگەی هەوڵدانی زیاتر لە کاری گەڕاندا، لەبەرئەوەیە کوردستان نەوتی زیاتر بەدەستدێنێت بۆ هەناردەکردنی(160). پاشان پاساوی ئەوانەی، کە بوونی گرێبەستەکانی بەشداریکردنیان لاباشترە ئەوەیە، کە لە توانایاندایە ئەو

کۆمپانیایانە ڕابکێشن، کە خاوەنی پسپۆڕی تەکنیکی و کارگێڕی چاکترن. هەندێك لە ڕەخنەگران لەو بڕوایەدان، گرێبەستەکانی بەشداریکردن خراپترین جۆری گرێبەستەکانن، چونکە مەرجە یاسایی و داراییەکان بۆ ماوەیەکی دورودرێژ دیاریدەکەن -ماوەی 32 ساڵ لە هەندێك لە گرێبەستەکانی حکومەتی هەرێمدا هەیە، هەروەها هەڵوێستی ئابوری و یاسایی و سیاسی توشی چەقبەستویی دەکات لە کاتی ئیمزاکردنیدا، ئەوەش دەبێتەهۆی ئەوەی، کە کاریگەرییەکی پێچەوانەی هەبێت لەسەر مافەکانی مرۆڤ و ژینگە بۆ ماوەیەکی دور، هەروەها بە جدیش پێشێلی سەروەری عێراق و حکومەتی هەرێمی کوردستان دەکات(161). لەلایەکی ترەوە ئەم ڕەخنەیە نامەرکەزیەتی توندڕەوی ڕێگەدراو لەلایەن دەستورەوە بە بەتاڵبوونەوەی ستراتیژی مەرکەزی نەوت دادەنێت، ئەو ستراتیژەی، کە ڕێگە لە پەرەپێدانی زیادەڕەوی سەرچاوەکانی غاز و نەوت دەگرێت. لەجیاتی ئەمەش هانی کێبڕکێی ئەو قەوارانە دەدات، کە لە دەوڵەت کەمترن و لە یەك پارێزگاش گەورەتر نین، لە کۆتایشدا دەبێتەهۆی هەڵوەشاندنی وڵات. هەروەکو تاریق شەفیق، بەڕێوەبەری جێبەجێکاری پایەبەرزی پێشوی بواری نەوت لە ئامادەکردنیدا بۆ ڕەشنوسێکی پێشوتری یاسای نەوت و غازی حکومەتی هەرێمی کوردستان وتی: "ڕەشنوسی یاسای نەوتی حکومەتی هەرێم ڕێکە لەگەڵ کارێکی سەروەرانەدا، بە ڕاستیش هەنگاوێکی سەربەخۆیە و بە هەموو ئەنجامەکانیەوە

هانی ڕێگەپێدانی پلان بۆ دانەڕێژراو و جڵەگیرنەکراو دەدات". ئەمە لە ئاڕاستە زیانبەخشەکان زیاددەکات، لە ڕێگەی سەپاندنی هەنگاوی چوارچێوە پارێزگاییانەی هاوشێوە لەنێوان ئەوانەدا، کە خاوەندارێتیان هەیە، دەرگاکەش لەبەردەم ناکۆکییەکاندا دەکاتەوە لەسەر سنوری ئەوانەی کە خاوەندارێتیان نییە... ئەم ڕەشنوسە لەگەڵ ئامانجی بنەڕەتی دەستوردا لەڕوی پاراستنی یەکێتی زەوی و سەروەری گەلەکەیدا یەکناگرنەوە (162).

پێویستی هەرێم بە هێڵێکی بۆری نەوتی ستراتیژی

دەرەنجامەکانی نەبوونی یاسای نەوت قورس دەبن، چونکە بەبێ ئەو یاسایە کۆمپانیا زەبەلاحەکانی نەوت بەردەوامدەبن لەسەر بەرەنگاربوونەوەی وەبەرهێنان لە عێراقدا(163)، سەرەڕای هەموو ئەو ئیغراکردنەی، کە لە ئەنجامی سەرکێشییەکانی کارکردن لە ژینگەیەکی نایاساییدا بەدەردەکەون. حکومەتی هەرێم لەلای خۆیەوە پێویستی بەوەیە بەرەو هێڵێکی بۆری ستراتیژی بڕوات، کە تەنها یاسای فیدراڵی ئەوەی بۆ دەستەبەر دەکات. بوونی هەر هیوایەك بۆ ناردنی نەوت لە هەرێمی کوردستانەوە بەرەو تورکیا بەو واتایە دێت، کە وشەکە تەنها خەونێکە، چونکە تورکیا بەهیچ کارێك هەڵناسێت بۆ پاڵپشتیکردنی سەربەخۆیی کوردەکان، لەبەرئەوەی پێویستی بە بڕوانامەی ڕێگەپێدانی عێراقی هەیە بۆ هەر نەوتێك کە بەهۆی بۆریە نەوتییەکانیەوە بنێردرێت (164).

وەزارەتی نەوتی فیدراڵی بەبێ یاسای فیدراڵی، کە حکومەتی هەرێمیش دەگرێتەخۆی، کارێکی واناکات. کێشەکە شایەنی جەخت لەسەرکردنە، بەڵام لە چارەسەرەوە دورە. واپێدەچێت کۆمپانیاکانی وەك (DNO) لە تۆق و (ADDAX general enerji) لە تەقتەق دەستبکەن بە ناردنی نەوت، ئەمە لە کاتێکدا ئەگەری ئەوە هەیە، کە وەزارەتی نەوتی فیدراڵی هەستێت بە دەرچواندنی مۆڵەتی هەناردەکردن لە حاڵەتی ئەم دوو کۆمپانیایەدا، چونکە گرێبەستەکانیان پێش دروستبوونی ناکۆکی بوو لەسەر یاسای نەوت لە ساڵی 2007 و دەرچواندنی یاسای نەوت و غازی تایبەت بە حکومەتی هەرێمی کوردستان کراوە. هەروەها چەند ئاماژەیەك هەن لەسەر ئەوەی کە لە سایەی بارودۆخێکی ئاوەهادا، حکومەتی هەرێم هەڵدەستێت بە بەرپەرچدانەوەی وەزارەتی نەوت بۆ خۆلادان لە دەرەنجامی ئەوەی، کە گرێبەستەکانی داهاتوی نایاسایی بن.

نەتوانینی حکومەتی هەرێمی کوردستان بۆ هەناردەکردن بەمزوانە لە ڕۆژێکدا بایی (1.7) ملیۆن دۆلار زیانی پێدەگەیەنێت، واتا (620 ملیۆن دۆلار لە ساڵێکدا)، ئەوەش لەسەر بناغەی 100000 بەرمیل لە ڕۆژێکدا و بە نرخی 100 دۆلار بۆ هەر بەرمیلێك و بەپێی دابەشبوونی بودجەی ئێستا. ئەمە لەدیدی گەلەکەیدا زیان بە پایە و میسداقیەتی حکومەتی هەرێم دەدات، لەبەر پێویستی بەو کارە، لەوانەشە ئەوە هەمان

کاریگەریێتی لەسەر حکومەتی فیدراڵی هەبێت، کە لە ڕۆژێکدا بایی (8.3) ملیۆن دۆلار زیانی لێدەکەوێت، کە دەکاتە (زیاتر لە 3 بلیۆن دۆلار لە ساڵێکدا) بەپێی هەمان فرۆشتن. بەپێی پسپۆڕێکی بواری نەوت: "حکومەت، کە هەڵدەستێت بە بڕینی نەوتەکەی چارەی خۆی گران دەکات" (165). ئەم ڕاستییە بەشێوەیەکی بەهێز دەشکێتەوە کاتێك دۆزینەوەکانی حکومەتی هەرێم و توانای بەرهەمهێنانی بەرزدەبێتەوە، تەنانەت لەسەر بنەمای نرخی مامناوەندیش(166). پسپۆڕێکی نەوتی دیکە پێشنیازی حسابێکی ئابوری ئاسایی دەکات و دەڵێت: "لە بەرژەوەندی کەسدا نییە، کە ڕێگەبگیرێت لە هەڵقوڵانی ملیۆنێك بەرمیل نەوت لە ڕۆژێکدا" (167)، حکومەتی هەرێم و حکومەتی فیدراڵی کتومت هەوڵدەدەن بە کردەیی ئەو کارە بکەن، بەڵام ناتوانن بگەنە ڕێککەوتنێك، بەڵکو ئەوان ڕێگەیەکی هاوتەریب پەیڕەودەکەن، بەڵام بە ماناتەواوی وشەکە ناچوونییەکی سیاسییان هەیە لەپێناوی پێکدادانێکی ئایندەیدا. هەردووکیان کۆنترۆڵی هەناسەکانیان کردوە بۆ ئەوەی بیسەلمێنن کێ دەتوانێت دەسەڵاتی زیاتر بسەپێنێت - حکومەتی فیدراڵی لە ڕێگەی ڕێگەگرتن لە هەناردەکانی حکومەتی هەرێمەوە، یان حکومەتی هەرێم لە ڕێگەی پەکخستنی پێشڕەویی تەشریعی (یاسایی)؟، بەڵام هەردووکیان بەدەست کەللەڕەقییانەوە گیرۆدە بوون.

ڕێگەچارەکانی ئاڵووێری چاوەڕوانکراو

أ. ئاڵووێر لەسەر زەوی

سەرباری ئەوەی لە سیناریۆی ئاڵووێرە گەورەکە کەمتر، کە لە خوارەوە باسی دەکرێت، پێویستە سازشکردنێکی ساناتر لەبەرچاو بگیرێت، یەکەمیان باسکردنی زەوی دەگرێتەوە کەوا پێدەچێت ئەو ئاڵووێرە بێت، کە حکومەتی هەرێمی کوردستان هەوڵی بۆ دەدات. هیچ کەسێك باسی ئەوەی نەکردوە چی هەیە بە گۆڕینەوەی زەوی بدرێتە قەڵەم، بەڵام ئەو لێدوانانەی کە لەدوای ڕاگەیاندنەکەی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق بڵاوکرانەوە لەبارەی پێشنیازەکانی بۆ قۆناغی یەکەم، پێشنیازی ئەوە دەکات، کە حکومەتی هەرێم بەلانیکەم بیر لە ڕێککەوتنێك بکاتەوە، کە مافی لکاندنی ئەو زەویانەی بۆ دەستەبەر بکات، کە زۆرینەی دانیشتوانەکانیان کوردن بۆ سەر کوردستان، ئەو ناوچانەش کە زۆرینەیان عەرەب و تورکمانن لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی فیدراڵیدا بمێننەوە. چۆن لێکدانەوە بۆ سوربوونی حکومەتی هەرێم دەکرێت لەو کاتەدا کە گوێبیستی ڕاسپاردەکانی حوزەیرانی 2008ی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان دەبێت سەبارەت بە بینینی پێشنیازەکە بە تەواوەتی لەپێش دیاریکردنی هەڵوێستی خۆی؟

کلیلی چارەسەرەکە کەرکوکە

هەموو لێپرسراوە کورد و عەرەبەکان لە بیرۆکەی پێشتر لە خستنە بەرباسی ئەو زەویانە دەترسن، کە دەبێتەهۆی لە دەستدانی توانا و دەسەڵاتیان، دوای ئەوەش بۆسەر قازانج یان زیاندان لە کەرکوك. بەلای حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە لکاندنی کەرکوك مەسەلەیەکە کۆتاییپێهاتوە. بەپێی لێدوانی کۆسرەت ڕەسول عەلی جێگری سەرۆکی هەرێم، کە لەدوای ڕاگەیاندنی ڕاسپاردەکانی حوزەیرانی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان و جەختکردنەوە لەسەر ئەوەی، کە کوردەکان لە حەمدانیە و مەندەلی زۆرینەن وتی: "وازیانلێبهێنن (عەرەب و تورکمانەکان) مەندەلی و حەمدانیە وەربگرن، کێشەکە کەرکوکە"(168). بە واتایەکی تر زۆرکردنی داواکارییەکانی حکومەتی هەرێم لەسەر هەموو ئەو زەویانەی کە لەڕوی مێژووییەوە زۆرینەی دانیشتوانەکانیان کوردن، ئەوە بەشێکە لە ستراتیژی شازشکردن بۆ دەستەبەرکردنی کەرکوك لەسەر حیسابی ئەو قەزایانەی تر کە کوردەکان تیایاندا کەمینەن. ئەندامێکی کورد لە ئەنجومەتی نوێنەرانی عێراقدا دەڵێت: "لەلایەن هەردوو حزبەکەوە و بۆ سیاسییەکانی کورد، کەرکوك مەسەلەیەکی گرنگە، چونکە ئامانجی ماوە دور دەگرێتەخۆ، زیاتر لە داواکردنی زەویە کێشە لەسەرەکان، بۆیە پێمانباشە زیاتر باسی زەویە کێشە لەسەرەکان بکەین لەپێناو بەدەستهێنانی پێگەی زیاتر لە دانوستانەکانی کەرکوکدا"(169). لەوانەیە شێوازەکەی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان ببێتەهۆی

چەند ئەنجامێکی پەسەندکراو لە لای حکومەتی هەرێم، واتا بەدەستهێنانی کەرکوك و زۆرینەی ناوچە کوردییەکان، بەڵام بۆ زۆرینەی عەرەب و تورکمانەکان و ناوچە تێکەڵاوەکانی تر بە تەواوەتی ئاوەها نابێت جگە لە کەرکوك، بۆیە وا چاوەڕوان ناکرێت پەسەندبکرێت. نە عەرەب و نە تورکمانەکان (جگە لەوانەی کە چوونەتە پاڵ لیستی کوردی برایەتی کەرکوك)، ڕازینین بە ئاڵوگۆڕکردنی کەرکوك بە ناوچەکانی دیکە، بۆیە توانینیان لەسەر ڕاگرتنی پێشکەوتن و جێبەجێکردنی مادەی (140) لە ڕێگەی حکومەتی فیدراڵیەوە، هەڵوێستیانی بە باشی ڕونکردەوە.

هەڵوێستی ڕونی حکومەت لەنیوەی دووەمی 2008 بەرامبەر بە ڕکابەرەکانی بە کوردەکانیشەوە وایکردوە تێگەیشتن لەو هەڵوێستە کارێکی ئاسان نەبێت. هەروەك لۆژیك دەریدەخات، ئەگەر میتۆدی سازشکردن لەسەر زەوی بەهۆی کەرکوکەوە وەستابێت، پرسیار ئەوەیە: ئایا هەڵوێستی حکومەتی هەرێم بەرامبەر بە مەسەلەی کەرکوك قابیلی گۆڕانە یان بەشێکە لە ستراتیژی سازشکردن. بە شێوەیەکی تایبەتی سەبارەت بە هەڵبژاردە کوردەکان، کەرکوك کاریگەرییەکی سۆزدارانەی هەیە، لەبەرئەوە دۆزینەوەی چارەسەرێکی ناوەند کارێکی قورسە. دەوترێت حکومەتی هەرێم نەیتوانی کەرکوك بخاتە سەر کەرکوك، ئەمەش ڕاستییەکە بەمدواییانە بەرجەستە بووە(170). دەکرێت ئەمە ببێتە هۆی ملی ڕێگەگرتن بەرەو سازشێك، کە زیاتر قابیلی جێبەجێکردن

بێت: دواخستنی دوا بارودۆخی کەرکوك بەرامبەر بەوەی، کە ئەمڕۆ بە گرنگییەکی پراکتیکی گەورە بۆ هەرێمی کوردستان تەماشادەکرێت: حوکمێکی خۆیی سیاسی و ئابوری بەرفراوان، کردنەوەی ڕێگا بازرگانییەکان و سنورە دیاریکراوەکانی ناوخۆ، کە لەلایەن نەتەوە یەکگرتوەکان و ویلایەتە یەکگرتوەکانەوە دەپارێزرێن.

ب. ئاڵووێرە گەورەکە

هەر ئاڵووێرێکی گەورە پێویستدەکات ببێتە مایەی خۆداگرتن بۆ ئاستی خوارەوەی داواکارییەکانی سەرجەم لایەنەکان و ڕوبەڕوی بایەخپێدانەکانی هێڵی سوریان ببێتەوە، دەبێت بەردەوامیش بێت، بۆیە لەبەرئەوە پێویستە داواکارییە سەرەکییەکان ڕونکراوە بن. داواکارییەکان لەسەر کەرکوك خۆڕاگر نین، دیارترینی ئەوانەی کوردەکان پێویستیان پێیەتی بریتییە لە پارێزگاریکردن لە هەرێم لە بەرامبەر دەوڵەتێکی ناوەندی بەهێز و دەوڵەتانی دراوسێدا، ئەمە سەرەڕای پاراستنی دەرفەتی بوژانەوە لە ڕێگەی بازرگانی ئازادەوە لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا. حکومەتی هەرێم لە توانایدایە ئەم ئامانجانە لە ڕێگەی ئەم ئامانجانەی خوارەوە بەدیبهێنێت:

(دیاریکردنی سنورە ناوخۆییەکانی لەگەڵ بەشەکانی تری عێراقدا، بەدەستهێنانی ئاستێکی پێشکەوتوی فەرمانڕەوایی سیاسی خۆیی، بوونی پێگەیەکی ئابوری گرنگ لە بەرامبەر حکومەتی فیدراڵیدا، بوونی عێراقێکی

نامەرکەزی لە پێناوی ڕێگەگرتن لە دەوڵەتێکی ناوەندی و بوونی پەیوەندی ئاشتیانە لەگەڵ دراوسێکاندا: سوریا، تورکیا و ئێران. نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان هەوڵ بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی سنورەکانی ناوخۆ دەدات، پێشنیازی ئایندەشی لەوانەیە لە ماوەیەکدا دەربچێت، کە دەگاتە کۆتایی مانگی تشرینی دووەمی 2008. ئەگەر بێتو لایەنە عێراقییە پەیوەندیدارەکان لەسەری ڕەزامەندبن، ئەوا هەرێمی فیدراڵی کوردستان هەریەکە لە سنور و ئەو دانپێدانانە بەدەستدێنێت، کە پێویستی پێیەتی. سەرباری ئەمەش دەکرێت ڕێگەچارەی تەواو لە ڕێگەی پارێزگاریکردنی نێودەوڵەتییەوە بەهێزبکرێت، بەشێوەی دانانی بنکەیەکی سەربازی ئەمریکی، هەروەکو هەندێك پێشنیازی ئەوەیان کردوە، یاخود لە ڕێگەی پێدانی پابەندییەك لەلایەن ئەمەریکاوە بە حکومەتی هەرێم بە ڕێگەگرتن یاخود سزادانی هەر هەوڵدانێك بۆ بەزاندنی سنورەکەی. حکومەتی هەرێم لە دەستوری 2005دا حوکمێکی خۆیی بەرفراوانی بەدەستهێنا و هیچ لێپرسراوێك لە حکومەتی هەرێمدا پێشنیازی ئەوەی نەکرد فراوانبکرێت، لەگەڵ ئەوەشدا لەڕوی ئابوریەوە حکومەتی هەرێم لەسەریەتی بە چەند هەنگاوێکی بەرفراوان هەستێت. ئەگەر کێڵگەی کەرکوکی بەدەستنەهێنا، ئەوا پێویستە لەسەری پێگەی ئابوری بەدەستبهێنێت لە ڕێگەی مافی بەڕێوەبردن و پەرەپێدان و هەناردەکردنی نەوت و غازی هەرێمی کوردستانەوە. پسپۆڕێکی نێودەوڵەتی لە بواری وزەدا ئەم

ئامۆژگارییەی دایە حکومەتی هەرێم: "واز لەوە بێنن، کە خاوەنداری ناکەن لە پێناوی بەدەستهێنانی ئەوەی، کە دەیخوازن، واز لە کەرکوك بهێنن بۆ ئەوەی کۆنترۆڵی تەواوی نەوت و غازی هەرێمی کوردستان بکەن" (171).

حکومەتی هەرێم پێویستی بە بەستنی پەیوەندییەکی باشتر هەیە

سەرەڕای ئەوەی حکومەتی هەرێم پێویستی بە دڵنیاکردنەوە هەیە لەسەرئەوەی، کە نامەرکەزی لە دەستوردا مەسەلەیەکی سەپێنراوە و ئەگەربێتو جارێکی دیکە حکومەتێکی ناوەندی بەهێز بێتەکایەوە پێچەوانە ناکرێتەوە(172). هەروەها حکومەتی هەرێم پێویستی بە بەستنی پەیوەندییەکی باشتر هەیە لەگەڵ دراوسێکانیدا. پەیوەندییە ئابورییەکان بە تایبەتی لەگەڵ تورکیادا لە 2003وە بەرەو باشی چووە، حکومەتی ئەنقەرەش پێی باشترە مامەڵەیەکی دۆستانە لەگەڵ قەوارەی حکومی خۆیی کوردیدا بکات کە بەسترابێتەوە بە تۆڕێك پەیوەندی ئابورییەوە لەجیاتی بوونی ناکۆکییەکی هەمیشەیی لەگەڵ کوردستانێکی دواکەوتو و ناشادمان و ناهاوکار لە چەندین مەسەلەدا، کە جێگەی گرنگیپێدانی چڕن لەلایەن تورکیاوە. لەگەڵ ئەوەشدا ئەم پەیوەندیانە دەکرێت بەهێزتربکرێن ئەگەر حکومەتی هەرێم بە شێوەیەکی دیارتر لەگەڵ پارتی کرێکارانی کوردستاندا مامەڵە بکات(173).

واپێدەچێت عەرەبەکانی عێراق، کە زۆرینەی هەرە

زۆری دانیشتوان پێکدێنن، بیانەوێت سەروەری نیشتمانی بەسەر هەموو شتێکدا بسەپێنن(174)، لەبەرئەوە عەرەبەکان گەڕانەوەی کەرکوك بۆ سەر هەرێمی کوردستان ڕەتدەکەنەوە، ئەگەر ئەوە ببێتە هۆی زۆرکردنی بەختی کوردەکان لە سەربەخۆییدا. سەرەڕای ئەوەش ڕەوتێکی ناسیۆنالیستی بەهێز هەیە، کە ئامادەنییە دەستبەرداری هیچ بەشێك بێت، چونکە بە سامانە کانزاییەکانییەوە بە گەنجینەیەکی نیشتمانی دادەنرێت، پاشان عەرەبەکانی عێراق هەروەکو کوردەکان لە دوای تێپەڕاندنی (3) دەیە لە شەڕ و پشێوی و نائارامی، ئێستا دەخوازن لەگەڵ دەر و دراوسێکانیاندا ئاشتبن و بتوانن بازرگانییان لەگەڵدا بکەن. لە خودی کەرکوك عەرەبەکان داوای ئەو قەزایانە دەکەن، کە لە دەرەوەی شارەکەدان و زۆرینەی دانیشتوانەکانیان عەرەبن، وەکو حەویجە، بۆ ئەوەی وەکو بەشێکی سەر بە پارێزگاکە بمێنێتەوە(175)، بە پێچەوانەی ئەو بیرۆکانەی، کە سەرکردە کوردەکان بانگەشەیان بۆ دەکەن(176).

بۆیە دەیانەوێت کەرکوك لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی فیدراڵی عێراقدا بمێنێتەوە، واش بە باشتر دەزانرێت وەك پارێزگایەکی سەربەخۆ بێت، ئەمە سەرەڕای ئەوەی، کە هەندێك لە سیاسییەکان هیوای دروستبوونی هەرێمێکی فیدراڵی یەك پارێزگایی دەخوازن "لەگەڵ پێدانی دەسەڵاتێکی بەرفراوان بەپێی دەستور" (177) و لەژێر بارودۆخێکی دیاریکراودا بێت (178).

نیگەرانی سەرەتایی تورکمانەکانی عێراق، کە زۆرینەیان

ئەوانەن لە شارەکانی ناوچە کێشە لەسەرەکاندا لەدایکبوون، وەکو کەرکوك، هەروەها ئەوانەشی، کە نوێنەرایەتییەکی کەمیان لە بەغدا هەیە، بەڵام پێویستە لە بەرامبەر هەریەکە لە حکومەتێکی ناوەندی بەهێز و حکومەتێکی هەرێمایەتی کوردی بەهێزدا پارێزگارییان لێبکرێت، چونکە ئەوان بەهۆی بوونی ململانێی ناسیۆنالیستی عەرەبی-کوردی، بنکەیەکی تورکی لە ناوچە سنورییە نائارامەکاندا پێکدەهێنن و واهەستدەکەن، کە لەنێوانیاندا پەنگیانخواردوە. باشترین ڕێگەچارەی ئەوان بریتییە لەوەی، کە کەرکوك وەکو پارێزگایەکی سەربەخۆ بمێنێتەوە (هەروەکو لە دەستوری کاتی عێراق لە 2004دا بەپێی یاسای کاتی بەڕێوەبردنی دەوڵەتدا هەبوو)، یان وەك هەرێمێکی فیدراڵی یەك پارێزگایی لێبێت.

ناکۆکی لەسەر کەرکوك تا ئاستێك بووەتە کێشەیەکی نێودەوڵەتی، چونکە لەلایەك ترس لەوە هەیە، کە لکاندنی کەرکوك بە هەرێمی کوردستانەوە لەوانەیە ڕێگەکە خۆشبکات بۆ سەربەخۆبوونی کوردستان، کە ئەوە بە هێڵێکی سور بۆ هەرسێ دراوسێ هەرێمییەکە دادەنرێت، بۆیە ئەوەیان لەبەرچاو گرتوە سەرەڕای توانینیان لە تێکدانیدا، بۆیە پێویستە دید و بۆچوونەکانی ئەمەی دوایی لەبەرچاو بگیرێت. هەریەکە لە تورکیا، ئێران، سوریا زۆر بەهێز لایەنگیری سەروەری تەواوەتی عێراق دەکەن، بەسەر زەویەکانیدا لەگەڵ لایەنگریان بۆ بەستنەوەی توندی هەرێمی کوردستان بە حکومەتی ناوەندییەوە، بۆ نمونە ئەوە لە ڕێگەی یاساکانی

دابەشکردنی نەوت و داهاتەکانەوە بێت. ئەوان کەرکوك و سامانە نەوتییەکەیان دەوێت بەرامبەر بە مانەوەیان لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی فیدراڵیدا. دراوسێکان هەوڵدەدەن بۆ دروستکردنی پەیوەندی بازرگانی بەهێز لەگەڵ کوردەکاندا. تورکیا بە تایبەتی بە پەرۆشە بۆ کڕین یان هەناردەکردنی نەوت و غازی حکومەتی هەرێمی کوردستان و زیادکردنی ڕادەی وەبەرهێنانی کۆمپانیاکانی لەو هەرێمە، بەڵام پەرەپێدانی سامانە کانزاییەکان لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە بە هەڕەشەیەکی کەمتر گرنگ دادەنێت لەسەر گێڕانەوەی کەرکوك بۆ سەر هەرێمی کوردستان لە مەودایەکی دوردا.

دەوڵەتانی وەکو تورکیا و ئێران سورن لەسەر ئەوەی، کە حکومەتی هەرێمی کوردستان لە سەریەتی گورز لە گروپە ناحکومییە توندوتیژەکان بوەشێنێت، ئەوانەی کوردستانیان کردوەتە پەناگەیەك بۆ خۆیان، وەکو پارتی کرێکارانی کوردستان (PKK) و ئەو ڕێکخراوە ئێرانیە دەستەخوشکەی کە بە (PJAK) ناسراوە و بووەتە جێی گرنگیدانی ئێران (179). لە پێناوی پاراستنی بەرژەوەندییە تەوەرییەکاندا، لەسەر هەموو لایەك پێویستە دەستبەرداری شتێك بن. بۆیە پێویستە لەسەر هەرێمی کوردستان واز لەو داوایەی بهێنێت، کە بە تەنها کەرکوك بۆ خۆیەتی. لەگەڵ ئەوەشدا دەکرێت بارودۆخەکە لە کەرکوك وەکو خۆی بمێنێتەوە - فرەیی دیمۆگرافی و دەسەڵاتێکی سیاسی واقیعی، هەرچەندە پرۆسەی ئاساییکردنەوەش بەردەوامە، کە پێویستە

بخرێتە ژێر چاودێرییەکی نێودەوڵەتی بۆ پێداچوونەوەی ئەو گۆڕاکارییانەی، کە لە 2003وە ڕویانداوە، هەروەها بۆ ڕێگەگرتن لە هەر دەستکاریکردنێکی دیمۆگرافی لە دواڕۆژدا. ئەوە سەرەڕای سازشکردن لەسەر کەرکوک، کە بووەتە مایەی نیگەرانی عەرەبەکانی عێراق و هەرسێ دراوسێکەی عێراق، بۆیە حکومەتی هەرێم لەسەریەتی زۆر بەهێز پارتی کرێکارانی کوردستان(PKK) قەدەغەبکات، لە بەرامبەریشدا کەناڵەکانی پەیوەندی بازرگانی بەرفراوان دەکرێن(180)، هەروەها دەستتێوەردانە ڕاستەوخۆکانی دەوڵەتانی دراوسێ یان بەلەجیاتی لە کاروبارەکانی هەرێمدا بوەستێنرێت، لە کۆتاییشدا پێویستە حکومەتی هەرێم گرێبەستەکانی لەگەڵ کۆمپانیا نێودەوڵەتییەکانی بواری نەوت بەپێی یاسای نوێی نەوتی فیدراڵی ڕێکبخات.

پێویستە لەسەر عەرەبەکان ڕەزامەندبن لەسەر لکاندنی ئەو ناوچانەی کە زۆرینەیان کوردن بۆ سەر هەرێمی کوردستان، ئەویش لە ڕێگەی پرۆسەیەکی نەخشە بۆ داڕێژراو لەلایەن نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق، پێویستیشە لەسەر حکومەتی هەرێمی کوردستان بەپێی یاسای نوێی نەوت، بەڕێوەبردنی پیشەسازی نەوت و غازی خۆی بگرێتە ئەستۆ، ئەویش بە پێکهاتن لەگەڵ ئەو ستراتیژ و بنەما فیدراڵیانەی کە هەیە. هەروەها ئەوان پێویستیان بەوەیە چۆك لەبەردەم حاڵەتی تایبەتی کەرکوك و ئەو زەویانەدا دابدەن، کە کێشەیان لەسەرە، کە لە دەسەڵاتی

ڕاستەوخۆی حکومەتی فیدراڵی کەمدەکەنەوە. هەروەها ڕێگەدان بە پەرەپێدانی هەرێمی کوردستان لەدوای چەندین دەیەی ڕابردو لە پشتگوێخستن، بۆیە لەسەر حکومەتی فیدراڵی پێویستە پشکێکی دڵنیاکارانە و لەسەر ڕێککەوتن و لە بودجەی فیدراڵی بداتە حکومەتی هەرێمی کوردستان، ئەمە سەرەڕای مافی دەرچواندنی گرێبەستەکان، مادامەکی ئەم گرێبەستانە لەگەڵ پێوەرە دیاریکراوەکان لە چوارچێوەی یاسای نەوتی فیدرڵیدا کۆك و گونجاون. هەروەها پێویستە لەسەر حکومەتی فیدراڵی بە ئاشکرا دانبنێت بەو تاوانە ڕاستەقینانەی، کە بووەتەهۆی زیاتر سوربونی کوردەکان لەسەر داواکردنی کەرکوك: تەعریب، شاڵاوەکانی ئەنفال لە 1988، هێرشکردن بە گاز دژی کوردە سیڤیلەکان لە کۆتایی شەڕی نێوان عێراق-ئێران، بە تایبەتیش لە هەڵەبجە (181). نکۆڵیکردن یان کەمکردنەوە لە قەبارەی ئەم روداوانە ورەی کوردەکان کپناکاتەوە، بۆیە لەجیاتی ئەوە لەسەر حکومەتی فیدراڵی پێویستە بەشێوەیەکی ئاشکرا دان بە تاوانەکانی ڕژێمی پێشو قوربانیانی ئەو تاوانانەدا بنێت و قەرەبوی داراییش بداتە ڕزگاربوانی تاوانەکان. تورکیاش لەلای خۆیەوە لەسەریەتی بە چەند ڕاستییەکی تازە ڕازی بێت، لە پێش هەمووشیانەوە بوونی هەرێمێکی کوردستانی خاوەن پێگە و سامانێکی بێوێنە لەسەر سنورەکانی. لە بەرامبەر تەنازولاتەکان لە کەرکوك و دەربارەی پارتی کرێکارانی کوردستان (PKK). هاوکاتیش لەگەڵ دانانی یاسای نەوتی فیدراڵیدا، پێویستە تورکیا بە

فیعلی بازرگانی ئازاد لەگەڵ هەرێمی کوردستاندا برەو پێبدات، بە تایبەتیش کڕین یان هەناردەکردنی نەوت و غازەکەی. ئەمەش مانای دامرکاندنەوەی هەستی نەتەوەیی توندڕەوانەی دژ بە هەرجۆرە پەیوەندییەکی تورکیا لەگەڵ کوردەکانی عێراق دەگەیەنێت. بوونی ڕێککەوتنێکی پەسەندکراو لەلایەن هەموو لایەنە عێراقییەکانەوە، کە لەلایەن تورکیاشەوە پەسەند بێت، ئەوا بۆ تورکمانەکانیش گرنگدەبێت، کە مانەوەیان وەکو کەمینەیەکی بچوك بە بوونی هاوپەیمانییێکی نیشتمانی و کەمکردنەوەی گرژی و ئاڵۆزییە نەتەوەییەکان لە ناوچە زۆر و فرەڕەگەزەکاندا بەندە.

کەرکوکی فرەڕەگەز پێویستیشی بە چارەسەرێکی فرەڕەگەز هەیە

چارەسەرکردنی بارودۆخی کەرکوك و ڕێکخستنی دەسەڵاتی ناوخۆی یەکێکە لە هەرە ئاڵۆزترین کێشەکان(182). زۆرێك لە کەرکوکییەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن، کە کەرکوك وەکو شارێکی فرەڕەگەز پێویستیشی بە چارەسەرێکی فرەڕەگەز هەیە(183). هەروەکو گروپی قەیرانەکان لە ڕاپۆرتێکی پێشویدا پێشنیازیکردبوو، کە یەکێك لە یەکلاییکردنەوە چاوەڕوانکراوەکان بۆ کەرکوك ئەوەیە، کە بکرێتە پارێزگایەکی سەربەخۆ و لەلایەن حکومەتی فیدراڵیەوە بەڕێوەببرێت، بەڵام پەیوەندی فیعلی لەگەڵ حکومەتی هەرێمی کوردستاندا هەبێت، یاخود بکرێتە هەرێمێکی یەك پارێزگایی (بەپێی

دەستور) لەگەڵ بەهێزکردنی دەسەڵاتەکانی(184). سەرەڕای ئەمەش، لە هەر سەودایەکی گشتگیردا ئەگەری لکاندنی کەرکوك بە هەرێمی کوردستانەوە پێویستە بەکراوەیی بهێڵرێتەوە ئەویش لە ڕێگەی میکانیزمێکی نەخشە بۆدارِێژراو بۆ دیاریکردنی بارودۆخی ناوچەکە لەدوای ماوە کاتیەکە، کە دەرهاویشتەی حەساسیاتەکانی کوردە. لە ڕابردوشدا گروپی قەیرانەکان بیرۆکەی(10) ساڵی پێشنیازکردبوو(185). زۆرێك دەنگ لەنێوان هەڵبژێردەی کوردیدا بەرزبوونەتەوە، کە چۆن داکۆکی لە چارەسەرێکی وەها دەکرێت دەربارەی کەرکوك، هەرچەندە ئەوان لە کۆتاییدا دڵنیان لە لکاندنی کەرکوك بە هەرێمی کوردستانەوە(186).

لەو ماوە کاتیەدا پێویستە دەسەڵاتەکان لەنێوان گروپە سەرەکییەکانی کەرکوکدا دابەشبکرێت. ئەمە بنەمایەکە هەمووان لەسەری پێکهاتون(187). بەرەنگاربوونەوەکە بریتیە لە دۆزینەوەی هاوکێشەیەکی پەسەندکراو لەلایەن هەمووانەوە. هەروەك پێشتریش باسمانکرد کاتێك سەرۆك جەلال تاڵەبانی لە کۆتایی مانگی کانونی دووەمی 2008دا سەردانی کەرکوکی کرد، کە ئەوە بە سەردانێکی خاوەن مانای ڕەمزی و سیاسی گەورە درایە قەڵەم. ئەوەبوو کۆبوونەوەی لەگەڵ نوێنەرانی سەرجەم لایەنەکاندا کرد و تەئکیدی لەوە کردەوە، کە دامەزراندن بۆ پۆستە ئیداریە گەورەکان بەپێی هاوکێشەی ڕێژەی سەدی دەبێت (32-32-32-4%) لەنێوان عەرەب، کورد، تورکمان و مەسیحییەکاندا. حکومەتی هەرێم

پێشتر ڕەزامەندی لەسەر ئەم ڕێژەیە دەربڕی بە ناوی ئەنجومەنی شاری کەرکوك (188)، بەڵام سەبارەت بە ئەنجومەنی پارێزگا ڕەتیکردەوە، کە ئێستا کورد لەو ئەنجومەنەدا زۆرینەیە. عەرەب و تورکمانەن لەلای خۆیانەوە، بەپێی مادەی(23)ی یاسای ئەیلولی 2008 بۆ هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگاکان، هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی پارێزگایان ڕەتکردەوە، بەڵام لیژنەیەك هەڵدەستێت بە پێشکەشکردنی چەند ڕاسپاردەیەکی بنیادنراو لەسەر پێکهاتن لەسەر شێوەی هەڵبژاردنەکانی پارێزگای کەرکوك.

ڕێگەچارەی یەکلاییکردنەوەی کێشەکان لەوانەیە لەنێوان هەڵبژاردنەکان و ڕێوشوێنەکانی دابەشکردنی دەسەڵاتەکاندا شتێکی تر بگرێتەخۆ: گردبوونەوە ئینتخابییەکانی هەر گروپێك بۆ دانانی ژمارەیەکی جێگیر لە کورسییەکان(189)، لەگەڵ ژمارەیەك کورسی تر کە ڕوی لە کوردەکان زیاترە. بە ڕاستیش ئەم شێوازە هەڵبژاردنە پشتبەستوە بە پشکەکان داننانە بە دەسەڵاتی سیاسی و دیمۆگرافی کورد، بەبێ ئەوەی زۆرینەی ڕەهایان پێبدرێت، لە کاتێکدا ڕێگە بە مەسیحییەکان دەدرێت پارێزگاری لە دەنگەکان بکەن: یان "24 بۆ عەرەب، 24 بۆ تورکمان، 48 بۆ کورد، 4 بۆ مەسیحییەکان"، یان"8-46-23-23"(190). سەبارەت بە ئاستەکانی تری پارێزگاکە (پۆستە جێبەجێکارییەکان، کورسیەکانی ئەنجومەنی قەزا و ناحیە و شار، هەروەها بۆ وەرگرتنی پۆستە ئیداریە پێشکەوتوەکان، هاوکێشەی

"32-32-32-4"جێبەجێدەکرێت. بەشێوەیەکی گشتی ئەو ئاڵۆوێرە گەورەیە بەشێوەیەکی بنەڕەتی دەبێتە پێکهاتنی "نەوت بەرامبەر بە زەوی"، واتا پێویستدەکات لەسەر حکومەتی هەرێمی کوردستان کە دەستبەردانی داواکردنی پارێزگای کەرکوك بێت یان دوایبخات، لە بەرامبەر مافپێدانی لە بەڕێوەبردنی پیشەسازی نەوت و غازی خۆی و هەناردەکردنی ئەوە لێی بەرهەمدێنێت، ئەوەش ئەم ڕەگەزانەی خوارەوە دەگرێتەوە:

- زەوی: نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق هەڵدەستێت بە ئاڕاستەکردنی ڕێوشوێنەکانی دیاریکردنی هێڵە پانەکانی سنورەکانی ناوخۆی هەرێمی کوردستان، ئەویش لە ڕێگەی دانانی چەند ڕاسپاردەیەکی دیاریکراو بۆ حکومەتی فیدراڵی بۆ دابەشکردنی قەزا و ناحیەکانی هەر پارێزگایەك لە هەرێمی کوردستان، یاخود پارێزگاکانی ئێستای بە پشتبەستن بە هەمان ئەو پێوەرانەی لە قۆناغی پێشنیازکراوی یەکەمدا لە 5ی حوزەیرانی 2008 بەکاریهێناون. بەوجۆرەش کەرکوك پارێزگایەکی سەربەخۆ دەبێت، یان هەرێمێکی یەك پارێزگایی دەبێت، کە لەسەر چەند بنەمایەکی قۆناغ بە قۆناغ بۆ ماوەی (10)ساڵ دیاریدەکرێت. لە ماوەی ئەم قۆناغەدا دەسەڵاتەکان دابەشدەکرێن و بە یارمەتی نەتەوە یەکگرتوەکانیش میکانیزمێك دادەمەزرێت لە پێناو دیاریکردنی بارودۆخی کۆتایی پارێزگاکە. لەسەر حکومەتی فیدراڵی پێویستە ڕاسپاردەکانی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان وەکو پێشنیازێك بۆ قبووڵکردن

یان ڕەتکردنەوەی ڕیفراندۆمێکی گشتی لە ناوچە پەیوەندیدارەکان و بۆ جێبەجێکردنی بخاتەڕو، ئەگەر و کەی ڕەزامەندی لەسەر دەربڕدرا بە گونجاندن لەگەڵ مادەی(140)ی دەستور.

- سەرچاوەکان: پەڕلەمان ڕەزامەندی دەردەبڕێت و دەسەڵات یاسای نەوتی فیدراڵی دەردەکات لەگەڵ (هاوشێوەکەی، یاسای دابەشکردنی داهاتەکان) کە پەرەپێدانێکی یەکسان بۆ هەموو غاز و نەوتی عێراق دەستەبەردەکات بە هەرێمی کوردستانیشەوە، داربڕینی ڕەزامەندی لەسەر یاسای نەوت و غازی کوردستان، هەروەها داننان بە مافی حکومەتی هەرێم بۆ بەڕێوەبردنی کێڵگەکانی و هەناردەکردنی نەوت و غازەکەی.

- دەسەڵاتەکان: گواستنەوەی دەسەڵاتەکان بۆ هەرێمی کوردستان، هەروەکو لە دەستوری 2005دا ئاماژەپێکراوە، وەکو خۆی دەمێنێتەوە.

- دەستور: دەستوری عێراق هەمواردەکرێت بۆ جێبەجێکردنی ئەو یەکلاییکردنەوانەی لە سەرەوە باسکراون سەبارەت بە زەوی و سەرچاوەکانی داهات، سەرەڕای بارودۆخی کەرکوك و پێکهاتنی هەموو لایەنەکان لەسەر دواخستنی بۆ ماوەی (10)ساڵ و پێکهێنانی ئەو هەرێمە فیدراڵییانەی، کە دەکەونە باشوری هەرێمی کوردستان، هەروەها دیاریکردنێکی دەستوریانە بۆ قەبارەی ئەو هەرێمانە بە(3)پارێزگا جگە لە بەغدا، کە وەك پایتەختی عێراق دەمێنێتەوە"(191).

- یارمەتی نێودەوڵەتی: ئەنجومەنی ئاسایش ڕاسپاردەکانی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق تەبەنی دەکات، سەرەڕای بڕیارەکانی حکومەتی فیدراڵی کە پەیوەندییان بەو بڕگانەی سەرەوە هەیە.

- پەیوەندییەکانی نێوان تورکیاو حکومەتی هەرێمی کوردستان: حکومەتی هەرێم هەڵدەستێت بە دیاریکردنی جموجووڵی گەریلاکانی پارتی کرێکارانی کوردستان لەناو هەرێمدا، هەروەها بە داماڵینی چەکی دەستی چەکدارەکانی لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی هەرێم و ڕێگەش لە بەکارهێنانی زەوی هەرێم وەکو بنکەیەك بۆ هێرشکردنی چەکدارانە لەناو تورکیا دەگرێت(192). تورکیاش هەڵدەستێت بە دانانی چەند پردێکی نیزامی لەگەڵ حکومەتی هەرێم، لەگەڵ دانانی سیاسەتێکی ئابوری گونجاو بۆ سنورە کراوەکانی لەگەڵ عێراق (بە کرداریی هەرێمی کوردستان)، هەروەها هاندانی وەبەرهێنان لەلایەن کۆمپانیاکانیەوە لە هەرێمی کوردستان و ڕێگەدان بە حکومەتی هەرێم تا نەوت و غازەکەی بەرەو بەندەری جیهان لەسەر دەریای سپی ناوەڕاست هەناردەبکات.

- هەڵبژاردنەکان: ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکانی پارێزگا بەپێی یاسای هەڵبژاردنی پارێزگاکان لە ئەیلولی2008 و یاسای31ی کانونی دووەمی 2009. هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوك لە دوای دانانی مەرجەکان هەڵبژاردن بەپێی یاسایەکی جیا و دانانی ڕێوشوێنەکانی

دابەشکردنی دەسەڵاتەکان و پۆستە سەرەکییەکان بەڕێوەدەچێت، وەك بەشێك لە ڕێوشوێنەکانی نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان بەپێی مادەی 23 لە یاسای هەڵبژاردنی پارێزگاکان.

- دابەشکردنی دەسەڵاتەکانی کەرکوك: پۆستە تەنفیزیە باڵاکان وەك (پارێزگار، جێگری پارێزگار)، پۆستە ئیدارییەکان وەك (بەڕێوەبەرە گشتییەکان و جێگرەکانیان)، پۆستە نیمچە تەشریعییەکان وەك (ئەنجومەنی قەزا و ناحیە و شارەکان) لەنێوان عەرەب، تورکمان، کورد و مەسیحییەکان بەپێی هاوکێشەی ڕێژەی سەدی (%4-32-32-32) دابەشدەکرێت. کورسییەکانی ئەنجومەنی پارێزگاش بەگوێرەی هاوکێشەی ڕێژەی سەدی، یان بەپێی (4-48-24-24) یان (8-46-23-23) بەر لە هەڵبژاردنەکان دابەشدەکرێن، هەڵبژاردنەکەش پێویستە لەناو هەر گروپێکدا بۆ ئەو کورسیانە بکرێت کە بۆ هەریەکێکیان دانراوە.

ئاڵووێرە گەورەکە و ڕۆڵی ئەمەریکا

ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ڕۆڵێکی گەورە دەگێڕێت لەپێناوی ئەوەدا، کە هاوکێشەی ئاڵووێرە گەورەکە بکاتە شتێکی ڕاستەقینە، بۆیە پێویستە زیاتر بجولێت نەك بە تەنها هاوکاریکردنی هەوڵەکانی نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان و بوونی پەیوەندی لەگەڵ سەرجەم لایەنە پەیوەندیدارەکان، کە بە فاکتەرە پێویستەکانی چارەسەرکردنی کێشەکانی دەداتە قەڵەم،

وەکو دانوستان دەربارەی ئاستی بەرفراوانی گرنگیپێدانە سەرەکییەکان لە دەسەڵات و سەرچاوە و زەویەکاندا، تا کۆتایی هەموو مەسەلەکان. ئەمەش وا پێویستدەکات ئاماژەیەکی ڕون و ئاشکرا بۆ سەرکردە کوردەکان بگرێتەخۆ، بەوەی کە واشنتۆن پاڵپشتی داواکارییەکەیان دەکات بە لکاندنی کەرکوك، لەباتی ئەوەش ئامادەیی دەبێت بۆ دانانی چەند ڕێوشوێنێکی ئەمنی گونجاو بۆ هەرێمی کوردستان، ئەگەر بێتو سەرکردە کوردەکان بەلانیکەم ڕازیبن بە دواخستنی داواکردنی کەرکوك لەم قۆناغەدا. کۆسپ و گرفتە دژەکان بۆ ئاڵووێرە گەورەکە زۆر گەورەن، حزبە عێراقییەکان هەڵوێستی دور لە یەکیان دەبێت، هەروەها فاکتەری ئامادەشیان هەیە بۆ تێکدانی باری سەقامگیری.

سیاسەتی واشنتۆن لەماوەی نیوەی یەکەمی 2009دا سیاسەتێکی ئینتیقالی دەبێت، واتا کە ئیدارەی نوێ دەسەڵات وەردەگرێت و خۆی نزیکدەکاتەوە. عێراق بەناو دوو پەیڕەوی هەڵبژاردنی شەرمەزارکەردا بە درێژایی ساڵەکە تێدەپەڕێت: هەڵبژاردنی پارێزگاکان لە 31ی کانونی دووەمی 2009 و هەڵبژاردنی پەرلەمان پێش کۆتایی 2009. پێکەوەلکاندنی ئەنجومەنەکانی سەحوە لەناو دەزگا ئەمنی و بیرۆکراتییەکاندا جێگەی گومانە و وەلائەکانیشیان جێگەی دڵنیابوون نییە. بارودۆخی ساغنەکراوەی کەرکوك وەك بڵێسەیەك دەمێنێتەوە بۆ هەڵایسانی پەرتبوون و ناکۆکییەکان لەنێوان کوردەکان و ناسیۆنالیستە عەرەبەکاندا، کە بەندە بە دەستگرۆیی

هەریەکێکیان بە هەنگاوە تاکڕەوییەکانیەوە، ئیتر ئایا لە ڕێگەی مانۆڕە سەربازییەکانەوە بێت یان لە ڕێگەی ئیمزاکردنی گرێبەستە نەوتییەکان یان هەڵکەندنی بیری نەوت لە هەر شوێنێکی ناو زەویە کێشە لەسەرەکان بێت. ئەم کۆسپانە خۆیان ناگرن، بەڵکو کاتێکی کەم لەبەردەستدایە بۆ لەدەستدانی. دەکرێت هەوڵدانەکانی ئێستا سەرکەوتونەبن بۆ گەیشتن بە ڕێککەوتنێك لەسەر یاسای نەوت و یاسا پەیوەندیدارەکانی تریش، ئەمە سەرەڕای پێداچوونەوەی دەستوری، کە بەسەر هەوڵدانەکاندا جێبەجێدەبێت بۆ دیاریکردنی بنکەیەکی کردەیی و بەکۆمەڵی ڕێوشوێنەکانی دابەشکردنی دەسەڵاتەکان لە کەرکوك. لە هەمانکاتیشدا پێگەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا بەرەو کەمبوونەوە دەچێت لەکاتێکدا، کە هێزەکانی لە عێراقدا دەست بە پاشەکشەکردن دەکەن.

دەرئەنجامەکان

دانوستانە قورسەکان دەربارەی یاسای هەڵبژاردنی پارێزگاکان لە تەمموز و ئەیلولی 2008دا، تەنها دوایین ئاماژەیە سەبارەت بە مەرکەزییەتی کێشەی کەرکوك. وەك کەمینەیەك لە عێراقدا، کوردەکان هەستاون بە فەراهەمکردنی هەموو میکانیزمە یاسایی و دامودەزگاییەکان بۆ ئاسانکردنی پرسی داواکردنەوەی کەرکوك. لەگەڵ ئەمەشدا لە زاڵبوونیان بەسەر ناکۆکییەکاندا شکستیانهێنا. ئەنجامەکەش هەڵوێستێکی سیاسی هەڵچوو بوو، کە یەکسەر دەبێتەهۆی ناسەقامگیری، سەرباری ئەو گۆڕانکارییانەی، کە خانەقین لە مانگەکانی ئاب و ئەیلولدا بەخۆیەوە بینی، لەوانەشە مەترسیدارتریش بێت و بەرپەرچی بنەماکانی سیستمی دوای ساڵی 2003 بداتەوە. ململانێ لەسەر زەویە لە ئەنجامی ململانێیەکی کوردی عەرەبییەوە هەڵقوڵاوە، کە ڕەگی مێژویی هەیە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی دامەزراندنی دەوڵەت پێش کەمتر لە سەدەیەك لەمەوبەر، کەوا پێویستدەکات بەشێوەیەك لە شێوەکان چارەسەربکرێت لە ڕێگەی جڵەوگیرکردنی یان لە ڕێگەی هێزەوە.

بناغەی ئەمە ململانێیە لەنێوان کێبڕکێی ناسیۆنالیستی و ململانێ لەسەر ناوچە هاوسێکان کە هەردوولایان دەڵێن گوایا ئەو ناوچانە لەسەر بنەمای بوونی دیمۆگرافی و مێژویی بنیادنراوە زیاتر لەوەی کە هەر

سنورێکی جێگیر بێت کە هەرگیز بوونی نەبووە. ئەمڕۆ پێویستە ئامانجەکە پێکهاتن و پێکەوەژیانێکی بونیادنراو بێت لەسەر دانوستان و لە دەستوریشدا جێگیرکراو بێت، هەروەها پێویستە ئەوە لە ڕێگەی ڕیفراندۆم و بوونی چەند گرەنتییێك لەلایەن کۆمەڵگەی نێودەوڵەتییەوە پەسەندبکرێت. لەبارچوونی دانوستانەکان لەبارەی یاسای نەوت و یاسا پەیوەندارەکانی ترەوە و مەسەلەی فیدراڵی و پێداچوونەوەی دەستور، سەرباری ئەو گرژییە هەڵچوانەی لەناو زەویە کێشە لەسەرەکاندا هەیە وەك خانەقین، ئەوە نیشاندەدات کە پێویستە ئەو دانوستانانە ڕێڕەوی خۆیان بگۆڕن لە خانەی جەختکردن لەسەر کێشە لێکجیاکان بەرەو ئاڵووێرە گەورەکە. بەراوردکردنێکی گشتگیر پێویستی بە چەند دەستبەرداربوونێکی بە ئازار هەیە لە لایەنە سەرەکییەکانەوە، بە تایبەتیش عەرەب و کوردەکان، ئەوانەی کە ناتوانن ئەو بەڵێنانە بەدیبهێنن، کە بە جەماوەری دەنگدەریان داوە. هەروەها پێویستی بە تێپەڕاندنی مەترسییەکان و قوڵی نەبوونی متمانە هەیە. هەروەکو بەرپرسێك لە حکومەتی هەرێمی کوردستان وتی: "زەویە کێشە لەسەرەکان و سەرچاوە کانزاییەکان بەشێکە لە کێشەی نیشتمانیمان، بۆیە ئێمە ڕێگەچارەی ئاشتیانەمان لە ڕێگەی دیالۆگەوە پێباشترە، بەڵام ناتوانین چەپڵە بە دەستێك لێبدەین. بارودۆخی عێراق زۆر ئاڵۆزە و سەرکردە عەرەبەکانیش کێشەی تایبەتی خۆیان هەیە. ئەگەر عێراق سەقامگیر بوو، ئیتر عەرەب بیر لەچی دەکاتەوە؟. لەڕوی مێژووییەوە

عەرەب هەرچەندێك لاوازبووبن ئەوا لەگەڵ کوردەکاندا پێکهاتون، بەڵام کاتێك هێزیان پەیدا کردوەتەوە ڕێککەوتنەکانیان هەڵوەشاندۆتەوە، بۆیە تەنانەت ئەگەر کۆمەڵی نێودەوڵەتیش ئەمڕۆ پشتیوانیمان لێبکات، هێشتا ترس هەر بوونی هەیە"(193).

ئەو ئاستەنگەی ڕوبەڕوی لایەنەکان بووەتەوە بریتیە لە ڕازیبوون لەسەر شێوازێکی تەواوکار، کە هەموو ئەو مەسەلە سەرەکیانە بگرێتەخۆ، کە مەترسییەکانیان دادەمرکێنێت. ئاڵووێرە پێشنیازکراوە گەورەکە لەم ڕاپۆرتەدا ئامانجی گەیشتنە بە ئامانجێکی ئاوەها، هەروەها دەشکرێت ببێتە هەنگاوێکی گرنگ بۆ بونیادنانی سەقامگیری دەوڵەتی عێراق. ئەگەرهات و وتووێژەکانی تایبەت بە ئاڵووێرەکە شکستیانهێنا، ئەوا هەموو هەنگاوە ئاشتیخوازی و تەشریعییەکان کە لە ڕێگەی هەڵبژاردنە دوو سەرەییەکانی 2009وە گیراونەتەبەر پوچەڵدەبنەوە و جارێکی تر توندوتیژی جێگەی سیاسەت و دانوستانەکان دەگرێتەوە.

کەرکوك، برۆکسێل- 28ی تشرینی یەکەمی 2008

کورتەیەك دەربارەی گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی (INTERNATIONAL CRISIS GROUP)

گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی، ڕێکخراوێکی سەربەخۆی ناحکومیی قازانجنەویستە. لە هەر پێنج کیشوەرەکەدا نزیکەی (135) کەس لەخۆدەگرێت، کە لە ڕێگەی دیالۆگ و شیکار و لێکدانەوە مەیدانییە ئاست باڵاکاندا کاردەکەن، بە مەبەستی ڕێگەگرتن لە ڕودانی ململانێ مەترسیدارەکان و کارکردن بۆ چارەسەرکردنیان. مەنهەجی کاری گروپی قەیرانەکان پشت بە توێژینەوەی مەیدان دەبەستێت. تیمەکانی پێکهاتو لە توێژەرانی سیاسی لەو وڵاتانەدا بڵاوبوونەتەوە، کە مەترسی هەڵگیرسانی ململانێ و ناکۆکی توندوتیژ، یان مەترسی هەڵکشان و سەرهەڵدانەوەی ململانێکان بەخۆیانەوە دەبینن. پاڵپشت بە زانیاری و هەڵسەنگاندنە مەیدانییەکان، گروپی قەیرانەکان ڕاپۆرتی شیکاری پێشکەشدەکات، کە ڕاسپاردەی پراکتیکی ئاڕاستەکراو بۆ گەورە داڕێژەرانی بڕیاری نێودەوڵەتی دەگرێتەخۆ. هەروەها گروپی قەیرانەکان گۆڤاری (کرایسس ووچ) بڵاودەکاتەوە، کە گۆڤارێکی مانگانەیە و لە (12) لاپەڕە پێکهاتوە و زانیاری نوێ و باوەڕپێکراو دەربارەی ڕێڕەوی مەسەلەکان لە سەرجەم بارودۆخە ناکۆك و ململانێ گرنگەکان پێشکەشدەکات، واتا ئەو ناکۆکیانەی کە ئەگەری سەرهەڵدانیان هەیە لە سەرتاسەری جیهاندا.

ڕاپۆرتەکانی گروپی قەیرانەکان و کورتەی ڕاپۆرتەکانی

لەسەر ئاستێکی فراوان و لە ڕێگەی پێگەی ئەلیکترۆنی و وێنە چاپکراوەکانەوە بڵاودەکرێنەوە بەسەر لێپرسراوانی وەزارەتەکانی دەرەوە و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکاندا، لە هەمانکاتیشدا لە ڕێگەی پێگەی ڕێکخراوەکە لەسەر تۆڕی ئینتەرنێت دەستدەکەوێت: WWW.CRISIS GROUP.ORG

گروپی قەیرانەکان لە چوارچێوەی هاوکاریکردنێکی توندوتۆڵ لەگەڵ حکومەتەکان و لایەنە کاریگەرەکاندا کاردەکات، وەکو هۆیەکانی ڕاگەیاندن، بۆ ئەوەی تیشکبخەنەسەر لێکۆڵینەوەکانی بۆ هەر قەیرانێك و بە ئامانجی پەیداکردنی یارمەتی بۆ ئەو سیاسەتانەی کە پێشنیازیان دەکات، بەڵام ئەنجومەنی بەڕێوەبردنی گروپی قەیرانەکان، چەند کەسایەتییەکی دیار لە بوارەکانی سیاسەت، دیبلۆماسیەت، کار و ڕاگەیاندن دەگرێتەخۆ، بۆیە بەشدارییەکی ڕاستەوخۆی هەیە لە ڕاکێشانی سەرنجی گەورە داڕێژەرانی سیاسەت لە سەرتاسەری جیهاندا بۆ ناوەرۆکی ڕاپۆرت و ڕاسپاردەکانی. سەرۆکایەتی ئەنجومەنی بەڕێوەبردنی گروپی قەیرانەکان دابەشبووە لەنێوان هەریەك لە (کریستۆفەر پاتن)، کۆمیساریای پێشوی پەیوەندییەکانی دەرەوە لە یەکێتی ئەوروپا و جێگری یەکەمی سەرۆکی کۆمپانیای بۆینگ و ڕاوێژکاری پەیوەندییەکانی دەرەوە و باڵیۆزی ئەمریکی پێشو (تۆماس پیکرینگ). سەرۆك و بەڕێوەبەری یەکەمی جێبەجێکاری گروپی قەیرانەکان

هەر لە کانونی دووەمی 2002، (گاریس ئیڤانز) وەزیری دەرەوەی پێشوی ئوسترالیایە.

بارەگای سەرەکی گروپی قەیرانەکان لە(برۆکسێل)ە، بەڵام نوسینگە پڕوپاگەندەییەکانی لە واشنتۆنی پایتەختی ئەمەریکایە و (لەوێ قەوارەیەکی یاساییان هەیە)، لە نیویۆرك و لەندەن و مۆسکۆش بوونیان هەیە. ئێستا ڕێکخراوەکە لە ڕێگەی (11) نوسینگەی مەیدانیەوە بەڕێوەدەبرێت، ئەوانیش لە(عەممان، بیشکك، بۆگۆتا، قاهیرە، داکار، دۆشەنبێ، ئیسلام ئاباد، جاکارتا، کابول، نایروبی، بریتۆریا)ن. توێژەرەکان لە زیاتر لە (50) وڵات و ناوچەدا کاردەکەن، کە لە (4) کیشوەری جیهاندا بەدەست قەیرانەکانەوە گیرۆدەبوون. لە ئەفریقیاش، وڵاتانی وەك چاد، کۆماری ئەفریقیای ناوەڕاست، بۆرۆندی، ساحلی عاج، کۆماری کۆنگۆی دیموکراتی، ئەریتریا، ئەسیوپیا، غینیا، کینیا، لیبیریا، ڕواندا، سیرالیۆن، سۆماڵ، سۆدان، ئۆگەندا و زیمبابۆی دەگرێتەوە. لە کیشوەری ئاسیاش: ئەفغانستان، بەنگلادیش، ئەندۆنیزیا، کشمیر، کازاخستان، قەرغیزستان، میانمار، نیپاڵ، کۆریای باکور، پاکستان، فلیپین، سریلانکا، تاجیکستان، تایلاند، تەیمور، تورکمانستان و ئۆزبەکستان دەگرێتەوە. بەڵام لە ئەوروپا ئەم وڵاتانە دەگرێتەوە: ئەرمینیا، ئازەربایجان، بۆسنیا، هەرسك، قوبروس، جۆرجیا، کۆسۆڤۆ، سربستان و تورکیا. لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستیشدا لە ناوچەی باکوری ئەفریقیاوە تاوەکو ئێران دەگرێتەوە. لە ئەمەریکای لاتینیش کۆڵۆمبیا، ناوچەی ئالاند و هاییتی دەگرێتەوە.

گروپی قەیرانەکان لەڕێگەی کۆمەك و بەخشینی حکومەتەکان و دامودەزگا خێرخوازییەکان و کۆمپانیاکان و تاکەکانەوە پارەداردەکرێت. لە ئێستاشدا، هەموو ئەم لایەن و دامودەزگا حکومیانەی خوارەوە کۆمەکی گروپی قەیرانەکان دەکەن:

ئاژانسی گەشەپێدانی نێودەوڵەتی ئوستراليا، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی یەکێتی ئوستراليا، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی بەلجیکا، وەزارەتی کاروباری دەرەوە و بازرگانی نێودەوڵەتی کەنەدا، ئاژانسی گەشەپێدانی نێودەوڵەتی کەنەدی، سەنتەری کەنەدا بۆ توێژینەوەی گەشەپێدانی نێودەوڵەتی، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی چیك، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی هۆڵەندا، یەکێتی ئەوروپا (کۆمیسارياى ئەوروپی)، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فینلەندە، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فەڕەنسا، وەزارەتی دەرەوەی ئەڵمانیا، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێرلەندە، ئاژانسی ژاپۆنی بۆ هاریکاری نێودەوڵەتی، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی میرنشینی لیخنشتاین، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی لۆکسەمبۆرگ، ئاژانسی پەرەپێدانی نێودەوڵەتی نیوزیلەندە، دەوڵەتی قەتەر، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی دانیمارك، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی شانشینی نەرویج، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی سوێد، وەزارەتی فیدراڵی کاروباری دەرەوەی سویسرا، نوسینگەی کاروبارەکانی دەرەوە و کۆمۆنوێلس لە شانشینی یەکگرتوی بەریتانیا، وەزارەتی گەشەپێدانی نێودەوڵەتی لە شانشینی یەکگرتو، ئاژانسی گەشەپێدانی

نێودەوڵەتی لە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا و وەزارەتی کاروباری دەرەوەی تورکیا. کۆمەکبەخشەکانی کەرتی تایبەت و دامەزراوەکانیش بریتین لە:

سپۆنسەرەکانی سندوقی دڵنیایی دوارۆژ، دامەزراوەی کارنیجی لە نیویۆرك، دامەزراوەی کۆمبتۆن، دامەزراوەی بنەماڵەی غاندی، دامەزراوەی فۆرد، دامەزراوەی دارا ئینترناشیۆناڵ، دامەزراوەی بیڵ و میلیندا گێتس، دامەزراوەی ولیام و فلۆرا هیویلت، سندوقی هانت ئەڵتەرناتیڤ، دامەزراوەی کۆریا، دامەزراوەی جۆن و کاترین ماك ئارسەر، سندوقی مۆریا، دامەزراوەی چارلز ستیوارت مۆت، دامەزراوەی ئۆپن سۆسایتی، دامەزراوەی دێڤیدو لۆسیل باکارد، سندوقی بلاوشیرز، یەکێتی زیگرید ڕۆزینگ، دامەزراوەی پرۆفیکتیمز، دامەزراوەی ڕادکلیڤ و یەکێتی فیفا.

پەراوێزەکان:

1. زمانی ئەم ململانێیە بە کێڵگەیەکی ڕاستەقینەی مین دادەنرێت. بۆ نموونە کوردەکان هەوڵەکانیان خستووەتەگەڕ بۆ بەدەستهێنانەوەی ئەو خاکانە، بەڵام جگە لە کوردەکان پێیانوایە کە داوای کوردەکان چوونیەکە لەگەڵ ویستی لکاندنی ئەو خاکانە بە هەرێمی کوردستانەوە. کوردەکان زاراوەی (جێی مشتوومڕ)یان بەلاوە پەسەندە، بەڵام جگە لە کوردەکان پێیانوایە ئەو خاکەی کە کێشەدار و جێی مشتوومڕە، هۆکارەکەی ئەوەیە کە کوردەکان داوای دەکەن.

2. عێراق خاوەنی ڕەشنووسی (4)یاسایە کە سەرجەمیان مەرجە ئایندەییەکانی بەڕێوەبردن و پەرەپێدانی یەدەگی نەوت و غازی عێراق و دابەشکردنی داهاتەکانیان دیاریکردووە. گرنگترینیان ڕەشنووسی (چوارچێوەی تەشریعی تایبەت بە نەوت) ە، کە لە دواییدا دەبێتە یاسای نەوت، ئەو یاسایەی کە سیاسەتی پەرەپێدان و بنەما سەرەکییەکانی پێکدەهێنێت. بەپێی وێنە بڵاوکراوەکانی، ئەنجومەنێکی فیدراڵی بۆ نەوت و غاز بە ناوی (FOGC) پێکدەهێنرێت کە بە قەوارەیەکی بەهێز و خاوەن بڕیار و بە نوێنەری کۆمەڵگەی عێراقی دەژمێردرێت.

3. ئەنجومەنی فیدراڵی نەوت و غاز سەرجەم پلانەکان و سیاسەتی نیشتمانی کەرتی نەوت دادەڕێژێت و دەسەڵاتی پێداچوونەوەی بە گرێبەستەکاندا دەبێت. یاساکەش پێوەرەکانی گرێبەستەکان دەستنیشان دەکات، لەوەش گرنگتر ڕێگە بەبەشداری بیانی لە کەرتی نەوتدا دەدات بەپێی چەند مەرجێکی گونجاو لەناو گرێبەستەکاندا، لەگەڵ پارێزگاریکردنی لە دەسەڵاتی حکومەتی فیدراڵی. بەلانیکەم لەم ڕەشنووسەی ئێستادا، دەسەڵات دەداتە حکومەتی پارێزگا و هەرێمەکان هەروەك حکومەتی هەرێمی کوردستان، بۆ بەستنی سەودا تایبەتییەکانیان لە چەند بارێکی دیاریکراودا، سەرەڕای ئەوەی کە داهاتەکان و کۆنترۆڵکردنی تەواو لەو بارەیەوە، فیدراڵی دەبێت.

4. لەژێر ڕەشنووسی یاسای دابەشکردنی داهاتەکاندا، حکومەتی فیدراڵی هەڵدەستێت بە کۆکردنەوە و دابەشکردنی هەموو داهاتەکان لەگەڵ لەبەرچاو گرتنی ئەولەویەتە نیشتمانییەکانی وەك بەرگری و کاروبارەکانی دەرەوە کە پێویستە پێش هەموو لایەك بودجەیان بۆ دیاری بکرێت، ئەوەکەی تریش بەسەر ئەو هەرێم و پارێزگایانەدا دابەشدەکرێت کە بەشێك نین لە هەرێمێکی تر بەپێی دانیشتوان. هەرێمی کوردستان بە پشتبەستن بە سەرژمێریەکی ئایندەیی 17%ی خۆی وەردەگرێت. دوو ڕەشنووسەکەی تری یاساکان، وەزارەتی نەوت ڕێکدەخەنەوە و کۆمپانیای نەوتی نیشتمانی عێراقی (INOC) دادەمەزرێنن.

5. بۆ گفتوگۆکردن بڕوانە ڕاپۆرتی گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی بۆ خۆرهەڵاتی ناوەڕاست ژمارە (75)، عێراق لە دوای زیادکردنی ژمارەی هێزەکانی ئەمریکا (دووەم): پێویستی بە ستراتیژێکی سیاسی تازە – 30 نیسانی 2008

6. بڕوانە نەخشەی پاشکۆ(ب). دەکرێت پارێزگای سلێمانی بۆ زیاد بکرێت، سەرەڕای ئەوەی کە لە دەستووردا وەك بەشێك لە هەرێمی کوردستان باسی لێوەکراوە، بەڵام چەند ناوچەیەك دەگرێتەخۆ کە لە بنەڕەتدا لەسەر پارێزگای کەرکوکە. سەرکردە کوردەکان دەیانەوێت بیانخەنەوە سەر کەرکوك لە پێناوی زۆرکردنی ئەو دەرفەتەی هەیە بۆ لکاندنی کەرکوك بە هەرێمی کوردستان لە ڕێگەی ڕیفراندۆمەوە.

7. سەرباری ئەمەش ئەو ناوچانە پێکهاتەیەکی بەرفراوانی ئایینەکانی تێدایە وەك (موسوڵمانەکان بە شیعەو سونەوە، ئێزدییەکان، مەسیحییەکان (ئەرسۆدەکس و کاسۆلیك).

8. کوردەکان هەمیشە دەیڵێنەوە "خاکە کێشە لەسەرەکان لەڕووی مێژوویی و جوگرافییەوە بەشێکن لە کوردستان"- چاوپێکەوتنی گروپی قەیران – هەرێمی کوردستان و ناوچە کێشە لەسەرەکان حوزەیرانی 2008

9. "لە 2003 دەکرا زیاتر گوشار بکەین، بەڵام بڕیارماندا بە

ویستی خۆمان لە عێراقدا بژین. ئێمە عەرەب نین، بەڵام سەرەڕای ئەوەش بڕیارمانداوە ببینە بەشێك لەو عێراقەی کە ماوەیەکی دوورودرێژ دەیچەوساندینەوە، پێویستە ئەمە لەبەرچاو بگرن"- چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ (فەلاح مستەفا بەکر) سەرۆکی فەرمانگەی پەیوەندییەکانی دەرەوەی سەر بە نووسینگەی سەرۆك وەزیرانی حکومەتی هەرێمی کوردستان- هەولێر 29ی حوزەیرانی 2008.

10. بەڵگەیەك هەیە کە لە ساڵی2003دا ژمارەیەك لەو عەرەبانەی کە بە هاوردە ناودەبرێن، واتا ئەو عێراقییانەی کە لەسەر دەستی ڕژێمی پێشوو وەك بەشێك لە تەعریبکردن نیشتەجێکراون، لەلایەن هێزەکانی پێشمەرگەوە لە مانگی نیساندا دوورخراونەتەوە یان بەهۆی ترسانیان لە هەر کارێکی تۆڵەسەندنەوە شوێنەکەیان جێهێشتووە". بڕوانە پڕوپاگەندە لە ململانێدا: پێچەوانەی پاکتاوی ڕەگەزی لە باکووری عێراق – چاودێری مافەکانی مرۆڤ 2004.

11. سەرباری ئەمە تۆمەتبارکرنی بەردەوام هەبوو بەوەی کە پارتە کوردییەکان هەستاون بە داگیرکردنی موڵکی گشتی و تۆمارە گشتییەکانی لە ناوچە کێشە لەسەرەکان لەناوبردووە.

12. ئاساییکردنەوە بەلای کوردەکانەوە مانای ئەو ڕێوشوێنانەیە کە دەگرینەبەر بۆ پێچەوانەکردنەوەی ئەو گۆڕانکارییانەی کە بەسەر خاکە کێشە لەسەرەکاندا هاتووە لەمیانی پەیڕەوکردنی سیاسەتەکانی تەعریب لەسەر دەستی ڕژێمی پێشوو.

13. گرنگترینی ئەم ڕێوشوێنانە بریتییە لە گەڕانەوەی ئەو کەسانەی کە ناچارکراون بە جێهێشتنی ئەو ناوچانە کە زۆرینەیان کورد و تورکمانن، هەروەها ڕۆیشتنەوەی ئەو عەرەبانەی لەوێ نیشتەجێبوون (بە ویستی خۆیان یاخود بەپێی سەودا)، گەڕاندنەوەی موڵکەکان، گەڕانەوەی سنوورە ئیدارییەکانی ئەم ناوچانە بۆ پێش ساڵی 1968.

14. کوردەکان پێیانوایە کە ئەگەر ڕێك بە پێچەوانەی

تەعریبەوە کاربکرێت، ئەوا زۆرینەی دیمۆگرافی لە ناوچە کێشە لەسەرەکان بۆ ئەوانە، ئەوەش دەکرێت لەکاتی ڕیفراندۆمدا بگۆڕێت بۆ سەرکەوتنێك بۆ کورد.

15. لە حوزەیرانی 2006دا، کوردەکان پشتیوانی حکومەتی مالیکیان کرد (ئەو حکومەتەی کە لەئەنجامی هەڵبژاردنەکانی کانوونی یەکەمی 2005وە دروستبوو) پاشئەوەی کە بەرژەوەندییەکان لەبارەی کەرکوك و چەند مەسەلەیەکی ترەوە کۆکبوون.

16. مادەی (22) ئەو مەرجەی تیایە کە ئاساییکردنەوە لە ناوچە کێشە لەسەرەکاندا پێویستە لە 31ی ئاداری 2007 ئەنجامدرابێت، هەروەها سەرژمێری لە 31ی تەمووزی هەمان ساڵدا بکرێت و ڕیفراندۆمیش لە 30 تشرینی دووەمی 2007دا ئەنجام بدرێت. واتای کۆتایی پێشەکییەکە دەڵێت: "وەك پابەندییەك بەم دەستوورەوە کە پارێزگاری لە یەکێتی ئازادانەی دانیشتوان و خاك و سەروەری عێراق دەکات"، بەڵام کوردەکان ئەمەیان بە پابەند نەبوون لێکدایەوە.

17. بۆ نموونە جێبەجێ نەکردنی مادەی (140) دەبێتە هۆی زەمینە خۆشکردن بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەم یەکێتییە. لەم ڕاپۆرتەدا هاتووە کە "دەستوور پشتی بەستووە بە وێنەی ئەسڵی بە زمانی عەرەبی، کە لە پێگەی سەرۆکایەتی عێراق دەستدەکەوێت:

www.iraqipresidency.net، بەڵام وێنە ئینگلیزییەکی دەکرێت لەم پێگەیەدا دەستبکەوێت:

www.krg.org/articles/detail.asp، بەڵام وەرگێڕانی دەقەکە زۆر لاوازە.

18. وەرگێڕدراوی کارپێکراو لەم ڕاپۆرتەدا وەرگێڕانی گروپی قەیرانی نێودەوڵەتییە.

19. بڕوانە ڕاپۆرتی گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی - عێراق دوای زیادکردنی دووەمی هێزەکانی ئەمەریکا لاپەڕە(-27 28).

20. بیرۆکەکە وابوو ئەو پارتانەی نوێنەرایەتی گروپە سەرەکییەکان دەکەن ڕێکبکەون لەسەر دابەشکردنی دەسەڵاتەکان بە یەکسانی.

21. لەدوای هەڵبژاردنەکانی کانوونی دووەمی2005، لیستی برایەتی کەرکوك(کورد) لە کۆی (41)کورسی (26) لە کورسییەکانی ئەنجومەنی پارێزگای بەدەستەوەیە، (15) کورسیەکەی تریش(9) کورسی تورکمان و (6) کورسی هی عەرەبەکانە.

22. چاوپێکەوتنی گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی.

23. بڕوانە ناوەرۆکی بابەتی سەرەوە.

24. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ نوێنەرانی سیاسی تورکمان- عەممان 13ی ئایاری2008 .

25. عەواد ئەمین، ئەندامی ئەنجومەنی پارێزگا سەر بە حزبی زەحمەتکێشانی کوردستان لە 5ی تشرینی یەکەمی2008 "سەرکردە کوردەکان دان بەودا دەنێن کە لە نیسانی 2003 وە پۆستە تەنفیزیە باڵاکانیان لە کەرکوك گرتووە، بەڵام ڕازین بە قۆرخکردنی پۆستە مامناوەندییەکان لەلایەن عەرەب و تورکمانەکانەوە".

26. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران – کەرکوك لە 18ی حوزەیرانی 2008 .

27. یاسای هەڵبژاردنی پارێزگاکان پشتی بەستووە بە یاسای شوباتی 2008 سەبارەت بە دەسەڵاتەکانی ئەو پارێزگایانەی لە چوارچێوەی هەرێمێکدا ڕێکنەخراون.

28. ئەو پرۆسەیەی پێکهاتنی لەسەر کراوە دەچێتە چوارچێوەی مادەی (23) لە یاسای هەڵبژاردنی پارێزگاکان کە لە24ی ئەیلولی 2008 لەلایەن ئەنجومەنی نوێنەرانەوە بەڕێکرا و لە 3ی تشرینی یەکەمدا لەلایەن ئەنجومەنی سەرۆکایەتیەوە پەسەندکرا.

29. سەرکردەیەکی کورد بەراوردێکی لەنێوان سیاسەتی ئێران و تورکیادا لە بەرامبەر کوردە عێراقییەکاندا کرد و وتی "ئێرانییەکان بە نهێنی کاردەکەن، بەڵام تورکیا بە کەللەڕەقیەوە ڕەفتار دەکات

و مەرامەکانی بۆ ناشاردرێتەوە".

30. لە ڕاپۆرتی گروپی قەیرانی نێودەوڵەتیدا بۆچوونەکانی تورکیا بەرامبەر کوردەکانی عێراق گفتوگۆی لەسەر کراوە.

31. وتەیەکی وەرگیراوە لە ڕۆژنامەنووسێکی کوردەوە: زۆر بابەتیانە پیچ,یستە بوترێت ئەم(3) ناحیەیە زۆرینەی دانیشتوانەکەی عەرەبن نەك کورد".

32. لەڕووی مێژووییەوە خانەقین بە ناوچەیەکی فرە ڕەگەز لە کوردی شیعە و سوننە، عەرەب، تورکمان، مەسیحی و جولەکە دەژمێردرێت.

33. مەسرور بارزانی کوڕی سەرۆکی هەرێم مەسعود بارزانی و لێپرسراوی دەزگای ئاسایشی پارتی دیموکراتی کوردستان وتی "ئەوەی لە خانەقین ڕوویدا شتێکی خراپ بوو، چونکە ئامانجی سوپای عێراقی لێدانی تیرۆر نەبوو".

34. ئێران کاریگەرییەکی بەهێزی لەسەر هەردوو حزبی شیعی ناو حکومەتی عێراق(ئەنجومەنی باڵای ئیسلامی، حزبی دەعوە) هەیە.

35. زاراوەی "خاکە کێشە لەسەرەکان" تاوەکو دوای ناوهێنانی مادەی (58) بڕگەی (ج) لە یاسای ئینتیقالی بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ ساڵی 2004 نەچووە ناو فەرهەنگی زاراوە عێراقییەکانەوە.

36. تەعریب شێوازی جۆراوجۆری تری بەخۆوە بینیوە: جیاکردنەوەی وەزیفی، دەستبەسەردا گرتنی موڵك و سامان و هاندان بۆ جێهێشتنی زێد. پارتە کوردییەکان لەو بارەیەوە تۆمارێکی دۆکیۆمێنتاریان پێکهێناوە. بۆ نموونە بڕوانە دۆکیۆمێنتەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان- فرەبەش (دۆکیۆمێنتەکانی پاکتاوی ڕەگەزی لە کوردستان - عێراق 2004)، نوری تاڵەبانی (تەعریبی هەرێمی کەرکوك)، لەندەن 1995.

37. ویلایەتی موسڵ هەریەك لە شارەکانی موسڵ و ناوچە عەرەبییەکانی تری سەر بە موسڵ دەگرێتەوە. بە درێژایی سەردەمەکان کوردەکان کۆچیان کردووە بەرەو موسڵ شارەکانی

تری عێراق بە بەغداشەوە، بەڵام ئەمڕۆ داوای موسڵ یان بەغدا ناکەن وەك بەشێك لە کوردستان.

38. یاسای ئینتیقالی بەڕێوەبردنی دەوڵەت، دەستووری کاتی وڵاتە و لە8ی ئاداری 2004 دا بە دەقە ئینگلیزییەکەی زیاتر لە دەقە عەرەبییەکەی ئیمزا کراوە.

39. دەقی مادەی(143) لە دەستوور دەڵێت: "یاسای ئینتیقالی بەڕێوەبردنی دەوڵەت و پاشکۆکەی لەکاتی پێکهێنانی حکومەتی نوێی عێراقدا هەڵدەوەشێتەوە، جگە لەوەی لە مادەکانی (53 أ، 58)دا هاتووە.

40. ئەو خاکانەی لە 19ی ئاداری 2003 دەگەڕێنەوە بۆ حکومەتی هەرێمی کوردستان پارێزگاکانی دهۆك، هەولێر، سلێمانی، بەشێك لە دیالە (کفری)، نەینەوا (ئاکرێ) و چەند بەشێك لە کەرکوك دەگرێتەوە پاڵپشت بەو سنوورە ئیدارییەی کە پێش ساڵی 1968 دانراوە (چەمچەماڵ).

41. واتای "ڕاستکردنەوەی ڕەگەزنامە" ئاماژەیەکە بۆ سیاسەتەکانی ڕژێمی پێشوو بۆ هاندانی غەیرە عەرەبەکان تاوەکو بە عەرەب ناوی خۆیان لە تۆماری دانیشتواندا تۆمار بکەن لەو ناوچانەدا کە پەیوەنددارن بە تەعریبەوە وەك "کەرکوك".

42. دوای پەسەندکردنی دەستوور لە تشرینی یەکەمی 2005، حکومەتی عێراق لیژنەی مادەی (140)ی پێکهێنا، سەرەڕای نووسینگە خۆجێیەکانی تری مادەی(140).

43. لە سەرەتاکانی 2004دا دەسەڵاتی کاتی هاوپەیمانان بە سەرکردایەتی ئەمەریکا (CPA) دەستەی سکاڵانامەی موڵکدارێتی عێراقی دامەزراند بۆ وەرگرتنی قەزاوەتکردن لە سکاڵاکانی گێڕانەوەی موڵکدارێتی، وەك چارەسەرێك بۆ ئەو دەستبەسەردا گرتنانەی کە ڕژێم لە چوارچێوەی پرۆسەی تەعریبدا ئەنجامیدا.

44. ئاڵتون کۆپری لە ناوچە کێشە لەسەرەکان بەدەرکراوە، بەڵام ژمارەیەکی دیاریکراو لە نووسینگەکانی سکاڵانامەی موڵکدارێتی هەن، لەبەرئەوە ئەم نموونەیە لێرەدا سوودی نابێت.

45. چاوپێکەوتنی گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی لەگەڵ "ڕزگار عەلی" سەرۆکی ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوك 18ی حوزەیرانی 2008.

46. دەقی مادەی (2) بڕگەی (1) لە ڕەشنووسی دەستوور دەڵێت: "کوردستانی عێراق پارێزگای دهۆك بە سنووری ئیداری ئێستای، پارێزگای کەرکوك، سلێمانی، هەولێر، قەزاکانی: ئاکرێ، شێخان، شەنگال، تەلەعفەر، تلکێف، قەرەقوش، زەمار، باشیك، ئاسکی کەڵەك (لە پارێزگای نەینەوا)و قەزاکانی: خانەقین، مەندەلی (لە پارێزگای دیالە) و ناحیەی بەدرەو قەزای جەسان (لە پارێزگای واست بە سنوری ئیداری پێش 1968) دەگرێتەوە.

47. هەندێك لە غەیرە کوردەکان مشتوومڕیان لەسەر ئەوە کرد کە دەستوور جگە لە کەرکوك هیچ خاکێکی تری وەك خاکی کێشەدار دیاری نەکردووە.

48. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ "دیندار زێباری" سەرۆکی ڕێکخەری نووسینگەی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەگەڵ ڕێکخەری کاروباری نەتەوە یەکگرتووەکان- هەولێر 17ی حوزەیرانی 2008.

49. عێراقییەکان بەپێی ڕەگەزییان دەنگیاندا، بەوەش نیشانیاندا کە هەستی ناوچەگەرێتیان گرنگ نییە، ئەمەش لەلایەن سیاسەتمەدارە عەرەب و تورکمانەکانەوە بەرپەرچدرایەوە.

50. کۆمسیۆنی باڵای هەڵبژاردنەکان لە ڕێگەی لیستەکانی هەڵبژاردنەوە هەستا بە ڕاگەیاندنی ئەنجامەکان لەسەر ئاستی نیشتمان.

51. UNSCS/RES/1770 کە لەسەر پێگەی:
http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/456/0.4/PDF/NO745604.pdf دەستدەکەوێت.

52. بۆ شیکارکردن بڕوانە ڕاپۆرتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی گروپی قەیران ژمارە(74)- عێراق لەدوای زیادکردنی هێزەکان. 1. سیمای سوننە لەساڵی نوێدا- بەرواری 30ی نیسانی 2008.

53. هەردوولا پێکهاتن لەسەر دروستکردنی ئەنجومەنی شارەکە کە هەریەکە لەو (3) گروپە سەرەکییە(6) کورسی و مەسیحییەکانیش(3) کورسی تیادا دەگرن، بەڵام پۆستەکانی دیکە لە بەشی تەنفیزی شاری کەرکوك و دەزگای مەدەنیدا بەپێی هاوکێشەی(32، 32، 32، 4%) دابەشدەکرێت وەك بەشێك لەو سازانە، کوردەکانیش بەرامبەر ڕکابەرەکانیان پابەند بوون بە گواستنەوەی دەستگیرکراوە کەرکوکییەکان لە زیندانەکانی ناو هەرێمی کوردستانەوە بۆ کەرکوك و گۆتاییهێنان بە دەستگیرکردنی نایاسایی لەلایەن دەزگا ئەمنیە نارەسمییەکانەوە (لە ئاماژەیەکدا بۆ ئاژانسەکانی ئاسایشی پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان).

54. چاوپێکەوتنی گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی لەگەڵ حسێن عەلی ساڵح ئەلجبوری سەرۆکی ئەنجومەنی ڕابوون و سەرۆکی ئەنجومەنی شارەوانی حەویجە- کەرکوك لە 22ی حوزەیرانی 2008.

55. سەرەڕای ئەوەی تورکیا لە ڕابردوودا هەستا بە ڕاوەدونانی پارتی کرێکارانی کوردستان لە عێراق، بەڵام لە دوای 2003 هیچ هێرشێکی ئەنجامنەدا، ئەوەش ڕەنگدانەوەیە بۆ ئەو تێکچوونە بەهێزەی کە لە پەیوەندییەکانی نێوان ئەمریکا و تورکیادا ڕوویدا لەدوای بڕیارەکەی پەرلەمانی تورکیا لە 1ی ئاداری2003 بە ڕێگەنەدان بە گوێزانەوەی هێزەکانی ئەمریکا بۆ عێراق بە خاکی تورکیادا.

56. بۆ نموونە ئازاد ئەسڵان، سەرنووسەری ڕۆژنامەی پارتی دیموکراتی کوردستان بە زمانی ئینگلیزی(KDP) دەڵێت: "هێرشە ئاسمانییەکان بۆسەر باشووری کوردستان سوربوونی تورکیا نیشاندەدات لەسەر ڕێگەنەدان بە سەقامگیربوونی هەرێمی کوردستان و تۆقاندنی کوردەکانە لە باکوور، بۆیە سوپا بە پاساوی لێدان پارتی کرێکارانی کوردستان ئەو هێرشەی ئەنجامداوە".

57. لەم بانگەشەکردنەیاندا پشتیان بەستووە بە زیادکردنی

ئاستی کۆنترۆڵکردنی ئەمریکا لە عێراقدا، بەڵام لەڕاستیدا هەریەکە لە تورکیا و ئەمریکا مانگێك پێش ئەوە گەیشتبوونە ڕێککەوتننامەیەك بۆ ڕێکخستنی ئەمنی لە دژی (PKK)، بەڵام بڕگە دیاریکراوەکانی ڕانەگەیەنران. لە 5ی نۆڤەمبەری 2007دا ڕەجەب تەیب ئەردۆگان سەرۆك وەزیرانی تورکیا لە کۆشکی سپی چاوی بە جۆرج بوش سەرۆکی ئەمریکا کەوت.

58. هێرشەکە لە سەردانەکەی ڕایسی بۆ کەرکوك کەمنەکردەوە، دوو ڕۆژ لە دوای یەکەمین هێرشی ئاسمانی تورکیا: مەسعود بارزانی سەرۆکی هەرێمی کوردستان چاوپێکەوتنی (ڕایس)ی لە بەغدا ڕەتکردەوە (الشرق الاوسط اونلاین- 18ی کانوونی یەکەمی2007).

59. بۆ نموونە: وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا لە تەمموزی2008دا ڕایگەیاند کە کێشەی کەرکوك لەناو پرۆسەی دەستووری عێراقدا هەڵکەنراوە و پرۆسەیەکی دەستوری سیاسی بەڕێوە دەچێت بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشانەی کە پەیوەندییان بە مەسەلەی کەرکوکەوە هەیە.

60. کوردەکان هەر خێرا ئاماژە دەکەن بۆ هەر ڕۆڵێکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەو ڕووداوانەدا کە ڕاستەوخۆ پێوەی پەیوەندار نین. بۆ نموونە نووسەرێکی کورد حکومەتی واشنتۆنی تاوانبارکرد بەوەی کە لە ئابی2008دا ڕێگەی بە سوپای عێراقداوە بچێتە ناو خانەقین کە ناوچەیەکی کێشەدارە و لەلایەن پارتە کوردییەکانەوە کۆنترۆڵ کراوە، ئەوش وەك تۆڵەسەندنەوەیەك وابوو لە کوردەکان بەرامبەر بە پەکخستنی یاسای نەوت: ڕای "توانا ئەحمەد" لە ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ (ڕۆژنامەی ڕۆژانەی یەکێتی نیشتمانی کوردستان).

61. نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق شیکاری یەکەمی پێشکەشی حکومەتی عێراق کرد بۆ یارمەتیدانی لە چارەسەرکردنی گرفتی ئەو سنوورانەی ناوخۆ کە کێشەیان لەسەرە "سەنتەری هەواڵەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان، 5ی حوزەیرانی 2008".

62. بۆ نموونە سەبارەت بە حەمدانیە، نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق ڕاسپاردەکانی ڕوونکردەوە "دەکرێت حکومەتی عێراق بەردەوام بێت لەسەر بەڕێوەبردنی قەزای حەمدانیەی سەر بە پارێزگای نەینەوا"، بەڵام سەبارەت بە مەندەلی مەسەلەکە ڕاستەوخۆ نەبوو: بەردەوامبوونی بەڕێوەبردنی قەزای مەندەلی سەر بە پارێزگای دیالە بریتیە لە درێژەپێدانی مێژوویی بە ڕێوشوێنی ئیداری.

63. چاوپێکەوتنی گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی، هەرێمی کوردستان لە 30-16 حوزەیرانی 2008. کوردەکان مەیلیان بەلای تێڕوانینی لاوازی سەروەری عێراقدا هەیە. نووسەرێکی کورد کۆکبوو لەسەر ئەوەی کە نێردەی تایبەتی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق تەنها هەڵسێت بە دەرکردنی ڕاسپاردەکان، بەڵام وتیشی "کوردەکان لۆزانیان لەبیرنەکردووە".

64. ئەو ناوچە کێشەدارانەی کە لەلایەن هەرسێ پارێزگا کوردییەکە (هەولێر، سلێمانی، دهۆك)وە بەڕێوە نابرێن، سەرجەمیان جگە لە مەخمور سەرەڕای ئاکرێ (ئەگەر بە خاکی کێشەدار نەدرێتە قەڵەم)، لە نیسانی 2003وە پەراوێزخراون. بە شێوەیەکی تیۆری لەلایەن ئەو پارێزگایانەوە بەڕێوەبراون کە پارچەیەك بوون لێیان، بەڵام ئەگەر کوردەکان لە ئیدارەکەدا بن، ئەوا ئەگەری یارمەتیدانی پارێزگاکە لە بودجە و خزمەتگوزارییەکاندا ئەگەرێکی لاواز دەبێت، تەنها لە کاتێکدا نەبێت کە کوردەکان لەو پارێزگایەدا خاوەنی دەسەڵات بن.

65. دیارینەکردنی باری کەرکوك لەوانەیە هۆکارێك بێت بۆ دیارینەکردنی باری هەر پارێزگایەك کە واپێویستدەکات ناحیەی قەراج بخرێتە سەری کە دەکەوێتە سنووری کەرکوکەوە، لەبەر نزیکیشی لێیەوە شتێکی مەنتیقیە کە سەر بە کەرکوك بێت. سەرەڕای ئەوەش ئەگەر بێتو بڕیار بدرێت کەرکوك بچێتە سەر هەرێمی کوردستان ، ئەوا حکومەتی فیدراڵی عێراق لە جیاتی ئەوەدا هەڵدەستێت بە لکاندنی قەراج بە پارێزگای نەینەوا.

66. نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق ڕوونیکردەوە کە ئەنجامی هەڵبژاردنەکانی 2005 "پێویستە والێکنەدرێتەوە کە ئاماژەیەکە بۆ پێشخستنی دانیشتوان بۆ گۆڕینی دەسەڵاتە ئیدارییەکان". سەرباری ئەوەش دانی بەوەدا ناوە کە تایبەت بە شێوازی بەڕێوەچوونی هەڵبژاردنەکان لەم ناوچانەدا سکاڵا هەبوو، لەنێوانیشیاندا تۆمەتبارکردن بە تۆقاندن و ساختەکاری و ناڕێکخراوەیی.

67. پێش ئەوەی نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق بێتە سەرخەت، سەرجەم لایەنەکان پێشوازییان لە ڕۆڵی نەتەوە یەکگرتووەکان لە کەرکوکدا کرد، تەنانەت ئەگەرچی گومانیان لە میسداقیەت و پاکێتی دەکرد، زۆربەشیان باسی تێوەگلانی نەتەوە یەکگرتووەکانی دەکرد لە گەندەڵی لە چوارچێوەی بەرنامەی نەوت بەرامبەر بە خۆراك لە نەوەدەکانی ڕابردوودا، هەندێکی تریش بە ئامرازێك بە دەستی ڕژێمی دەسەڵاتداری ئەو کاتەوە دایەیانە قەڵەم.

68. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، هەولێر لە20ی حوزەیرانی 2008. ئیحسان ڕایگەیاند کە ئەو پەیپەرە لەلایەن هەمان ئەو(5) لێپرسراوەوە ئیمزاکرا کە پێکهاتن لەسەر دواخستنی جێبەجێکردنی مادەی(140)لە کۆتایی ساڵی 2007.

69. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، سلێمانی لە 26ی حوزەیرانی 2008.

70. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، محەمەد ئیحسان وەزیری حکومەتی هەرێم بۆ کاروباری ناوچەکانی دەرەوەی هەرێم، هەولێر لە 20ی حوزەیرانی 2008.

71. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، سلێمانی لە 23ی حوزەیرانی 2008.

72. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، حەسەن تۆران ئەندامی ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوك، سەربە حزبی عەدالەی تورکمانی، کەرکوك لە 18ی حوزەیرانی 2008.

73. لکاندن و گێڕانەوەی ئاکرێ بۆ حکومەتی هەرێمی کوردستان، بەپێی لێدوانی یەکێك لە بەرپرسە کوردەکان، نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ یارمەتیدانی عێراق هیچ چاکییەکی نەکردووە، چونکە ئاکرێ هەر خۆی لە سنووری هەرێمی کوردستان و هەر لە ساڵی 1991وە لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمدایە، بۆیە بە بڕوای ئەوان جێی مشتوومڕ نییە.

74. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، سلێمانی لە 23ی حوزەیرانی 2008.

75. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، کەریم سنجاری وەزیری کاروباری ناوخۆ لە حکومەتی هەرێمی کوردستان و سەر بە پارتی دیموکراتی کوردستانە: "چەند وەزیرێکی تری دەوڵەت هەن کە لێکچوون لە ئەنجامی تەواونەکردنی پرۆسەی یەکگرتنەوەی هەردوو ئیدارە کوردییەکە وەك دەرئەنجامێك بۆ ململانێکانی ناوخۆ لە ماوەی نەوەتەکاندا"، هەولێر لە29ی حوزەیرانی 2008. هەروەها وتیشی: "ئێمە ئامادەین بۆ وتوێژ، چونکە دەبێت هەموو شتێك لە ڕێگەی دانوستانەوە چارەسەر بکرێت".

76. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، کەرکوك لە 19ی حوزەیرانی 2008. نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان هەستا بە وەڵامدانەوەی تۆمەتبارکردنەکەی سەعید بە ڕاوێژ پێنەکردنی دەربارەی (4) ناحیەکە، چونکە بە تەنها مەسەلەی کەرکوکیان لەگەڵدا باسکردبوو کە لە چوارچێوەی دەسەڵاتیدایە، نەك ئەو ناحیانەی لە پارێزگاکانی تردان، پێگەی ئەلیکترۆنی گروپی قەیران، 28ی ئەیلولی 2008.

77. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ سەعدون فەندی، سەرۆکی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری عەرەبی لە کەرکوك، 22ی حوزەیرانی 2008.

78. "پارەیەکی زۆرییان هەیە"، چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ حسێن عەلی ساڵح ئەلجبوری، کەرکوك لە 22ی حوزەیرانی 2008. سیاسییەکی تری کلدوئاشووری پشتیوانی خۆی

بۆ پێشنیارەکەی نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان دووپاتکردەوە و ستایشی ڕاسپاردەکانی کرد سەبارەت بە حەمدانیە و پێیوایە "ئەمە لە ڕاستییەوە نزیکترە"، هیواشی خواست ڕاسپاردەی هاوشێوە دەربارەی تلکێف دەربکات کە زۆرینەی کلدوئاشوورییە و دەکرێت بخرێتە سەر حەمدانیە.

79. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ حەسەن تۆران، ئەندامی ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوک لە 7ی تشرینی یەکەمی 2008 . لە چاوپێکەوتنێکی پێشوویدا لەبارەی لایەنگیری دی مستۆرا بۆ کوردەکان وتبووی: "دی مستۆرا تیۆرێکی هەیە بەوەی کە پێویستە دۆستایەتی کوردەکان بکات ئەگینا هێز بەکاردەهێنن، ئەم تیۆرییە هەڵەیە، چونکە کوردەکان لە بارێکدا نین ڕێگەیان پێبدات هێز بەکاربهێنن، بەڵام تەنها هەڕەشە دەکەن بۆ چەند مەبەستێکی ئیعلامی، چونکە ئەگەر هێز بەکاربهێنن ئەوا هەموو شتێك لەدەستدەدەن کە لە 1991وە بەدەستیان هێناوە"، چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، کەرکوك لە 18ی حوزەیرانی 2008.

80. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، کەرکوك لە 18ی حوزەیرانی 2008.

81. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ عەواد ئەمین، ئەندامی ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوك سەربە حزبی زەحمەتکێشانی کوردستان، کەرکوك لە 18ی حوزەیرانی 2008.

82. ئەمە ئەو قەزایانە دەگرێتەوە کە دراوسێی کەرکوکن و ئێستا لەلایەن پارێزگا دراوسێکانەوە بەڕێوە دەبرێن، بۆ نموونە دوزخورماتوو لە پارێزگای سەلاحەدین. گێڕانەوەی سنووری پارێزگای کەرکوك بۆ پێش 1968 کە سەرەتا لە ڕێگەی مادەی (58) وە ڕێگەی پێدراوە لە چوارچێوەی یاسای ئینتیقالی بەڕێوەبردنی دەوڵەت کە وەك یەکێك لە قورسترین کێشە سیاسییەکانی عێراق ئەوەی سەلماندووە.

83. "عێراق پڕیەتی لە پارە"، 115 بلیۆن بەرمیل نەوتی یەدەگ بە دڵنیایی و ئاستی بەرهەمهێنانی دەگاتە نزیکەی 2,4 ملیۆن

بەرمیل نەوت لە ڕۆژێکدا (هەندێکجار 1,7ملیۆن بەرمیل لە ڕۆژێکدا بەرهەم دێنێت)، ئەمە بووەهۆی سوود وەرگرتن لەو زێدە نرخەی کە تا 100 دۆلار بۆ هەر بەرمیلێك بەرزبوەوە لە 2008دا. داهاتی چاوەڕوانکراوی نەوت بۆ ئەمساڵ زیاتر لە 80 بلیۆن دۆلارە، ئەنجومەنی نوێنەران بودجەکەی لە 48 بلیۆن دۆلارەوە بەرزکردەوە بۆ 70 بلیۆن دۆلار لە ڕێگەی خشتەیەکی خەرجی زیادەوە لە مانگی ئابدا- ئیکۆنۆمیست، 16ی ئابی 2008.

84. بنەمای دابەشکردنی داهاتەکان لە هەموو لایەنەکانەوە پشتیوانی لێدەکرێت و (لە دەستووردا باسکراوە)، بەڵام بەهۆی قەیرانی یاسای نەوتەوە ڕاگیراوە، بەڵام کوردەکان هەر سوورن لەسەر بەڕێکردنی یاسایەکی هاوشێوە بە یەك قۆناغ. لە ڕووی پراکتیکیەوە ئێستا داهاتەکان دابەشدەکرێت و کوردەکان 17%ی بودجەکە وەردەگرن، بەڵام هیچ یاسایەك نییە لە دواڕۆژدا ئەمە زامن بکات، یاخود هاوکێشە و میکانیکیەتی دابەشکردنەکە دیاری بکات.

85. ڕاپۆرتی گروپی قەیران، عێراق لە دوای زیادکردنی دووەمی هێزەکانی ئەمەریکا، لاپەڕە -4 5.

86. بڕوانە نەخشەکە لە پاشکۆی(د).

87. هەرێم لیستێکی لەبارەی یەدەگی دڵنیاکراوەوە نییە، چونکە ئەوە بە هەڵکەندنی ڕاستەقینە و کارکردن لەسەر نەخشە و بەرهەمهێنانی بەردەوام دیاری دەکرێت. پێدەچێت بەرهەمهێنانی کەم جۆرێك لە دڵنیایی بە حکومەتی هەرێمی کوردستان دابێت لە بارەی بوونی یەدەگەوە، بەڵام زانیارییەکان بڵاونەکراونەتەوە.

88. لە "نیل کنج جۆنیر"وە وەرگیراوە "سەرکێشەکان باکووری عێراق دەپێکن"، ڕۆژنامەی "وۆڵ ستریت" لە 9ی تەمموزی2008. بەپێی وتەی پسپۆڕێکی وزەی نێودەوڵەتی "نەوتی زۆر دەدۆزرێتەوە، بەڵام زۆرێك لە کۆمپانیاکان نەوتیان

دەستناکەوێت"، چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، ئەستەنبوڵ کانوونی دووەمی 2008 . پێش ساڵی 1991 کاتێك کوردەکان دەسەڵاتیان بەسەر هەرێمی کوردستاندا لە حکومەتی ناوەندی پچڕی لەدوای جەنگی کەنداو، تەنها لە (4) ناوچەی ناو هەرێم دەست بە هەڵکەندن کرا: تەقتەق، دمرداغ، چەمچەماڵ (غاز)، کێڵگەی جاف لە نزیك دهۆك.

89. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، بەرپرسێکی حکومەتی هەرێمی کوردستان، سلێمانی لە 21ی تشرینی یەکەمی 2008.

90. لە تەمموزی 2008دا، وۆڵ ستریت جۆرناڵ بڵاویکردەوە "دەیان تانکەری گواستنەوەی نەوت کە لە نزیك کێڵگەی تۆق ڕیزیان بەستووە بۆ گواستنەوەی نزیکەی (7000) بەرمیل نەوت ڕۆژانە "دەوترێت گوایا دەنێردرێت بۆ بازاڕەکانی ناوخۆ"، بەڵام بەهۆی نەبوونی پاڵاوگەکانی ناوخۆوە، ئەوا مەنتقیە ئەم نەوتە بنێردرێتە دەرەوە، بەڵام بەهۆی نەبوونی یاسای نەوتەوە ئەوە بە قاچاغبردن دەژمێردرێت.

91. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕێکی وزەی نێودەوڵەتی، هەولێر لە 16ی حوزەیرانی 2008. لە 11ی حوزەیرانی 2006 بۆ یەکەمجار دۆزینەوەی نەوت لەلایەن کۆمپانیای (DNO)ی نەرویجییەوە لە کێڵگەی تۆق ڕاگەیەنرا، سەرەڕای ئەو کۆمپانیا نەرویجیە کۆمپانیای (جنێڵ ئینێرجی) لە تەقتەق نەوتی دۆزییەوە و لە هەمانکاتیشدا دەتوانێت وابکات نەوت هەنارده بکرێت.

92. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕێکی وزەی نێودەوڵەتی، عەممان لە 27ی کانوونی دووەمی 2008. ئاشتی هەورامی وەزیری سەرچاوە سروشتییەکان لە حکومەتی هەرێم وتی: "چاوەڕوان دەکرێت لە کۆتایی 2009 لە ڕۆژێکدا هەناردەکان بگاتە 250000 بەرمیل. لە (کنج) وەرگیراوە.

93. . 95%ی داهاتەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە حکومەتی فیدراڵییەوە دێت. دنیس ناتالی "نەوتی خامی کورد"،

(سۆما) ڕۆژنامەیەکە بە زمانی ئینگلیزی لە سلێمانی دەردەچێت - 27-14ی کانوونی یەکەمی 2007.

94. ئەو خەرجیانە پرۆسەکانی ئەنجومەنی نوێنەران، سەرۆکایەتی، ئەنجومەنی وەزیران، دادگای فیدراڵی باڵا و ژمارەیەك لە ڕێکخراوەکانی دەوڵەتی فیدراڵیان پێ ڕووماڵ دەکرێت. هەروەها چەند پرۆسەیەك بەپێی مادەی (110) ی دەستور ڕووماڵ دەکات، کە دەسەڵاتی حەسری حکومەتی فیدراڵی، سەرەڕای بەرگری و سیاسەتی دەرەوە دیاری دەکات.

95. لە میانی دانوستانەکانی بودجە لە کانوونی دووەمی 2008، هەندێك لە حزبەکان هەوڵیاندا بۆ گۆڕینی پشکی تەرخانکراو بۆ کورد کە ڕێژەی 17%، بەڵام لەودا شکستیان هێنا، بۆیە بڕگەیەك بۆ یاسای بودجە زیادکرا کە ئاماژە بۆ پێداچوونەوەی دەکات لە کاتی ئەنجامدانی سەرژمێری- ڕۆژنامەی (لۆس ئەنجلۆس تایمز)، 14ی شوباتی 2008.

96. بۆ نموونە لەجیاتی پێدانی داهاتی نەوتەکەی بۆ حکومەتی فیدراڵی، دەکرێت وەك خۆی بیهێڵێتەوە و لە دابەشکردنی پشکەکانی بودجەی ساڵانەی فیدراڵی بیبڕێت.

97. لە کاتێکدا کە هەرێم پاڵاوگەی نەوتی نییە، بەڵام حکومەتی هەرێم پلانی خۆی هەیە بۆ دروستکردنی ژمارەیەك پاڵاوگەی بچووك - چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ ستافور کەلاری ڕاوێژکاری سەرۆك وەزیرانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، هەولێر 19ی حوزەیرانی 2008.

98 . تورکیا نەوتی خاوی عێراقی دەکڕێت و پاشان دەیپاڵێوێت و دووبارە وەك بەرهەمێکی، نەوتی عێراق بە نرخێکی بەرزتر دەیفرۆشێتەوە بە عێراق بە هەرێمی کوردستانیشەوە.

99. بە بۆچوونی کوردەکان جێبەجێنەکردنی دەستوور دەبێتە پاساوێکی تەواو بۆ هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەت، چونکە دوا دێڕی پێشەکی دەڵێت: "پابەندبوون بەم دەستورەوە ئازادی عێراق و یەکبوونی گەلەکەی و سەروەری خاکەکەی دەپارێزێت".

100. یاسای نەوت و غازی هەرێمی کوردستان - عێراق "6ی ئابی 2007 و چەند نموونەیەك لە گرێبەستەکانی حکومەتی هەرێم کە بە هەرسێ زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی لەسەر ئەم پێگە ئەلیکترۆنیە دەستدەکەوێت:

www.krg.org/articles/detail.asp

101. پیشەسازی یاسای نەوت و غازی حکومەتی هەرێمی وەك یاسایەکی پلە یەك پێناسە دەکات. ئەو ڕەشنووسانەی پێش ئەو یاسایە کەوتوون خراپ بوون، چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕی وزەی نێودەوڵەتی، ئەستەنبوڵ لە کانوونی دووەمی 2008.

102. پێش ساڵێك لە بەڕێکردنی یاسای نەوت و غازی تایبەت بە هەرێم لەلایەن پەرلەمانی کوردستانەوە، حکومەتی هەرێمی کوردستان (پێش ئەوەش ئیدارە هاوتاکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان (PUK) و پارتی دیموکراتی کوردستان (6 - ((PDK گرێبەستیان لەگەڵ کۆمپانیا بیانییەکانی نەوتدا ئیمزا کردووە، هەروەها تەنها گرێبەستێکی تریش لە پێش هێرشی ئەمەریکا.

103. ژمارەی ڕاستەقینە پشت بەوە دەبەستێت ئایا چۆن حیساب دەکرێت. هەندێك لە کۆمپانیاکان لە تەنها یەك ناوچەدا زیاتر لە گرێبەستێکیان هەیە، هەندێك لەو گرێبەستانەش لە کۆمپانیایەك زیاتر دەگرنەخۆ. ئەم کۆمپانیانەی خوارەوە لە ئەیلولی 2008 وە گرێبەستی نەوت و غازیان لەگەڵ حکومەتی هەرێمدا هەبوو:

کۆمپانیای (DNO)ی نەرویجی، ئادێکس پترۆلیۆمی کەنەدی-سویسری، جنێل ئینێرجی تورکی، وێستێرن زاگرۆزی کەنەدی، پیت ئۆیڵ -ی تورکی، پریم ناچراڵ ڕیسۆرسی ئەمریکی، ئۆیڵ سێرچی ئوستورالی، کۆمپانیای نەوتی هیلالی ئیماراتی عەرەبی یەکگرتوو، دانە غازی ئیماراتی عەرەبی یەکگرتوو، نۆربێست بە هاوکاری کۆمپانیای (TNK-BP) ڕوسی، (OMV)ی نەمساوی، (HUNTOIL)ی ئەمریکی، HILLWOODINTERNATIO

(ENERGY ئەمەریکی، (PERENCO)ی فەڕەنسی، (ASPECT ENERGY)ی ئەمەریکی، (GOLF KEYSTONE PETROLEUM)ی بەریتانی، تیکسان کیستۆنی ئەمریکی، (KALEGRAN-MOL)ی هەنگاری، (RELIANCE ENERGY)ی هندی، (KOREA NATIONAL OIL CORPORATION)ی کۆریای باشور و چەند کۆمپانیایەکی دیکەش.

104. بە چاوپۆشین لە توانای هاوردەکردن، مادامەکی عێراق یاسای نەوتی فیدراڵی نییە، کۆمپانیا بچوکەکان ئامادەن بۆ ئیمزاکردنی گرێبەست لەگەڵ حکومەتی هەرێمدا، چونکە ئەوە ڕێگەیان بۆ خۆشدەکات کە یەدەگی خەمڵێنراوی نەوت بخەنە لیستەکانیانەوە کە لە پشکەکانیان زیاد دەکات، چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕی وزەی نێودەوڵەتی، ئەستەنبوڵ لە 2ی حوزەیرانی 2008.

105. گرێبەستی (KDP) لەگەڵ کۆمپانیای (DNO)ی نەرویجی بە زۆری مەسەلەیەکی سیاسییە، چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕی وزەی نێودەوڵەتی لە عەممان، 28ی تشرینی دووەمی 2008.

106. کۆمپانیا مامناوەندییەکانی نەوت کە گرێبەستیان لەگەڵ حکومەتی هەرێمدا کردووە بریتین لە: HUNT OIL، OMV، RELIANT OIL، TALISMAN، TNKBP

107. بۆ نموونە کۆمپانیای (وێستێرن زاگرۆس) لە پشکی خۆیدا ناچارکرا بەشداری کۆمپانیای (تالیسمان) بکات کە لە حوزەیرانی 2008دا گرێبەستی لەگەڵ حکومەتی هەرێمدا ئیمزاکردووە، چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕی وزەی نێودەوڵەتی، ئەستەنبوڵ لە 5ی تەمموزی 2008.

108. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕێکی نەوت، ئەستەنبوڵ لە 2ی حوزەیرانی 2008.

109. گرێبەستی حکومەتی هەرێم لە 2ی ئەیلولی 2007

لەگەڵ کۆمپانیای (HUNT OIL) بارێکی تایبەتیە، چونکە بەڕێوەبەرەکەی ڕای هنت پشتیوانێکی داراییە بۆ سەرۆك بوش و ئەندامی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری هەواڵگری دەرەوەیە.

110. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، سلێمانی لە 26ی حوزەیرانی 2008.

111. کنج وایلدکترس – سەرکێشەکان، هەمان سەرچاوە.

112. لە ڕووی تیۆرییەوە، حکومەتی هەرێمی کوردستان دوو ڕێگەی لەپێشە بۆ هەناردەکردنی نەوتەکەی بە گریمانەی گەیشتن بە ڕێککەوتنێك بەپێی یاسای نەوتی فیدراڵی. بۆیە حکومەتی هەرێم یان ئەوەتا پێویستی بە دروستکردنی دوو لقی بۆرییەکان هەیە یەکێکیان لە کێڵگەکانی تەقتەق بۆ کەرکوك بە درێژایی (60) کیلۆمەتر، دووەمیشیان لە کێڵگەکانی(تۆق)ی بەرهەمهێنەوە کە لە نزیك زاخۆیە بەرەو هێڵی کەرکوك – جیهان بە درێژی تەنها (6) کیلۆمەتر.

113. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ ئەکادیمیەکی ئاگاداری کاروباری نەوت، هەولێر لە 16ی حوزەیرانی 2008.

114. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕێکی وزەی نێودەوڵەتی، ئەستەنبوڵ لە 5ی تەمموزی 2008.

115. بەرپرسێکی پایەبەرزی تورکیا وتی: "ئێمە ناتوانین بەبێ ڕێگەپێدانی حکومەتی عێراق کارێکی ئەوتۆ بکەین، بۆیە ناتوانین ئەو متمانەیە پێشێل بکەین کە هەیە. لەبەرئەوە بەرلەوەی کوردەکان بتوانن نەوت و غازەکەیان لە ڕێگەی تورکیاوە بنێرنە دەرەوە، پێویستە یاسای نەوتی فیدراڵی هەبێت". چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، ئەستەنبوڵ لە 21ی تەمموزی 2008. لە ڕاپۆرتێکی تری گروپی قەیراندا باسی "تێڕوانینی تورکیا بۆ کوردەکانی عێراق" دەکات.

116. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، سلێمانی لە 26ی حوزەیرانی 2008.

117. بۆ نموونە، نەوشیروان مستەفا ئەمین، ڕوناکبیری کوردو

سەرکردەیەکی پێشووی یەکێتی نیشتمانی کوردستان پێداگری لەسەر ئەوە کردەوە، کە هەوڵدانی یەکەمی کوردەکان بۆ بەدەستهێنانەوەی کەرکوك لە ساڵی 1919دا بوو کاتێك شێخ مەحمود ڕووبەڕووی هێزی کۆڵۆنیالی بەریتانی بووەوە. لە ساڵی 1931دا شێخ مەحمود خۆی ئامادەکرد بۆ هێرشکردنەسەر بەریتانییەکان و هێزەکانی عێراق لە کەرکوك، بەڵام شکستی خواردو نەفی کرا بۆ ئێران. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، سلێمانی لە 23ی حوزەیرانی 2008.

118. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، سلێمانی لە 21 تشرینی یەکەمی2008.

119. ڕۆژنامەگەری نێودەوڵەتی یەکگرتوو، 28ی تشرینی یەکەمی 2007.

120. هەندێك لە سەرچاوە پیشەسازییەکان پێیانوایە تێکڕاکەی دەگاتە (10) بلیۆن بەرمیل، یاخود (%9-8)ی یەدەگی نەوتی عێراق. هەواڵەکانی بلاتس ئۆلیگرام، 25ی ئابی 2008، هەروەها ڕۆژنامەی نەوت و غاز لە 1ی کانوونی دووەمی 2008 بڵاویکردەوە کە پسپۆڕێکی نەوتی عێراقی شارەزا لە کەرکوك دەڵێت: "کێڵگەکانی کەرکوك زیاتر لە 15 بلیۆن بەرمیلیان تێدایە، جگە لەو کێڵگە گەورەیەی هاوسێی بای حەسەنە".

121. بەپێی لێدوانی پسپۆڕێکی خۆرئاوایی بواری نەوت کەرکوك لە تێکچوونێکی خێرادا دەگوزەرێت، لە لایەك چونکە بڕێکی زۆری نەوت (بە تایبەتیش نەوتی سووتەمەنی کە بازاڕێکی ئامادەی نەبوو)، پێیوایە کە سەرلەنوێ خراوەتەوە سەر کێڵگەکە بەبێ ئاگاداری و ئایا چۆن و کەی بە پێچەوانەی پێوەرە نێودەوڵەتییەکان ئەوەکراوە.

122. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، هەولێر لە 29ی حوزەیرانی 2008. لە بەرامبەریشدا، نوێنەری یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە ئەنقەرە ڕایگەیاند؛ "بەلای ئێمەوە مەسەلەکە نەوت نییە، چونکە نەوتی کەرکوك لەماوەی (50) ساڵی ئایندەدا تەواو

دەبێت، پێویستمان بە نەوتی کەرکوك نییە بۆ سەربەخۆبوونمان".
چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ بەهرۆز گەلالی، ئەنقەرە لە 1ی حوزەیرانی 2006.

123. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕێکی نێودەوڵەتی بواری نەوت، عەممان، ئوردون لە 27ی کانوونی دووەمی 2008

124. لە ساڵی 2004وە تا ناوەڕاستی 2006، نەوتی کەرکوك بەهۆی تێکدانی بۆرییە نەوتییەکانەوە هەناردە نەکرا. "ئێستا هێڵی بۆرییە نەوتییەکان نێوان کەرکوك- بێجی لە هەردوولاوە بەهۆی خەندەکێك و بەربەستێکی گڵین و نێوانێکەوە کە تەلی دڕکاوی لێدانراوە لەگەڵ بوونی (3) تۆپە تەلی تری دڕکاوییەوە کە لەسەر زەوی دانراوەو پارێزگاری لێدەکرێت".

125. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ مناع العبیدی، بەڕێوەبەری گشتی کۆمپانیای نەوتی باکور، کەرکوك لە 27ی کانوونی یەکەمی 2007 و کانوونی دووەمی 2008.

126. لە ساڵی 1999 ڕێژەی بەرهەمهێنان لە ڕۆژێکدا (900000) بەرمیل بوو، بەڵام لەدوای ماوەیەکی دوورودرێژ لە کەمبوونەوەی بەرهەم لە ئەنجامی ئەو زیانە گەورانەی بەهۆی بۆمبەکانی کاتی شەڕی عێراق – ئێران لە نێوان ساڵانی1988-1980، هەروەها بەهۆی سەپاندنی ئابلۆقەی سەپێنراو بەسەر عێراقدا لەلایەن نەتەوە یەکگرتووەکانەوە لە نەوتەکاندا لێیکەوت، بەڵام عێراق توانی بەرهەمهێنانی زیاد بکات. تۆڕی پەیوەندی ئەلیکساندەر بۆ نەوت و غاز (نیوز وترندس)، خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، بەشی پێنجەم ژمارە(3)، 21ی شوباتی 2000).

127. کەرکوك (4) کێڵگەی بەرهەمهێنی هەیە کە بە کێڵگەی گەورەی کەرکوك دەژمێردرێت. کێڵگەکانی تری وەك بای حەسەن، جەمبور، خەباز کە (4) بلیۆن بەرمیل نەوتی تێدایە و ئەگەری ئەوە هەیە توانای بەرهەمهێنانی لە ڕۆژێکدا بگاتە (220000) بەرمیل نەوت. هەواڵەکانی بلاتس ئۆلیگرام، هەمان سەرچاوە.

128. بەیاننامەی ڕۆژنامەوانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، 6ی تشرینی دووەمی 2007. کۆمپانیای نەوتی نیشتمانی کوردستان بەپێی بڕیاری نەوت و غازی ساڵی 2007 دامەزراوە.

129. ڕۆژنامەوانی نێودەوڵەتی یەکگرتوو، 28ی تشرینی دووەمی 2007 و 17ی حوزەیرانی 2008.

130. ئاشتی هەورامی وتی: "ئێمە کەمیمان لە بەروبوومەکانی سووتەمەنیدا هەیە، هەموو زستانێك بەو کێشەیەوە گیرۆدە دەبین، هەموو ئەوەی دەیکەین بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە لەڕێگەی بەکارهێنانی نەوتی خاوەوەیە، ئەوە هەموو شتێکە"، لە ڕۆژنامەگەری نێودەوڵەتی یەکگرتوو وەرگیراوە، 28ی تشرینی دووەمی 2007.

131. هەروەکو ئاشتی هەورامی دەڵێت: "کێڵگەی خورمەڵە دۆم ناوچەیەکی کێشەدار نییە، چونکە لەناو کوردستانە، ئەمە لەکاتێکدا خەڵکی دەڵێن حکومەتی هەرێم ڕێگەنادات بە کرێکارەکانی حکومەتی فیدراڵی تاوەکو لە خورمەڵە کار بکەن، ئەمە مانای ئەوەیە کە لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمدایە، بۆیە ئێمە دەمانەوێت لێیان وەربگرینەوە". لە ڕۆژنامەگەری نێودەوڵەتی یەکگرتوو وەرگیراوە، 17ی حوزەیرانی 2008.

132. لە ڕۆژنامەگەری نێودەوڵەتی یەکگرتوو وەرگیراوە، 28ی تشرینی دووەمی 2007.

133. لە کانوونی یەکەمی 2004 وەزارەتی نەوتی عێراق گرێبەستی بەخشیە کۆمەڵەی (کار) کە لەعێراقدا نشینگەبوون لە پێناوی چاککردنەوەی ئامێرەکان بۆ پەرەپێدانی کێڵگەی خورمەڵە دۆم. بەپێی لێدوانی وەزیری نەوتی عێراق (حسێن شەهرەستانی)، "یەکێك لە 3 قوبەکەی کێڵگەی کەرکوك بە کێڵگەیەکی بەرهەمهێن دادەنرێت". لە ڕۆژنامەگەری نێودەوڵەتی یەکگرتووەوە وەرگیراوە، 17ی حوزەیرانی 2008.

134. لە ڕۆژنامەگەری نێودەوڵەتی یەکگرتووەوە وەرگیراوە، 17ی حوزەیرانی 2008 ، ئاشتی هەورامی پێشتر وتبووی "هیچ

هێڵێکی توند و نەخشەکێشراو لە هیچ شوێنێك نییە کە تیایدا بوترێت ئەم خاکە لەلایەن حکومەتی هەرێمەوە دەستی بەسەردا گیراوە، ئەوە خاکێکی جێمشتوومڕە و هەمووی ناوچەی ڕەنگ خۆڵەمێشین. ئێمە ئاسایشی بۆ دابین دەکەین و لەڕووی ئیداریشەوە ئێمە شارو گوندەکانی ئەو ناوچانە بەڕێوە دەبەین".

135. لە دەقی مادەی (140) بڕگەی (أ)ی دەستووری عێراقدا هاتووە دەڵێت: "لەسەر دەسەڵاتی جێبەجێکردن پێویستە مادەی (58)ی دەستووری کاتی لە یاسای بەڕێوەبردنی کاتی دەوڵەت جێبەجێ بکات، هەروەها بڕگەی (ب) لە مادەی (58) دەڵێت: "ڕژێمی پێشوو دەستکاری سنوورەکانی ناوخۆی کردووە و بۆ ئامانجی سیاسی گۆڕیویەتی، بەڵام ئەگەر ئەنجومەنی سەرۆکایەتی حکومەتی ئینتیقالی عێراق هەستێت بە پێشکەشکردنی ڕاسپاردەکانی بۆ ئەنجومەنی نیشتمانی سەبارەت بە چارەسەرکردنی ئەم گۆڕانکارییە قورسانە لە دەستووری هەمیشەییدا". سەرکردە کوردەکان بەردەوام ئەوەیان ڕوونکردووەتەوە کە دەیانەوێت ناحیەکانی پێشووی سەر بە کەرکوك بگێڕنەوە.

136. ئەو کێڵگانەی باسیان نەکراوە کە ڕوونە هێڵی سەوز تێدەپەڕێنن بریتین لە دمیرداغ لە پارێزگای هەولێر و جبل قند کە دەکەوێتە سەر سنووری نێوان پارێزگاکانی دهۆك و نەینەوا. کێڵگە نەوتییەکان (عین زالە) و ڕاڤان لە پارێزگای نەینەوا تا ئاستێکی زۆر لە هێڵی سەوزەوە نزیکن، کە ئەگەری هەڵگیرسانی ململانێیەکیان لێدەکرێت.

137. کێڵگەی غازی چەمچەماڵ دەکەوێتە سەر کەناری هێڵی سەوز، بەڵام لە ڕووی تەکنیکییەوە کێڵگە نییە، ئەویش بەهۆی نەبوونی غازێك کە شیاو بێت بۆ دەرهێنانی بۆ مەبەستی بازرگانی. (3) بیر هەڵکەندران کە دووانیان وشك بوون و سێیەمیان دەرهاویشتەی هایدرۆکاربۆنی هەبوو، بەڵام پێناچێت بتوانێت لە ڕۆژێکدا زیاتر لە (100)بەرمیل بەرهەم

بهێنێت، ئەوەش ڕێژەیەکی تەواو نییە تاوەکو بە خاوەن سوودێکی بازرگانی بدرێتە قەڵەم. گەڕانی زیاتر ئەنجامی زیاتر دەدات بەدەستەوە. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ مەناع ئەلعوبێدی بەڕێوەبەری گشتی کۆمپانیای نەوتی باکوور، کەرکوك لە 24ی کانوونی دووەمی 2008.

138. پێدەچێت ململانێیەکی هاوشێوە لەسەر دوو پارچەی خاوەن نەوت بەرپا بێت ئەوانیش (k17)و (k43) کە درانە کۆمپانیای (kepco)ی حکومەتی هەرێم بۆ پەرەپێدانی هاوبەش لەگەڵ کۆمپانیا نێودەوڵەتییەکان، ئەو ناوچانەش دەکەونە ناوچە پێکەوەلکاوەکان لەگەڵ خاکە کێشە لەسەرەکاندا.

139. بڕوانە ڕووپێوی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، 15ی تشرینی یەکەمی 2007. دیاریکردنی ڕاستی ئەمجۆرە پڕوپاگەندانە کارێکی قوورسە، ئەوەش لەبەر ئەوەیە کە ڕۆخەکانی بونیاتی جوگرافی لەگەڵ ئەو سنوورە جوگرافیانەدا چوونیەك نییە کە لە ڕووی سیاسییەوە دیاریکراون.

140. پێگەی ئەلیکترۆنی بن لاندۆ، ڕۆژنامەگەری نێودەوڵەتی یەکگرتووە، 18ی ئاداری 2008 . لە کاتێکدا ئەمە دادپەروەرانە دەردەکەوێت، داهاتەکانی بەرهەمهێنانی ناوخۆ دابەش ناکرێت بەهۆی ئەو ناکۆکیەوە کە لەسەر نرخی نەوتی نێردراو بۆ حکومەتی هەرێم هەیە، چەنکە حکومەتی فیدراڵی بەپێی نرخی بازاڕەکانی جیهان خەمڵاندوویەتی.

141. لە 22ی تشرینی یەکەمدا ڕەشنووسی 7ی ئابی 2006 چارەسەرکرا. لە یاداشتێکدا ڕوونیکردوەتەوە کە ئەو ڕەشنووسە تازەیە "دەسەڵاتی نەداوەتە وەزیر بۆ بەڕێوەبردنی پرۆسەکانی نەوت جگە لە خاکە کێشە لەسەرەکان، ئەویش لە ڕێگەی ڕێککەوتن لەگەڵ حکومەتی عێراقدا".

142. دەربارەی(3) کێڵگەی نەوت: (قمار، کولابات، ناودۆمان) و کێڵگەی غازی (خشم الاحمر). بڕوانە زانیاری هەفتانەی نەوت، 6ی تشرینی یەکەمی 2008، بڕوانە نەخشەی هاوپێچ(د)، شوێنەکان.

143. له ساڵی 1927دا لەگەڵ کێڵگەی کەرکوکدا دەستکرا بە بەرهەمهێنانی نەوت لە کێڵگەی خانەقین. وتراوە کە کۆمپانیای نەوتی ناوخۆ پێویستی بە کارپێکردنی (400)کەس هەیە و پاڵاوگەی پەیوەندداریش بەوەوە (-500 600)کەسی پێویست بوو لە کاتی داخستنی لە ساڵی 1983دا بەهۆی شەڕی نێوان عێراق-ئێران. لەو کاتەوە ئەو کێڵگەیە بە ڕێژەی (10000)بەرمیل نەوت لە ڕۆژێکدا بەرهەم دەهێنێت. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ محەمەد ئەمین حەسەن حسێن، قایمقامی قەزای خانەقین لە 24ی حەزەیرانی 2008.

144. سەرەڕای کێڵگەی ئافانا دۆم لە کەرکوك، دوو کێڵگەی دیکەی نەوت لە مەخمور هەن: قەرەچوغ و مەخمور. ئەو بیرانەی لە هەشتاکان و نەوتەکاندا هەڵکەنراون ئێستا بەرهەم ناهێنن. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ ڕوقیە محەمەد ساڵح بەڕێوەبەری شارەوانی مەخمور، 21ی حوزەیرانی 2008.

145. بۆ زانیاری دەربارەی کێڵگەکانی باکوور بە هەرێمی کوردستان و خاکە کێشە لەسەرەکانیشەوە بڕوانە: WWW.THEFREELIBRARY.COM/ IRAQ+THE+MAIN+FIELDS

146. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، هەولێر لە 28ی حوزەیرانی 2008.

147. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، هەولێر لە 29ی حوزەیرانی 2008.

148. شەهرەستانی ڕایگەیاند؛ "هەموو ئەو گرێبەستانە هیچ بنەمایەکی یاساییان نییە و لەگەڵا یاساکانی ئێستادا یەکناگرنەوە، نە لەگەڵ ڕەشنووسەکەی (یاسای نەوت)یش کە لەسەری ڕێککەوتوون یەکدەگرێتەوە.

149. ئاژانسی هەواڵی فەڕەنسی، 19ی ئەیلولی 2008.

150. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕێکی وزە، ئەستەنبوڵ لە 25ی ئایاری 2008.

151. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، عێراق لەدوای دووەم زیادکردنی هێزەکانی ئەمریکا، هەمان سەرچاوە لاپەڕە (7 – 8).

152. بۆ گفتووگۆکردن بڕوانە ڕاپۆرتی گروپی قەیران، عێراق لەدوای زیادکردنی دووەمی هێزەکانی ئەمریکا، هەمان سەرچاوە لاپەڕە (8).

153. هەر (5)شێوازە سەرەکیەکەی سەرکێشی کە کۆمپانیاکان لە پڕۆژەکانی نەوت و غازدا دەیکەن لە گریگ مۆتیت دیاریکراوە "مەترسی خۆناڵی کردن و خەڵاتی بەشبەشکاری": وێنای بەرهەمهێنانی نەوت لە عێراقدا، ڕۆژنامەی نێودەوڵەتی بۆ توێژینەوە هاوچەرخەکانی عێراق- بەشی یەکەم، ئەیلولی 2007.

154. بۆ گفتووگۆکردن بڕوانە گریگ مۆتیت "مافەکانی وەبەرهێنەر بەرامبەر بە مافەکانی مرۆڤ: جێبەجێکردنی گرێبەستە نەوتییەکان لە هەرێمی کوردستانی عێراق"، پێداچوونەوەی پڕۆژەی یاسایی مافەکانی مرۆڤی کورد، ژمارە 13 ، حوزەیرانی 2008 .

155. بۆ گفتووگۆکردن لەبارەی ناچوونیەکیەکانی گرێبەستەکانی بەشداری کردن، بڕوانە ڕاپۆرتی گروپی قەیرانەکان، عێراق لەدوای زیادکردنی دووەمی هێزەکانی ئەمریکا، هەمان سەرچاوە لاپەڕە(6 - 7).

156. ئەمە وەکو "بەردێکی یەدەگ" تەماشای دەکرێتن بە وتەی پسپۆڕێکی نێودەوڵەتی نەوت، بۆ نموونە ئەگەر گرێبەستێك 10% ی ئەو نەوتە بداتە ئەو کۆمپانیایەی دەری دەهێنێت، کاتێك لە ڕۆژێکدا 100000 بەرمیل بەرهەم بێنێت، واتا لە ڕۆژێکدا 10000 بەرمیل نەت دەبات بۆخۆی.

157. بەپێی قسەی ڕەخنەگرێك، گرێبەستەکانی بەشداریکردن بە زۆری لەو وڵاتانەدا کارییان پێدەکرێت کە کێڵگەی بچووك یان قورسیان هەیە، یاخود پێویستی بە سەرکێشی زۆر هەیە لە کاتی گەڕان بەدوای نەوتدا، بۆیە بەشێوەیەکی گشتی لە دەوڵەتانی وەکو عێراقدا کاری پێناکرێت.

158. مادەی(112) برگەی(2) دەڵێت: حکومەتی فیدراڵی و حکومەتە هەرێمایەتییەکان و پارێزگا بەرهەمهێنەرەکان پێویستە بەشداری بکەن لە دارِشتنی سیاسەتە ستراتیجیە داواکراوەکان بۆ پەرەپێدانی سامانەکانی نەوت و غاز بەشێوەیەك سوودی هەرە گەورەی ببەخشرێتە گەلی عێراق و پشت ببەستێت بە تەکنیکە هەرە پێشکەوتووەکان لەرِووی پێوەرەکانی بازارِ و بەرزکردنەوەی وەبەرهێنانەوە.

159. مادەی(115) دەڵێت: هەموو هێزە دیاری نەکراوەکان وەك هێزی تایبەتکراو بە حکومەتی فیدراڵی وان کە ئەوانیش هێزەکانی سەربە هەرێم و پارێزگاکانن کە لە هەرێمێکی دیاریکراودا رِێکنەخراون. سەبارەت بە هێزە دابەشبووەکانی تر لەنێوان حکومەتی فیدراڵی و حکومەتی هەرێمەکان، دەبینین یاسای هەرێم و پارێزگاکان کە لە هەرێمێکدا رِێکنەخراون پێویستە لە حاڵەتی ناکۆکیدا پێش بخرێن.

160. بۆ لێکدانەوەی ئابووری لەلایەن رِاوێژکاری حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە، برِوانە بدرۆ ڤان مۆرس "زیادبوونی بەهای داهاتەکانی حکومەت لە رِێوشوێنەکانی پێچەوانەی نەوت لەسایەی بەرزی نرخەکانی نەوتدا"، 7ی حوزەیرانی 2008.

161. مۆتیت "مافەکانی وەبەرهێنەر"، هەمان سەرچاوە. گرێبەستەکانی نەوت لەم چوارچێوە عێراقیەدا دەمێننەوە کە بە درێژایی ماوەی درێژەکێشانی مافی لاوازی تێدا بەرجەستە دەبێت.

162. رِووپێوی ئابووری خۆرهەڵاتی ناوەرِاست، 18ی ئیلولی 2006، هەمان سەرچاوە، مۆتیت ستایشی پسپۆرِە عێراقییەکان دەکات وەك (تاریق شەفیق) کە دەڵێت "پیشەسازی هەرێمی و بەشبەشکراوی پێشنیارکراو لێرە لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە بە سەرکەوتنیشی لەسەر ئاستی تەکنیکی، کاریگەر نابێت".

163. کۆمپانیا زەبەلاحەکانی نەوت سەرجەمیان کۆمپانیای تۆمارکراون.

164. چاوپێکەوتنی گرووپی قەیران لەگەڵ عەلی ئاك، بەڕێوەبەری گشتی بیت ئۆیڵ، ئەنقەرە لە 3ی حوزەیرانی 2008.
165. چاوپێکەوتنی گرووپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕێکی سەربەخۆی بواری نەوت، هەولێر لە 16ی حوزەیرانی 2008.
166. واپێدەچێت ناکۆکیەکی ئایندەیی سەبارەت بە بودجەی پەسەندکراوی بەرهەمهێنانی کێڵگەکانی باشووری عێراق و نێوان حکومەتی هەرێمی کوردستان دەستپێبکات. لەڕووی مەبدەئیەوە ئەگەرهات و کەی تێکڕای بەرهەمهێنان تا ئاستێکی دیاریکراو بەرزبۆوە وا لە ئۆپیك دەکات خەڵاندن بۆ ڕێژەی تەرخانکراوی عێراق بکاتەوە، بۆ نموونە، ئەگەر ڕێژەکە (3.4)ملیۆن بەرمیل بێت لە ڕۆژێکدا، ئەوا پێویستە بڕیارێك هەبێت نیشانی بدات ئەو بڕە چەندە کە ڕێگەی پێدراوە بۆ هەریەکە لە حکومەتی فیدراڵی و حکومەتی هەرێم کە بەرهەمی بهێنن.
167. چاوپێکەوتنی گرووپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕێکی سەربەخۆی بواری نەوت، ئەستەنبوڵ لە 5ی تەمموزی 2008.
168. چاوپێکەوتنی گرووپی قەیران، سلێمانی، 23ی حوزەیرانی 2008.
169. چاوپێکەوتنی گرووپی قەیران لەگەڵ ئەندامێکی ئەنجومەنی نوێنەران سەربە لیستی هاوپەیمانی کوردستان، عەممان لە ئاداری 2008.
170. چەند ئاماژەیەك لەسەر ڕوودانی ئەوە هەیە. بەرپرسێکی حکومەتی هەرێم وتی: "کوردەکان دەرفەتێکی مێژووییان بۆ هەڵکەوت بۆ گەڕاندنەوەی کەرکوك، بەڵام سەرکردایەتیەکانمان ئەم دەرفەتەیان لەدەستدا". چاوپێکەوتنی گرووپی قەیرانی نێودەوڵەتی، سلێمانی لە 21ی تشرینی یەکەمی 2008.
171. چاوپێکەوتنی گرووپی قەیران لەگەڵ پسپۆڕێکی وزەی نێودەوڵەتی، عەممان لە 28ی تشرینی دووەمی 2008.
172. کوردەکان لە ئەنجامی کردەوەکانی حکومەتی مالیکی لە ئەیلول و تشرینی یەکەمی 2008 لە خانەقین و دەوروبەریدا

هۆشداریان لەبارەی گەڕانەوەی حکومەتێکی مەرکەزی بەهێز بینی کە هەوڵ بۆ خنکاندنی هیوا و ئاواتەکانی کورد دەدات (تەنانەت ئەگەر گوشارێکی سەربازیش بۆ ناوچەکانی دەرەوەی هەرێمی کوردستانیش ئاراستە بکرێت)، هەروەك چۆن لە نیوەی دووەمی سەدەی ڕابردوودا ڕوویاندەدا. بۆ نموونە مەحمود عوسمان، کە یاساناس و سەرکردەیەکی کوردە ڕایگەیاند؛ "کێشەی خانەقین بەشێکی بچووکە لەو ململانێیەی لەگەڵ حکومەتی مالیکیدا هەیە، چونکە ململانێکە لەسەر ئەوەیە کە ئایا عێراق وڵاتێکی فیدراڵیە، ئەوانەش کە پێکەوە بڕیارەکان دەردەکەن ئەوانەن کە لە حکومەتدا بەشدارن".

173. حکومەتی هەرێم دان بەوەدا دەنێت کە تورکیا لەوانەیە ببێتە تەنها شەریکی ئابووری دیار بۆ ماوەیەك، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە تورکیا پردێکی گرنگە بەرەو خۆرئاوا. فوئاد حسێن، بەڕێوەبەری نوسینگەی مەسعود بارزانی سەرۆکی هەرێمی کوردستان، کە وتی: "ئەوە بۆ ئێمە دەگەڕێتەوە ئەگەر بێتو بمانەوێت لە تورکیا نزیك بینەوە، چونکە ئێمە ئەزموونەکەی لە بەها دیموکراتییەکان لەبەرچاو دەگرین".

174. ئەمە تەنانەت لەگەڵ (ICCI)دا دروستە. بە تێڕوانینی ئەو دابەشکردنی نێوان هەرێمەکان نابێتەهۆی حەلبوون. بڕوانە ڕاپۆرتی گروپی قەیرانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست ژمارە(70)، سیاسەتی شیعە لە عێراق: ڕۆڵی ئەنجومەنی باڵا، 15ی تشرینی دووەمی 2007 ، لاپەڕە (18-17). دابەشبوونی توندی عێراقییەکان دەربارەی مەودای نامەرکەزی عێراق. ڕاپۆرتی گروپی قەیران، عێراق لەدوای دووەمین زیادکردنی هێزەکانی ئەمریکا، هەمان سەرچاوە، لاپەڕە 14-11.

175. سیاسیەکی عەرەب دەڵێت: "سەرەڕای ئەوەی کە گوندەکەم دەکەوێتە نزیك تکریت (سەنتەری پارێزگای سەلاحەدین)، بەڵام من پابەندم بە کەرکوکەوە و نەوت هیچ پەیوەندییەکی بە مەسەلەکەوە نییە. ئێمە لە سایەی دەسەڵاتی

سەدام حسێندا سوودمان لە نەوت نەبینی، بەڵام ئێمە لە سەردەمێکی کۆنەوە ئینتیمامان بۆ کەرکوك هەیە و پەیوەندی ئابووریمان لەگەڵ کەرکوکدایە"، چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ سەعدون فەندی، سەرۆکی ئەنجومەنی ڕاوێژکاری عەرەبی، کەرکوك لە 22ی حوزەیرانی 2008. سیاسیەکی کلدۆئاشووری لەگەڵیدا کۆکە و دەڵێت: "حەویجە لەڕووی جوگرافی و مێژوویی و ئیدارییەوە بەشێکە لە کەرکوك. لە سەردەمی پاشایەتی لەساڵی 1957دا نکریت قەزایەك بوو لە پارێزگای بەغدا، حەویجەش قەزایەکە لە چوارچێوەی پارێزگای کەرکوك"، چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، کەرکوك لە 22ی حوزەیرانی 2008.

176. نەوشیروان مستەفا ئەمین، پێشنیار دەکات حەویجە بکرێتە پایتەختی پارێزگایەکی عەرەبی نوێ. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، سلێمانی لە 23ی حوزەیرانی 2008. خەڵکانی تری وەك نوری تاڵەبانی کە ئەندامێکی سەربەخۆیە لە پەرلەمانی کوردستاندا، پێشنیاریکرد کە بکرێتە بەشێك لە پارێزگای سەڵاحەدین کە هاوسێیەتی، چاوپێکەوتنی گروپی قەیران، هەولێر لە 17ی حوزەیرانی 2008.

177. لە کاتێکدا کە پارێزگاکان دەسەڵاتێکی زۆرییان لەدەستی خۆیاندا هێشتووەتەوە بەپێی یاسای شوباتی 2008 بۆ ئەو پارێزگایانەی کە لە هەرێمدا ڕێکنەخراون، بە بەراورد لەگەڵ پێش 2003 (بۆ نموونە هەڵبژاردن، لابردنی پارێزگارەکان، ئامادەکردنی بودجەی پارێزگا و بەڕێوەبردنی سامانی نەوت و غاز).

178. سەرکردەیەکی عەرەب لە کەرکوك وتی: "پێویستە کەرکوك وەکو پارێزگایەکی سەربەخۆ بمێنێتەوە و بە بەغداوە بەندبێت، نامانەوێت کەرکوك بکرێتە هەرێمێکی فیدراڵی، چونکە لەوە دەترسین کوردەکان هەڵسن بە دابڕین و جیاکردنەوەی حەویجە لە کەرکوك. لەبەر ئەم هۆیەشە دەمانەوێت پەیوەندیمان لەگەڵ ناوەندا هەر بمێنێت، چونکە ئەوە تەنها نارەزاییمانە کە لە بەرامبەر کردنی کەرکوك بە پارێزگایەکی سەربەخۆ بە

دەستمانەوەیە. ئەگەر زەمانەتی ئەوەمان هەبوایا کە حەویجە لە چوارچێوەی کەرکوکدا دەمێنێ، جارێکی تر نارەزاییمان دەرنەدەبڕی، بەڵکو زەمانەتی دڵنیایی مانەوەی پەیوەندیە لەگەڵ بەغدادا، چونکە ئێمە لە بەغدا لە ڕێگەی ئەنجومەنی نوێنەرانەوە دەتوانین بەرژەوەندییەکانمان بپارێزین. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ سەعدون فەندی، کەرکوك، 22ی حوزەیرانی 2008.

179. پژاك (PJAK)، حزبی ژیانی ئازادی کوردستانە، پێگەکەی (چیای قەندیل)ی هەرێمی کوردستانە و چەکدارەکانی لەوێوە هێرش دەکەنە سەر ئێران.

180. چارەسەری گشتگیر و سەرکەوتووانە بۆ کێشەی پارتی کرێکارانی کوردستان لە هەرێمی کوردستان، پشت بە ڕێگەچارەی سیاسیانەی گشتگیر بۆ کێشەی کوردەکانی تورکیا دەبەستێت، بە نەبوونی ئەوەش حکومەتی هەرێم لە توانایدایە ئازادی جموجوڵەکانی (PKK) سنووردار بکات. هەروەك لە ڕاپۆرتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی گروپی قەیران ژمارە(64)دا پێشنیار کراوە "عێراق و کوردەکان: چارەسەری قەیرانی کەرکوك، 19ی نیسانی 2007، لاپەڕە(-16 19). بەرپرسێکی کورد ئاماژەی کرد بۆ یەکەم چاوپێکەوتنی نێوان تورکەکان و سەرۆك وەزیرانی هەرێمی کوردستان (نێچیرڤان بارزانی) لە 1ی ئایاری 2008 لە بەغداو ئەوەی بە دەستکەوت دایە قەڵەم و وتی: "ئێمە لەوە تێدەگەین کە پارتی کرێکارانی کوردستان بە کێشەیەك دادەنرێت، بەڵام ڕێگەچارەیەکی سەربازی نییە، ئێمە دەمانەوێت پەیوەندی باش لەگەڵ تورکیادا ببەستین لەسەر بنەمای ڕێزگرتنی هاوبەرامبەر و ڕێگەش نادەین خاکی هەرێم لەلایەن هیچ کەسێك و دژی هەر دراوسێیەکمان بەکاربهێنرێت، بەڵام حکومەتی هەرێم هیچ هەنگاوێکی زیادە لەدژی (PKK) نانێت، ئەگەر تورکیا لە بەرامبەر کێشەی (PKK) بۆ چارەسەرێکی سیاسی بگەڕێت، ئەوا ئێمە یارمەتی دەدەین. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ فەلاح مستەفا بەکر، سەرۆکی فەرمانگەی پەیوەندییەکانی دەرەوە لە

حکومەتی هەرێمی کوردستان، هەولێر لە 29ی حوزەیرانی 2008.

181. بڕوانە "تاوانی پاکتاوی ڕەگەزی لە عێراق". هەمان سەرچاوە، یوست هیڵتەرمان، ئاماژەیەکی ژەهراوی: ئەمریکا و عێراق و ژەهراویکردنی هەڵەبجە بە گاز (کامبریدج 2007).

182. ئەگەر کەرکوک ببێتە قەوارەیەکی سەربەخۆ، ئەوا خاکەکەی قەبارەی بونیادی جیۆلۆجی کێڵگەکانی نەوتی کەرکوک دادەپۆشێت، ئەمە سەرەڕای کێڵگەکانی بای حەسەن و جەمبور.

183. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ ڕاکان سەعید، جێگری پارێزگاری کەرکوک، کەرکوک لە 19ی حوزەیرانی 2008. سەعید کە کەسێکی عەرەبە ئاماژەی بۆ ئەوە کرد کە کەرکوک بە درێژایی ساڵانێکی زۆر چەند کۆمەڵگەیەکی لە ئامێز گرتووە. کەرکوک لە بنەڕەتدا تورکمانیەو زۆرینەی دانیشتوانەکەی تورکمان بوون و لەناو شارەکەشدا دەژین، بەڵام کاتێك نەوتی لێ دۆزرایەوە هەموو گروپەکانی بەلای خۆیدا ڕاکێشا. دەتوانیت پێکهاتەی شارەکە ببینیت کەچۆن کۆچ بەرەو شارەکە ڕوویداوە، عەرەبەکان لە باشور و بەشەکانی خۆرئاواوە، کوردەکانیش لە باکورو خۆرهەڵاتەوە بۆی هاتوون.

184. بڕوانە ڕاپۆرتی گروپی قەیرانەکان، عێراق و کوردەکان، هەمان سەرچاوە لاپەڕە(19-17)، تەنانەت ئەگەر هەرێمەکە ببێتە پارێزگایەکی سەربەخۆی، ئەوا دەسەڵاتەکانی کەرکوک لە دەسەڵاتی گەورەترین بەشی ناوەندی لە هەرێمی کوردستان زیاترە.

185. بڕوانە ڕاپۆرتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی ژمارە(56)، عێراق و کوردەکان: کۆشەڕ لەسەر کەرکوك، 18ی تەمموزی 2006.

186. چاوپێکەوتنی گروپی قەیران لەگەڵ ئەمین شوان، ڕووناکبیرێکی کوردە، کەرکوك لە 18ی تەمموزی2006. هەروەها نوری تاڵەبانی، ئەندامی سەربەخۆ لە پەرلەمانی کوردستان و خەڵکی کەرکوکە، هەولێر لە17ی حوزەیرانی 2008 . وەك

ئەڵتەرناتیڤ کێڵگەی نەوتی کەرکوك دەخرێتە ژێر گلدانەوەیەکی ڕاستەقینەوە، یاخود دەکرێتە ناوچەیەکی بێلایەن کە تیایدا هەموو لایەنە پەیوەندیدارەکان مافی هاوبەش مسۆگەر دەکەن لەژێر یاسای نەوتی فیدراڵیدا، ئەمە لەگەڵ دەستپێوەگرتنی مافە سیادییە کۆتاییەکان لەلایەن حکومەتی فیدراڵییەوە.

187. چاوپێکەوتنی گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی لەگەڵ سەرکردە سیاسییەکان هەر چوار گروپەکە، کەرکوك لە 18-19-22ی حوزەیرانی 2008.

188. بە ڕێککەوتن لەگەڵ ئەو ناوبژیکردنەی تیمی کاری ناوخۆیی ئەمەریکی پێی هەڵساوە بۆ سەرلەنوێ ئاوەدانکردنەوەی پارێزگاکە کە لە 2ی کانوونی یەکەمی 2007 ئیمزا کراوە، بەو پێیە هەریەك لە سەرکردە عەرەبەکان و کوردەکانی کەرکوك لەسەر زنجیرەیەك برگە ڕێککەوتن، لەنێوانیاندا دانانی 21 ئەندام بۆ ئەنجومەنی شارەکە، دیاریکردنی کورسیە تەرخانکراوەکان بە ڕێژەی(%4-32-32-32). تورکمانەکان بەم ڕێکەوتننامەیە ڕازی نەبوون، بەڵام لە ئەیلولی2008 دا ڕەزامەندبوونیان پێشکەش بە ئەنجومەن کرد و کەسێکیان لەلایەن خۆیانەوە وەك سەرۆکی ئەنجومەن دەستنیشان کرد(جێگرەکەشی کەسێکی عەرەب بوو.

189. لەژێر حوکمی یاسای دەسەڵاتەکانی پارێزگاکان 2008 ، هەموو ئەنجومەنی پارێزگایەك پێویستە تەنها 25 کورسی بگرێتەخۆ، سەرەڕای یەك کورسی بۆ هەر(200000)کەسێك. واپێدەچێت ژمارەی دانیشتوانی کەرکوك لەنێوان ملیۆنێك بۆ (1.200000)کەسدا بێت، واتا بە زیادبوونی 5 بۆ 6 کورسی کۆی گشتی دەبێتە 30 یا 31 کورسی. واتا دابەشکردنی چاوەڕوانکراو دەبێتە: عەرەبەکان 7 کورسی، کورد 14 کورسی، مەسیحییەکان 3 کورسی(-22.5 -22.5 45 %10-).

190. ئەمەیە ئەو هاوکێشەیەی کە بە ڕێژەیەکی کەمتر یان زیاتر بەکارهێنراوە لەنێوان 2003 – 2005 لەپێش یەکەمین هەڵبژاردندا. لە ساڵی2003دا دەسەڵاتی کاتی هەستا بە

دانانی(30)کورسی لە ئەنجومەنی شارەوانی کەرکوکدا، واتا 11 بۆ کورد، 7 بۆ مەسیحییەکان، 6 بۆ عەرەبەکان، 6 بۆ تورکمانەکان. لە چەند ڕاپۆرتێکی پێشوودا گروپی قەیرانەکان سەرنجی ئەوەیداوە کە مەسیحیە کلدۆئاشوورییەکان ڕۆڵێکی گرنگیان گێڕاوە لە کەمکردنەوەی گرژی و ئاڵۆزییەکاندا.

191. گروپی قەیرانەکان پێشنیاری جۆرێك لە فیدراڵیەتی ناچوونیەکی کرد، فیدراڵیەك کە پارێزگاری لە عێراق دەکات و ئامانجەکانی کوردیش دەستەبەر دەکات و لایەنی کەم و پێویستیش بۆ هەموو لایەنەکان دابین دەکات.

192. گروپی قەیرانەکان پێشنیاری ئەوەی کرد حکومەتی هەرێمی کوردستان هەڵسێت بە هەڵوێست وەرگرتن کە لە پارتی کرێکارانی کوردستان لەناو هەرێمدا نابورێت، ئەگەر بێتو ڕازی نەبێت بە وازهێنانی لە خەباتی چەکدارانەو داماڵینی چەکەکانی.

193. چاوپێکەوتنی گروپی قەیرانەکان لەگەڵ عوسمانی حاجی مەحمود، وەزیری کاروباری ناوخۆ لە حکومەتی هەرێمی کوردستان - سلێمانی لە 26ی حوزەیرانی 2008.

سەرچاوە:

گروپی قەیرانی نێودەوڵەتی

(INTERNATIONAL CRISE GROUP)

WWW.CRISIS GROUP.ORG

بەرهەمە چاپکراوەکانی دەزگای ئایدیا

ژ	ناوی بەرهەم	نووسەر	وەرگێڕ	ساڵی چاپ
1	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
2	ئاشنابوون بە سپینۆزا	کۆمەڵێک نووسەر		2014
3	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
4	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	کۆمەڵێک نووسەر		2014
5	ئاشنابوون بە کارل پۆپەر	کۆمەڵێک نووسەر		2014
6	ئاشنابوون بە هانا ئارێنت	کۆمەڵێک نووسەر		2014
7	ئاشنابوون بە سوقرات	[illegible]		2014
8	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
9	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
10	ئاشنابوون بە جان جاک ڕۆسۆ	کۆمەڵێک نووسەر		2014
11	ئاشنابوون بە دەیڤد هیوم	[illegible]		2014
12	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
13	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
14	ئاشنابوون بە جۆن لۆک	[illegible]		2014
15	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
16	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
17	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014
18	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
19	[illegible]	[illegible]		2014
20	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
21	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
22	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014

23	ئاشنابوون بە ڤێرجینیا وولف	لیلیان یوسف		2014
24	ئاشنابوون بە بیرۆکەی هابرماس	کوێستانە ئوسمان		2014
25	ئاشنابوون بە دریدا	کوێستانە ئوسمان		2014
26	مەکری ئیسلامییەکانی کوردستان	ماجید خەلیل		2015
27	کۆیی سوور	عومەر ئیسی نژاد	ئیلاف حسێن مەلا وەسیم	2014
28	سەیران بۆ سەرچاوەکانی	سیران عەبدوڵڵا		2014
29	کەسایەتی	سابیر عەبدوڵڵا کەریم		2014
30	پۆلێتیا	کوێستانە ئوسمان	پەخشان ئەحمەد	2015
31	لە ئەفلاتونەوە بۆ کانت	ئەنوەر حسێن - شێرزاد مستەفا		2015
32	پرسیارەکانی ڕەخنەی هونەری	ئەنوەر حسێن (بازگر)		2015
33	[illegible]	ڕوزا بولاغ	ڕاکێشیت ئیسماعیل	2015
34	عەقڵ و ئەقڵانیەت	کوێستانە ئوسمان		2015
35	[illegible]	ماجید خەلیل		2015
36	[illegible]	سەرجان عەبدوڵڵا ئەفەندی	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2015
37	ئاشنابوون بە [illegible]	ئیرسالان حەسەن		2015
38	ئاشنابوون بە [illegible]	کوێستانە ئوسمان		2015
39	ئاشنابوون بە [illegible]	کوێستانە ئوسمان		2015
40	ئاشنابوون بە هایدگەر	کوێستانە ئوسمان		2015
41	ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز 1	کوێستانە ئوسمان		2015

42	ئاشنابوون بە [illegible] 3	کۆمەڵەی نووسەر	2015
43	ئاشنابوون بە حەنا ئارێنت	کۆمەڵەی نووسەر	2015
44	ئاشنابوون بە هیگڵ	کۆمەڵەی نووسەر	2015
45	ئاشنابوون بە سارتەر	کۆمەڵەی نووسەر	2015
46	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	2015
47	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	2015
48	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	2015
49	ئاشنابوون بە مارکس 1	کۆمەڵەی نووسەر	2015
50	ئاشنابوون بە مارکس 2	کۆمەڵەی نووسەر	2015
51	ئاشنابوون بە مارکس 3	کۆمەڵەی نووسەر	2015
52	ئاشنابوون بە مارکس 4	کۆمەڵەی نووسەر	2015
53	ئاشنابوون بە مارکس 5	کۆمەڵەی نووسەر	2015
54	ئاشنابوون بە مارکس 6	کۆمەڵەی نووسەر	2015
55	ئاشنابوون بە مارکس 7	کۆمەڵەی نووسەر	2015
56	ئاشنابوون بە مارکس 8	جەلال حەمید	2015
57	[illegible]	[illegible] – [illegible]	2015
58	[illegible]	[illegible] – [illegible]	2015
59	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	2015
60	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2015
61	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	2015
62	ئاشنابوون بە گرامشی 1	[illegible]	2015
63	ئاشنابوون بە گرامشی 2	[illegible]	2015
64	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	2015
65	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	2015
66	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵەی نووسەر	2015

67	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵێک نووسەر	2015
68	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]	2015
69	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2015
70	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2015
71	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2015
72	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2015
73	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل 1	کۆمەڵێک نووسەر	2015
74	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل 2	کۆمەڵێک نووسەر	2015
75	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل 3	کۆمەڵێک نووسەر	2015
76	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
77	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
78	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	2015
79	[illegible]	[illegible] / [illegible]	2015
80	[illegible]	[illegible]	[illegible]
81	[illegible]	[illegible] / سابیر عەبدوڵڵا کەریم	[illegible]
82	[illegible]	[illegible]	[illegible]
83	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	[illegible]

84	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
85	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
86	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
87	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
88	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
89	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
90	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
91	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
92	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
93	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
94	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
95	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
96	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
97	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
98	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
99	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
100	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
101	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]	2014
102	[illegible]	[illegible]	2014
103	[illegible]	[illegible]	[illegible]
104	[illegible]	[illegible]	2014

105	[illegible]	سۆران عەلی	[illegible]
106	[illegible]	هەڵگورد جەلال	[illegible]
107	[illegible]	سۆران عەلی	[illegible]
108	[illegible]	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	[illegible]
109	[illegible]	[illegible]	[illegible]
110	[illegible]	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	[illegible]
111	[illegible]	[illegible]	[illegible]
112	[illegible]	هەڵگورد جەلال	[illegible]
113	[illegible]	[illegible]	[illegible]
114	[illegible]	[illegible]	[illegible]
115	[illegible]	[illegible]	[illegible]
116	[illegible]	[illegible]	[illegible]
117	[illegible]	[illegible]	[illegible]

118	[illegible]	[illegible]	[illegible]
119	[illegible]	[illegible]	[illegible]
120	[illegible]	[illegible]	[illegible]
121	[illegible]	[illegible]	[illegible]
122	[illegible]	[illegible]	[illegible]
123	[illegible]	[illegible]	[illegible]
124	[illegible]	[illegible]	[illegible]
125	[illegible]	[illegible]	[illegible]
126	[illegible]	[illegible]	[illegible]
127	[illegible]	[illegible]	[illegible]
128	[illegible]	[illegible]	[illegible]
129	[illegible]	[illegible]	[illegible]
130	[illegible]	[illegible]	[illegible]
131	[illegible]	[illegible]	[illegible]
132	[illegible]	[illegible]	[illegible]
133	[illegible]	[illegible]	[illegible]
134	[illegible]	[illegible]	[illegible]
135	[illegible]	[illegible]	[illegible]

136	ژنێك لەناو سەردەستەی میلیشیاکاندا	دڵشاد محەمەد - هێمن تاهیر	2016
137	مارکس و رەخنەی سیاسەت	هاوار محەمەد	2016
138	لەبڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان	یوسف محەمەد بەرزنجی	2016
139	فەلسەفە لەئێستادا	دانا شوانی	2016
140	تیۆری زانینی زانستییانە	دکتۆر حەمید عەزیز	2016
141	مارکس و ئازادی	دانا شوانی	2016
142	شرۆڤەی ئەفسانەی سیزیف	ئیسماعیل ئیسماعیل زادە	2016
143	سەلەفییەت لەکوردستانی ئێران	ماجد خەلیل	2016
144	هەژموونی نەوت	سۆران عەلی	2016
145	دەوڵەت	سمکۆ محەمەد	2016
146	مێژووی ئابوری جیهان	محەمەد چیا	2016
147	لەتولەیتولەوە بۆ ناوزەنگ	خەڵەف غوفوور	2016
148	پارت و رێکخراوە سیاسییەکان لە تورکیا	محەمەد فاتح	2016
149	دەقی شیعری کوردی لەڕوانگەی سیمیۆلۆژییەوە	د. لوقمان رەئوف	2016
150	تیۆری چوارەمی سیاسەت	وریا غەفوری	2016
151	هونەری شێوەکاری نوێ	رامیار مەحمود	2016
152	جیهانگیری لە ڕوانگەی جیاوازەوە	حەسەن بارام	2016
153	فەلسەفەی هانا ئارێنت	ئارام مەحمود ئەحمەد	2017